
Óry Mária

Hátrányos helyzetű csoportok helyzete a munkaerőpiacon

Budapest, 2005

Sorozatszerkesztő: Lada László
Szerkesztette: Horváth Cz. János

A tanulmány készítésében résztvettek:

Kutatás vezető:

Váradi Ákos

Adatgyűjtés:

Szabóné Őry Mária

Fülöp Orsolya

Horváth Atilla

Szabó Enikő

Adminisztráció:

Szentiványi Gábor

Kiadja: Nemzeti Felnőttképzési Intézet

Felelős kiadó: Zachár László igazgató

A kutatást a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium támogatta
a Munkaerő-piaci Alap felnőttképzési célú keretéből

I. Vezetői összefoglaló	6
II. Alkalmazott módszerek	17
III. Bevezetés	18
IV. Alacsony végzettségűek	19
IV.1. Bevezetés	19
IV.2. Az alacsony végzettségűek csoportjának meghatározása.....	20
IV.3. Az alacsony végzettségűek statisztikai jellemzése.....	21
IV.4. Az alacsony végzettségűek és a munkaerőpiac viszonyának egyéb szempontok szerinti elemzése	35
IV.4.1. Az iskolapadból a munkaerőpiacra vezető út	35
IV.4.2. A szakképesítés típusa alapján megvalósuló hátrányos helyzet.....	36
IV.4.3. Nemzetközi kitekintés: végzettség vagy készség?	42
IV.4.4. Az iskolázatlanság újratermelődése	43
IV.4.5. A végzettség és a munkaerőpiaci érvényesülés viszonyának várható fejlődési irányai	43
IV.4.6. A nyelvtudás, mint munkaerőpiaci tényező.....	46
IV.5. Összegzés	48
V. Bevándorlók és menekültek	50
V.1. Bevezetés	50
V.2. A migránsok fogalma	51
V.2.1. Letelepedett	51
V.2.2. Tartózkodási engedéllyel, tartózkodási vízummal rendelkezők.....	52
V.2.3. Menekültek, befogadottak	52
V.2.4. Külföldiek munkavállalása	53
V.3. Statisztikai elemzés	54
V.3.1. Az érintett csoport létszáma	54
V.3.1.1. Menekültek.....	54
V.3.1.2. Vízummal, tartózkodási engedéllyel rendelkezők	56
V.3.1.3. Bevándorlási, letelepedési engedéllyel rendelkezők.....	59
V.3.1.4. Kiutasítottak, kitoloncoltak	60
V.3.1.5. Összes munkát vállalható külföldi.....	61
V.3.2. A hazai és külföldi munkavállalók elhelyezkedési struktúrájának összevetése	64
V.2.1. Bejelentett betöltetlen állások száma	65
V.4. Megállapítások.....	66

VI. Megváltozott munkaképességűek (fogyatékos személyek)	67
VI.1. Bevezetés	67
VI.2. A megváltozott munkaképességű és fogyatékos személyek csoportja	68
VI.2.1. Megváltozott munkaképességűek.....	68
VI.2.2. Fogyatékosok.....	68
VI.3. Statisztikai elemzés	69
VI.3.1. A csoport létszáma	69
VI.3.2. Iskolai végzettség.....	70
VI.3.2.1. Fogyatékosok.....	70
VI.3.3. Gazdasági aktivitás	73
VI.3.3.1. Fogyatékosok.....	73
VI.3.4. Helyzetkép a statisztikai elemzés alapján.....	81
VI.4. Az ENSZ és a fogyatékosügy	82
VI.4.1. Oktatás	83
VI.4.2. Foglalkoztatás	84
VI.5. Állami intézkedések, megvalósítandó célok	85
VII. Cigányság	89
VII.1. Bevezetés	89
VII.2. A cigányság definiálása	90
VII.3. A cigányság demográfiájának statisztikai jellemzése	91
VII.3.1. A cigány népesség száma és területi eloszlása	91
VII.3.2. A cigány népesség korösszetétele.....	96
VII.4. A cigányok helyzete a munkaerőpiacon	97
VII.4.1. A cigány népesség gazdasági aktivitása.....	97
VII.4.2. A cigányokat tartósan alkalmazó vállalkozások munkavállalóinak iskolai végzettsége.....	98
VII.4.3. A cigányok magyarországi munkanélküliségi helyzete a közelmúltban	99
VII.4.4. A cigányok jövedelmi helyzete	100
VII.4.5. A cigány nemzetiségűek társadalmi összetétele	101
VII.5. A magyarországi cigány népesség iskolázottsága.....	106
VII.5.1. Általános iskolai oktatás	108
VII.5.1.1. A cigány tanulók általános iskolai sikertelenségének okai	114
VII.5.2. Középfokú oktatás	124
VII.5.3. Felnőttképzés	127
VII.5.3.1. A Munkaerőpiaci Alap által finanszírozható lehetőségek	128

VII.5.3.2. A Strukturális Alapokból finanszírozható programok	132
VII.5.3.3. Az EQUAL közösségi kezdeményezésből finanszírozható programok	134
VII.5.3.4. Alapítványok foglalkoztatási támogatása	136
<i>Táblázatjegyzék</i>	<i>138</i>
<i>Irodalomjegyzék.....</i>	<i>142</i>

I. Vezetői összefoglaló

A munkaerőpiaci helyzet elemzésekor a piac átfogó áttekintése mellett nagy hangsúlyt kell fektetnünk egyes csoportokra, amelyek az átlagos képtől jelentős eltérést mutatnak. Ilyenek a munkaerőpiaci szempontból hátrányos helyzetű csoportok. A piac egészének vizsgálata során felállított tendenciák részben igazak rájuk is, azonban mégis azt mondhatjuk, hogy ezen tendenciáknak olykor-olykor hátat fordítva az egyes csoportok a saját útjukat járják. Ennek fő oka, hogy amellett, hogy természetesen e rétegekre is vonatkoznak az összpiaci irányváltozások (például az Európai Unióhoz való csatlakozás számukra is számos lehetőséget nyit meg), mégis sorsuk behatárolt, minden esemény testreszabottan érinti őket, hiszen életüket jelentős mértékben befolyásolják az őket érintő állami intézkedések vagy éppen ezek hiánya. Emiatt az állam gondoskodása kiemelt figyelemmel kell, hogy kísérje őket, elsősorban a csoportspecifikus támogatásokkal, munkaerőpiaci helyzetük elősegítésével. Az e téren elért eredmények növekvő száma mellett tesz tanúbizonyságot a hátrányos helyzetűek érdekképviselésének fokozatos térnyerése, amely elsősorban a civil szférában létrejött alapítványok, egyéb civil szervezetek segítségnyújtásában érhető tetten, a kérdés azonban ezzel még mindig messze nem tekinthető megoldottnak.

A hátrányos helyzetűek Magyarországon jelenlevő legkomolyabb munkaerőpiaci feszültséggel rendelkező és létszámukat tekintve legjelentősebb csoportjai az alacsony végzettségűek, a bevándorlók, illetve menekültek, a megváltozott munkaképességűek, illetve fogyatékosok, valamint a cigányság.

Az alacsony végzettségűek definiálását többféleképpen értelmezhetjük. A számos meghatározás közül megpróbáltunk egy összefoglaló definíciót alkotni. E szerint, ha konkrétan meg akarjuk nevezni az alacsony végzettségűeknek nevezett csoport tagjait, akkor annak tekinthetjük egyrészt azokat, akik még az általános iskolát sem fejezték be, másrészt a munkaerőpiac szereplőinek azon tagjait, akik ugyan elvégezték az általános iskolát, de ezen kívül semmilyen végzettséget nem szereztek, azaz szakma nélkül szintén kevés esélyük van az elhelyezkedésre. Fontos megemlíteni, hogy egyes szakemberek az érettségivel igen, de diplomával, illetve szakmával nem rendelkezőket is ide sorolják. E fenti meghatározás természetesen egy szűk értelemben vett definíció, ami ugyanakkor lehetővé tette, hogy vizsgálódásainkat egy jól körülhatárolt csoportra irányítsuk.

Népszámlálási kutatásaink egyikéből kiderült, hogy a végzettség növekedésével nő a foglalkoztatottak aránya. Míg a befejezetlen általános iskolával rendelkezőknek csupán 10,9%-a volt foglalkoztatott 2001-ben, ez az arány a befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében már 37,8%, majd négyszerese az előző csoportnak. Megfigyeltük, hogy a szakmunkásképző végzettséggel rendelkezők magasabb aránya tud

elhelyezkedni, mint az érettségizetteknek. Ugyanakkor a szakmunkásképző végzettséggel és az érettségivel rendelkezőket összehasonlítva észrevettük, hogy az érettségizettek körében a nők és a férfiak külön-külön magasabb arányban foglalkoztatottak, mint a szakmunkások. Ez annak köszönhető, hogy a szakmunkásképzőt végzettek körében több a férfi és a férfiak mindenhol magasabb arányban foglalkoztatottak, mint a nők, ezért az összeset vizsgálva az arányszám kiszámításánál a magasabb arányszámú férfiak nagyobb súllyal szerepelnek.

A kimutatás adatai szerint a nők minden esetben jóval kisebb arányban találnak munkát, mint a férfiak. Ez hatványozottan igaz a befejezetlen általános iskolai végzettséggel rendelkezők csoportjára. E körben a férfiaknál a foglalkoztatottak aránya (15,5%) több mint kétszerese a nőkének (7,8%).

Fontos megjegyezni, hogy a befejezetlen általánossal és az általános iskolai végzettséggel rendelkezők között a munkanélküliek aránya nem olyan kirívóan magas, mint amennyire alacsony a foglalkoztatottak száma. Ez azzal magyarázható, hogy e körökben a nyugdíjasok aránya igen magas, akik szintén nem foglalkoztatottak. Ez pedig annak lehet az oka, hogy a végzettség szintje folyamatosan emelkedik, tehát az idősebbek nagyobb hányada tartozik az alacsonyabb végzettségűek közé, mint a fiataloké.

A munkanélküliek arányát tekintve a három legalacsonyabb végzettségi szinthez tartozók (befejezetlen általános, befejezett általános, szakmunkásképző) körülbelül azonosak (6,9%; 7,2%; 8%), ugrásszerű csökkenés figyelhető meg azonban az érettségizettek táborában (4,1%).

Egy, a 15-34 évesek munkaerő-piaci lehetőségeire fókuszáló kutatás (Galasi, 2001.) arra is rávilágított, hogy nemcsak az iskolai végzettség szintje, de a szakképesítés típusa is lényegesen befolyásolja az elhelyezkedési esélyeket. Ebből a szempontból a legelőnytelenebb helyzetben az építőipari és építőanyag-ipari, a bányászati, kohászati, vegyipari, az egyéb irodai, a gyors- és gépipari, a személyi-, lakás- és kommunális szolgáltatási képzettséggel rendelkezők vannak, főleg, ha szakképesítésüket szakmunkásképzőben szerezték.

Figyelemre méltó tény továbbá, hogy Magyarországon az iskolai „papírok” – illetve ezek hiánya – jobban közrejátszik a munkaerőpiaci esélyek és kockázatok alakításában, mint a készségekben megnyilvánuló „gazdagság” vagy „szegénység”.

A kimutatások alapján megfigyelhettük, hogy minél alacsonyabb a végzettség, annál inkább a fizikai, illetve a szakképesítést nem igénylő munka dominál, amint azt a statisztikák mutatják: akik az általános iskolát sem fejezték be, azoknak mintegy ötöde a mezőgazdaság, halászat ágazatban dolgozik. A szellemi munka alapfeltételeként jelenik meg az érettségi, ennél a végzettségi szintnél nagy változásokat tapasztaltunk

a statisztikai kimutatásokban. Tapasztaltuk továbbá, hogy e csoportban a legtöbben a kiskereskedelemben dolgoznak.

A világ fejlődése azt a jelenséget hozza maga után, hogy egyre magasabb képzettségi szinttel kell rendelkeznie a munkavállalóknak, például egyre több munkahelyen alapfeltétel az érettségi. E jelenség a legalacsonyabb végzettségűeket (az általános iskolát sem végzetteket) hozza még rosszabb helyzetbe, akiknek nem emelkedik a végzettségi szintje.

A munkaerőpiaci hátrányokat boncolgatva az is döntő megállapítás, hogy az alacsony végzettségűek a számítástechnika területén aligha tudnak elhelyezkedni. Ez köszönhető annak, hogy az iskolarendszer ilyen alacsony szintjén nem, vagy csak érintőlegesen tanítják a számítástechnikát, ami a mai ember számára elengedhetetlen. Ezért fontos lenne például számítástechnikai tanfolyamok segítségével képezni ezeket a munkavállalókat (legalább alap felhasználói szinten).

Felfigyeltünk ezen kívül az alacsony és a magasabb végzettségűek közti nyelvtudásbeli szakadékra, amelyet az alacsony végzettségűek célirányos nyelvoktatási programjaival lehetne csökkenteni, mérsékelve ezzel munkaerőpiaci hátrányukat. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a munkaerőpiaci verseny folyamatos fokozódásával e hátrányok hosszú távon és nagy mértékben nem csökkenthetők az alacsony végzettségűek ilyesféle pótlólagos képzésével (pl.: számítástechnika, nyelv), ugyanis egy adott üres álláshelyre az így elsajátított készségekkel felvértezett, de alacsony végzettségű munkavállaló helyett az ugyanezekkel a készségekkel rendelkező, de magasabb végzettségű (érettségi) pályázó fog révbe érni egy esetleges állásért való versengésnél. Éppen ezért az alacsony végzettséget inkább valamilyen olyan „kétkezi” szakma elsajátításával érdemes kiegészíteni, amely nem igényel akkora szaktudást, hogy emiatt az állás betöltéséhez a munkáltató szakmunkásképzői vagy szakközépiskolai végzettséget követeljen.

A bevándorlók (letelepedettek) csoportját vizsgálva megállapítottuk, hogy a jogszabály a letelepedési, tartózkodási engedély kiadásának kritériumaként rögzíti a megélhetés anyagi feltételeinek meglétét. Ez a legtöbb esetben nyilván azt jelenti, hogy az illető személy rendelkezik állással. (Bizonyos engedélyek kiadása annak feltétele, hogy az illetékes munkaügyi hatóság engedélyezze a munkavégzést.) A menekültekkel más a helyzet, az ő esetükben nincs értelme a megélhetés bizonyításának. A menekültek elhelyezkedése korántsem automatikus, munkaerőpiaci helyzetüket ezért érdemes más irányból megközelíteni, mint a letelepedettek esetén. A letelepedési, tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiek esetén tehát inkább az elhelyezkedési lehetőségek bővítése, míg a menekültek esetén egyáltalán a munkavállalás megoldása a feladat.

Statisztikai elemzéseink során kiderült, hogy a külföldi munkavállalók a belföldiektől eltérő nemzetgazdasági ágakban helyezkednek el. Köszönhető ez egyrészt a külföldiek képzetlenségének, másrészt annak, hogy ők kényszerűségből elvállalnak olyan munkákat

is, amelyeket a belföldi munkavállalók már nem. Így viszont csorbul az esélyegyenlőség, hiszen az a külföldi például vagy kevesebbet keres, vagy sokkal többet kell dolgoznia. Azt is láthattuk, hogy a munkaerő-kereslet olyan foglalkozásoknál is megjelenik, melyek betöltése nem jellemző a külföldiekre. Ebből következően érdemes lenne ezen foglalkozásokat (így leginkább az egyszerű szolgáltatás jellegű-, valamint a vas- és fémipari foglalkozásokat) preferáltan kezelni, és ösztönözni a külföldi munkavállalót, hogy ezekben helyezkedjen el. Ezt például célirányos képzésekkel lehet támogatni.

Az engedélyek növekvő száma ellenére valószínűleg nem csökkent a külföldiek illegális foglalkoztatása. A munkaügyi ellenőrzés – amely ilyen szempontból jellemzően csak a nagyobb építkezéseket, munkáltatókat képes vizsgálni – évek óta nagyjából azonos nagyságrendben talál illegálisan foglalkoztatott külföldi dolgozókat, 2003-ban például 2429 főt. Az építőipar, a vendéglátás, a kereskedelem a külföldiek illegális alkalmazásának leggyakoribb területei, de a tapasztalatok szerint valószínűleg jóval többen dolgoznak így a kis gazdaságok idénymunkáin, főként az idős embereknel, akik így jutnak megfizethető áron segítőhöz.

A Foglalkoztatási Hivatal adatai szerint a 48.651 külföldi foglalkoztatott közül a legtöbben, 15.200-an (31,24%) az építőiparban dolgoznak. Második helyen áll a feldolgozóipar 26,53%-kal, 14,71%-ával pedig a kereskedelem a harmadik. Ezen ágakban való elhelyezkedéshez jellemzően nem kell túl magas végzettség. Legkevesebben (0,05%-uk) a bányászatban dolgoznak, de igen alacsony az arány az energetikai, szállítási, pénzügyi és oktatási szektorban is.

Magyarországon egyes társadalmi csoportok, elsősorban a romák és a megváltozott munkaképességűek különösen érintettek a munkaerőpiaci hátrányok által, illetve esetükben a hátrányok gyakran halmozottan jelentkeznek.

A megváltozott munkaképességű emberek munkaerőpiaci jelenléte marginális: az elhelyezkedési lehetőségeket korlátozza a munkaerő-piaci szolgáltatást nyújtó intézmények és a fogadó munkahelyek akadálymentesítésének alacsony szintje, valamint a munkaadói oldal nem megfelelő fogadókészsége. A megváltozott munkaképességű emberek munkaerőpiaci integrációjának további gyakori akadály a piacképes, korszerű szaktudás, szakképzettség hiánya.

A fogyatékossgal élők a munkaerőpiacon kiemelt hátránnyal indulnak. A fogyatékossgal élő emberek aránya a népességen belül az 1990. évi 3,5%-ról 2001-re 5,7%-ra emelkedett. Életkörülményeik sok tekintetben jelentősen kedvezőtlenebbek az átlagnépességénél. Bár iskolázottsági szintjük jelentősen javult az utóbbi évtizedben, ám még mindig jelentősen elmarad az országos átlagtól. Foglalkoztatási mutatóik igen rosszak, 2001-es adatok szerint mindössze 9%-uk volt foglalkoztatott, és az e körbe

tartozó népesség több mint fele olyan háztartásban élt, amelynek egyáltalán nem volt foglalkoztatott tagja.

Az Európai Unióban a fogyatékosok, illetve a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatottsági helyzete és esélyegyenlősége köztudottan jóval magasabb szinten áll hazánkénál. Éppen ezért legsürgetőbb célunk kell, hogy legyen legalább az EU-ra vonatkozó mutatókhoz hasonló eredmények elérése.

A 2001.évi népszámlálás adataira támaszkodva a következő megállapításokat tettük. A foglalkoztatás szempontjából két korcsoport érdekes, a 15-39 és a 40-59 évesek. A népszámlálás szerint e kettőbe összesen 289.529 fogyatékos személy tartozott. Az összes fogyatékos személy közül kiemelkedő a mozgássérültek aránya, a 209.931 fő 36,38%-ot tesz ki. A második legnagyobb csoportot az értelmi fogyatékosok alkotják, a fogyatékosok 9,87%-a tartozik ide. Ha csak a 15-39 éveseket vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az értelmi fogyatékosok száma – 24.086 fő – meghaladja még a mozgássérültek számát – 15.648 fő – is. Ha összeadjuk a gyengénlátók, egyik szemükre nem látók és vakok létszámát, akkor egy további igen jelentős méretű csoportot kapunk (83.040 fő). Foglalkoztatási szempontból jelentős figyelmet kell még fordítani a siketekre is. Az ő létszámuk (nagyothallók, siketek, siketnémák, némák együtt) 53.565 fő.

Összefoglalva a legmagasabb iskolai végzettségek vizsgálatát megállapítottuk, hogy a fogyatékosok helyzete rosszabb, mint a nem fogyatékosoké, mivel náluk az alacsony, általános iskolai és annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya magasabb, míg az e feletti végzettségűek aránya alacsonyabb, mint a nem fogyatékos személyek esetén.

A fogyatékosok mindössze 8,98%-a foglalkoztatott. Ez kritikusan alacsony, hiszen a nem fogyatékosok között a foglalkoztatottak aránya 37,82%. Persze a foglalkoztatásról úgy kapunk pontosabb képet, ha a gazdaságilag aktív népességet vizsgáljuk, nem pedig a teljeset. Már az aktív népesség aránya is sokat elárul: a fogyatékosok 11,01%-a, míg a nem fogyatékosok 42,02%-a aktív. Ezen belül az aktív keresők aránya is igen eltérő, 59,15% és 87,76%. A fogyatékosok körében azonban sokkal magasabb a gyermekgondozási ellátás vagy nyugdíj, járadék mellett dolgozók aránya: 22,42% (a nem fogyatékosoknál csak 2,24%). Ennek ellenére mégis kevesen vannak munkanélküliként regisztrálva. „Hivatalosan” a fogyatékosok 2,03%-a, míg a nem fogyatékosok 4,04%-a munkanélküli. Ha azonban itt is vizsgáljuk a gazdaságilag aktív népesség szűkebb körét, akkor azt láthatjuk, hogy a fogyatékos aktívak körében magasabb a munkanélküliség, 18,43%, a nem fogyatékos aktívak körében pedig 10,01%. Ez a kettősség abban is megmutatkozik, hogy sok fogyatékos rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos. Így náluk a rokkantsági nyugdíjasok, baleseti járadékosok aránya 34,10%, ezzel ellentétben a nem fogyatékosok körében csak 3,95%. Az eltartottak aránya a fogyatékos személyeknél viszont már alacsonyabb (12,25%), mint a nem fogyatékosoknál (28,22%).

A fogyatékosok kiemelten az ipari, építőipari (23,35%) illetve a szakképzettséget nem igénylő (13,56%) foglalkozáscsoportokban alkalmazzák. Ettől az átlagtól eltérő képet mutatnak a mozgássérültek, akiket az átlagnál nagyobb mértékben foglalkoztatják a magasabb, és kisebb mértékben az alacsonyabb végzettséget igénylő csoportokban. Így felső- vagy középfokú végzettséget igénylő foglalkozáscsoportokban (ami az első három csoport) 38,02%-uk dolgozik. A mozgássérültekkel ellentétben az értelmi fogyatékosokat egyáltalán nem foglalkoztatják ezekben a csoportokban. Ők főleg az ipari és építőipari foglalkozásúak (43,94%), gépkezelők, összeszerelők, járművezetők (14,43%), szakképzettséget nem igénylő foglalkozásúak (34,69%) csoportjában tudnak elhelyezkedni.

A fogyatékosok foglalkoztatását vizsgálhatjuk annak nemzetgazdasági ágankénti megoszlása szerint is. E szempontból megfigyelhető például az, hogy a fogyatékos személyeket leginkább a feldolgozóiparban (31,31%) és a kereskedelem, javítás ágban (11,06%) alkalmazzák.

Hazánkban a legjelentősebb munkaerőpiaci feszültségekkel rendelkező kisebbség a cigányság. A magyarországi romák hátrányos életkörülményei és társadalmi helyzete közzismert. Társadalmi mutatóik lényegesen rosszabbak az országos átlagnál, többségük bizonytalan, kiszolgáltatott helyzetben, a létminimum alatt él.

Míg a roma munkanélküliek aránya mintegy négyszerese a nem roma munkanélküliek arányának, a tanulókat, diákokat számolva ennek a fordítottja mondható el, tehát a roma tanulók, diákok aránya körülbelül egynegyede a nem cigányok ilyen arányának. E két arányszám természetesen szorosan összefügg egymással.

A nagy arányú roma munkanélküliség okai az alábbi tényezőknek tulajdoníthatók:

- a cigányság iskolázottsága alacsonyabb az országos átlagnál,
- lakóhelyét tekintve az ország válságrégióiban koncentrálódik,
- tipikus munkahelyei azokban az ágazatokban voltak, melyek a rendszerváltás után megszűntek, illetve elvesztették jelentőségüket.

Az 1990-es népszámlálás során 142.683 állampolgár vallotta magát cigány nemzetiségűnek. A 2001.évi népszámlálás összesített válaszai szerint 190.046 fő cigány nemzetiségűnek, tehát a két népszámlálás között eltelt tizenegy év alatt a hazai roma lakosság száma mintegy 33,2 százalékkal nőtt. Annak fényében, hogy eközben Magyarország összlakossága csökkent, egyértelmű, hogy a cigányok helyzetének kérdése egyre nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjon.

A népszámlálás szerint a roma lakosság jelentős része négy régióhoz tartozik. Ezek Észak-Magyarország, ahol 66.829, Észak-Alföld, ahol 48.127, Közép-Magyarország, ahol 23.525, valamint Dél-Dunántúl, ahol 22.775 cigány származású lakos él. A kimutatásban szereplő hét régió közül ebben a négyben él a magyarországi romák 84,851 százaléka.

E négy régió közül is Észak-Magyarország kimagaslóan vezeti e listát 66.829 lakossal, amely az összes roma 35,165 százaléka.

Magyarország 3200 települése közül mintegy 2000 településen élnek romák. Az 1970-es évekhez képest jelentősen megnőtt a városban lakó romák száma, de tipikus lakóhelyük még mindig inkább a községek (több, mint 57 százalékuk községben lakik), ezeken belül is a leghátrányosabb kisközségi települések.

Észak-Magyarország lakosainak 5,510 százaléka roma, a régióon belül pedig kimagasló Borsod-Abaúj-Zemplén megye 6,463 százalékkal. Ezt követi az észak-alföldi régió 3,235 százalékkal. Itt megemlítendő Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, ahol a lakosok 4,682 százaléka roma származású. E két régióon kívül már csak a dél-dunántúli régióhoz tartozik 2 százaléknál magasabb érték, az ország többi részén a cigány lakosság arány nem éri el a 2 százalékot. A legalacsonyabb érték Győr-Moson-Sopron megyéhez tartozik, itt a roma lakosság aránya 0,395 százalék.

A 2001.évi népszámlálási adatok szerint a kisebbségi kötődését vállaló roma népességben belül 10,12 százalék a foglalkoztatottak aránya, 11,84 százalék a munkanélküli, 28,06 százalék inaktív kereső, míg 50 százalék az eltartottak száma. Az 1989-1990-es években megjelenő munkanélküliség tömegesen érintette a romákat, ők kerültek ki legnagyobb számban a munkaerőpiacról, és számukra a legnehezebb a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodás.

A roma népesség helyzete az iskolarendszerben nem sokat javult az utóbbi évtizedekben. Az általános iskola elvégzése terén jelentős előrelépés következett be, hiszen míg 1971-ben a cigányok 35,9%-a semmilyen iskolai végzettséggel nem rendelkezett, és csupán 12,1%-uk végezte el az általános iskola 8 osztályát, addig 1993-ban ezek az arányok rendre 9,4 illetve 45,6%. Sajnos azonban a magasabb iskolai szinteken nem tapasztalható javulás a romák helyzetében, sőt nőtt a cigány – nem cigány távolság a továbbtanulás tekintetében, mert az érettségit adó középfokú – és újabban a felsőfokú – oktatás expanziója elkerülte a cigányságot. Fontos megemlíteni, hogy a középfok szintjén belül a cigányok többségének szakmunkásképző végzettsége van, ami pedig tudvalevőleg zsákutca a magyar oktatási rendszerben.

A cigányság elfogadtatásában és iskolázottságuk fejlődésében, így munkaerőpiaci hátrányaik csökkentésében nagy szerepet játszhat az ún. multikulturális nevelés, oktatás. Fiáth Titanilla témabavágó szakirodalmi recenziója szerint a multikulturális iskola eszméje azokban az országokban fogalmazódott meg először, ahol több nép, nemzetiség él egymás mellett, ugyanakkor az asszimiláció csődöt mondott. Szükségesnek látszott – aránytól és lélekszámtól függetlenül – elismerni és értékkel felruházni a nemzeti kisebbségeket, illetve azonosságtudatuk megőrzésében segíteni őket. A multikulturális nevelés lényege, hogy olyan környezetet teremtsen, amelyben a gyerekek ismereteket szerezhetnek egymás kultúrájáról. Célja a tanulók különbözőségének elismerése a diá-

kok és családjaik kulturális háttérének felhasználásával. E paradigmán belül a másság tudata érték, épp ezért a teljesítmény helyett a kulturális sajátosságok és a személyiség kerülnek az oktatás középpontjába. A multikulturális nevelés feladata kettős: egyrészt erősíti a kisebbségben az elfogadottság érzését, másrészt, a többséggel fogadtatja el a kisebbséget.

A romák hátrányaihoz sorolható a nyelvi hátrány is. Fiáth Titanilla tanulmánya szerint a magyarországi cigányok mintegy 70 százalékának magyar, 20 százalékának cigány és 7-8 százalékának a román nyelv egyik dialektusa az anyanyelve. Babusik Ferenc kutatásaiból kiderült, hogy bár a nem magyar anyanyelvűek száma folyamatosan csökken, még így is a romák kb. 37 százalékának az első, otthon elsajátított nyelve a cigány, továbbá, hogy azok, akik gyermekkorukban csak valamelyik cigány nyelven beszéltek, vannak jelenleg is a leginkább hátrányos helyzetben. E csoport fele beszél csak jól magyarul, miközben a magyarul nehezen beszélők aránya közöttük igen magas. Azok a romák viszont, akik gyermekkorukban csak magyarul beszéltek, jelenleg majdnem száz százalékban jól beszélnek magyarul. Elmondható, hogy a kétnyelvűség a romák esetében az iskolai sikeresség szempontjából – ellentétben az élet egyéb területeivel – hátránynak tekinthető. Különösen az óvodába nem járt cigány gyerekeknek adódnak nehézségeik az elvárt magyar nyelvtudás hiánya miatt az első osztályban.

Az Európai Unió kiemelten támogatja a hátrányos helyzetű csoportok, köztük a romák munkaerő-piaci integrációját. Az Európai Unió Tanácsa rendeletben határozta meg, hogy azoknak az országoknak, amelyek támogatásban akarnak részesedni a Strukturális Alapokból, tervet kell készíteniük a pénzek felhasználására, ezért Magyarország is elkészítette a Nemzeti Fejlesztési Tervet. A Nemzeti Fejlesztési Tervben külön program, név szerint a Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program (HEFOP) szolgál az emberek képzettségi szintjének emelésére, a versenyképes tudás megszerzésére, a hátrányos helyzetűek felzárkóztatására. A programok egy része az oktatási és képzési intézmények infrastrukturális fejlesztésére, és a munkaerő-piaci szolgáltatások hatékonyságának növelésére irányul. A programok másik fő csoportja az egyének, családok, hátrányos helyzetű csoportok képességeinek és készségeinek, információhoz jutási lehetőségeinek és társadalmi elfogadottságának kibontakoztatását segíti elő.

A HEFOP stratégiai fejlesztési területei és a rendelkezésre álló támogatási keretek a következők:

HEFOP					
Prioritás	Intézkedés	Indikatív költségvetés		Felelős tárca	Együttműködő tárcák
		millió euró	OP költségvetés %-ában		
Aktív munkaerő-piaci politikák támogatása	A munkanélküliség megelőzése és kezelése	160,1	24	FMM	
	A foglalkoztatási szolgálat fejlesztése			FMM	
	A nők munkaerőpiacra való visszatérésének segítése			FMM	
Társadalmi kirekesztés elleni küzdelem	Hátrányos helyzetű tanulók esélyegyenlőségének biztosítása az oktatási rendszerben	86,9	13	OM	
	A társadalmi beilleszkedést elősegítő programok és szolgáltatások támogatása			ESZCSM	IM
	Hátrányos helyzetű emberek foglalkoztathatóságának javítása			FMM	IM, GYISM
Oktatás és képzés támogatása az egész életen át tartó tanulás részeként	Egész életen át tartó tanulásához szükséges készségek és képességek fejlesztése	122,6	18,4	OM	
	A szakképzés tartalmi, módszertani és szerkezeti fejlesztése			OM	
	Az oktatási, képzési rendszer korszerűsítése			OM	
Alkalmazkodó-képesség és vállalkozó készségek fejlesztése	Munkahelyteremtéshez és a vállalkozóvá váláshoz kapcsolódó képzések támogatása	46,6	7	FMM	GKM,
	A felnőttképzési rendszer fejlesztése			FMM	IHM
Oktatási, szociális és egészségügyi infrastruktúra fejlesztése	Az oktatási infrastruktúra fejlesztése	236,3	35,4	OM	
	A társadalmi befogadást támogató szolgáltatások infrastrukturális fejlesztése			ESZCSM	
	Egészségügyi infrastruktúra fejlesztése az elmaradott régiókban			ESZCSM	
	Egészségügyi IT fejlesztés az elmaradott régiókban			ESZCSM	

1. táblázat

Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program, Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Oktatási Minisztérium

A Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program mellett a Regionális Fejlesztési Operatív Program szolgálja a tudás alapú társadalom kialakításához szükséges oktatási és képzési rendszer fejlesztését. A ROP azonban a foglalkoztatás helyi jellegzetességeire fekteti a hangsúlyt. Célja a gazdasági-társadalmi szempontból elmaradott térségek felzárkóztatása, a regionális különbségek mérséklése, megszüntetése. A munkanélküliség magas aránya a leszakadó, alacsony gazdasági aktivitással rendelkező térségekben fokozott terhet ró a helyi önkormányzatokra. A szociális gazdaság fejlesztése és a helyi foglalkoztatási kezdeményezések támogatása az elmaradottabb térségek számára új megoldásokat jelenthet a munkaerőpiacról kiszorult rétegek helyzetének javításában. A szociális gazdaság támogatása a civil szektor foglalkoztatási lehetőségeit növeli, a civil szervezetek a szociális és személyi szolgáltatások területén új munkalehetőségeket teremtenek, és tevékenységükkel javítják a térség lakosainak életminőségét. Az egyes régiók gazdasági felzárkózását nagyban hátráltathatja, hogy a vállalkozások számára nem áll rendelkezésre a megfelelően képzett munkaerő. Ez különösen a kis- és középvállalkozások számára probléma, mivel a legtöbb kisvállalkozás nem rendelkezik elégséges anyagi eszközzel arra, hogy munkavállalóit piacképes ismeretekkel lássa el, vagy megvásárolja a termeléséhez szükséges ismereteket kínáló képzéseket. A szakképzési rendszer rugalmas, a helyi igényeknek megfelelő képzési kínálatának kialakítását támogatja a ROP 3. prioritásának 4. intézkedése. Az intézkedés lehetőséget ad a szakképzési és továbbképzési programok helyi igényekhez való alakítására, a hiányszakmákban történő képzések beindítására és a képzések tartalmának korszerűsítésére. A felnőttképzési programok különös figyelmet fordítanak a szakképzetlen, vagy nem piacképes szakmával rendelkező inaktív, vagy munkanélküli személyek át- és továbbképzésére.

A Strukturális Alapok mellett az EQUAL közösségi kezdeményezés is támogatja azokat az eszközöket, amelyek hozzájárulnak a munkaerő-piachoz kapcsolódó hátrányos megkülönböztetés és egyenlőtlenségek megszüntetéséhez. A magyarországi EQUAL program azokat a kísérleti kezdeményezéseket támogatja, amelyek a hátrányos helyzetű emberek – az etnikai vagy nemi hovatartozással, a fogyatékossággal, az életkorral kapcsolatos diszkrimináció, az alacsony iskolai végzettség, a szakképzettség, illetve a befogadó munkahelyi gyakorlatok hiánya miatt munkát vállalni nem tudók – képzését, munkához jutását, foglalkoztatását segítik elő. A hazai EQUAL program kísérleti kezdeményezéseket támogat a következő témákban:

A munkaerő-piac szempontjából hátrányos helyzetű emberek munkaerőpiacra való belépésének vagy visszailleszkedésének segítése elnevezésű program célja, hogy elősegítse a munkanélküli és inaktív emberek – kiemelt figyelmet fordítva a romák problémáira – munkaerő-piaci beilleszkedését az oktatás és képzés, a foglalkoztatás és a szociális szolgáltatások eszközeit ötvöző kezdeményezések támogatásán keresztül. Az összes pályázható forrás 3,7 milliárd forint.

A következő program az életen át tartó tanulás és az olyan „befogadó” munkahelyi gyakorlatok támogatása, amelyek a munkaerő-piaci diszkrimináció és egyenlőtlenségek

szempontjából érintett emberek álláshoz jutását és munkában maradását segítik. Ennek célja a hátrányos helyzetű munkavállalók – különös tekintettel a fogyatékos és megváltozott munkaképességű emberekre – munkaerő-piaci esélyegyenlőségének biztosítása „befogadó” munkahelyi gyakorlatok és rugalmas foglalkoztatási formák kialakításával. Továbbá a hátrányos helyzetű emberek – köztük az alacsony képzettségű munkavállalók, a hanyatló ágazatokban foglalkoztatottak, az idősebb munkavállalók – alkalmazkodóképességének javítását szolgáló új módszerek kipróbálása. Az összes pályázható forrás 3,4 milliárd forint.

A nemek közötti munkaerőpiaci különbségek és a foglalkozási szegregáció csökkentésére irányuló program célja a nők és férfiak munkaerő-piaci esélyegyenlőségének elősegítése, a nemek közötti munkaerő-piaci különbségek és a foglalkozási szegregáció csökkentése révén. Olyan új módszerek, eljárások és eszközök kifejlesztésének és elterjesztésének támogatása, melyek a nők munkavállalását, munkaerő-piaci esélyegyenlőségét segítik elő. Az összes pályázható forrás 716 millió forint.

Menedékkérők társadalmi integrációjának és szakmai képzésének támogatása program keretében olyan új módszerek és szolgáltatások kidolgozásának támogatására van lehetőség, amelyek a menedékkérők foglalkoztathatóságát és befogadását segítik elő nyelvi és szakképzés révén. Az összes pályázható forrás 268 millió forint.

Tanulmányunk következtetéseinek aktualitását és hitelességét támasztja alá, hogy azt a legutóbbi népszámlálás (2001.) adatai, valamint a témában mérvado szakemberek hasonló tanulmányaira támaszkodtunk. Az e forrásokból származó ismereteket olyan módon válogattuk össze, majd fűztük tovább gondolataikat, hogy az adott témára vonatkozóan a mai viszonyoknak megfelelő, lehető legátfogóbb képet mutassuk be a hátrányos helyzetűek munkaerőpiaci feszültségeiről.

II. Alkalmazott módszerek

A kutatás és a téma kifejtése során alapvetően két fő információforrás-csoportra támaszkodtunk. Az egyik, amely megalapozza a tanulmány aktualitását és hitelességét, a statisztikai kimutatások voltak. Itt elsősorban a Központi Statisztikai Hivatal legutóbbi (2001.) népszámlálását vettük alapul. E statisztikai adatok alapul szolgálhattak ahhoz, hogy a mai helyzetet elemezzük, a kimutatásokból következtetéseket vonjunk le, összehasonlításokat végezzünk, törekedve arra, hogy a lehető legátfogóbb és legprecízebb képet mutassuk be a hátrányos helyzetűek munkaerőpiaci feszültségeiről. A szakmai megalapozottságot támasztja alá továbbá a kutatásnak azon módszere, amely a témában mérvadó szakemberek szakirodalmi recenziói, esszéi, művei vizsgálatát jelenti. Ezek megismerése során kiszűrtük azokat a számunkra releváns ismereteket, amelyek elősegítették, hogy minél pontosabb képet adjunk. Tanulmányunk tehát a statisztikai kimutatásokból nyert adatok, az idevágó aktuális szakirodalom, valamint az általunk végzett elemzések olyan hármasa, amelyek összekapcsolásában és egyes fő tartalmi, szerkezeti pontokra való fölfűzésében láttuk a téma áttekinthető és átfogó kifejtésének lehetőségét.

III. Bevezetés

A munkaerőpiaci helyzet elemzésekor a piac átfogó áttekintése mellett nagy hangsúlyt kell fektetnünk egyes csoportokra, amelyek az átlagos képtől jelentős eltérést mutatnak. Ilyenek a munkaerőpiaci szempontból hátrányos helyzetű csoportok. A piac egészének vizsgálata során felállított tendenciák részben igazak rájuk is, azonban mégis azt mondhatjuk, hogy ezen tendenciáknak olykor-olykor hátat fordítva az egyes csoportok a saját útjukat járják. Ennek fő oka, hogy amellett, hogy természetesen e rétegekre is vonatkoznak az összpiaci irányváltozások (például az Európai Unióhoz való csatlakozás számukra is számos lehetőséget nyit meg), mégis sorsuk behatárolt, minden esemény testreszabottan érinti őket, hiszen életüket jelentős mértékben befolyásolják az őket érintő állami intézkedések vagy éppen ezek hiánya. Emiatt az állam gondoskodása kiemelt figyelemmel kell, hogy kísérje őket, elsősorban a csoportspecifikus támogatásokkal, munkaerőpiaci helyzetük elősegítésével. Az e téren elért eredmények növekvő száma mellett tesz tanúbizonyságot a hátrányos helyzetűek érdekképviselőinek fokozatos térnyerése, amely elsősorban a civil szférában létrejött alapítványok, egyéb civil szervezetek segítségnyújtásában érhető tetten, a kérdés azonban ezzel még mindig messze nem tekinthető megoldottnak.

Jelen tanulmány e csoportok magyarországi helyzetéről, munkaerőpiaci hátrányairól ezek elemzésével kíván képet adni, kidomborítva azokat a problémapontokat, melyek megoldása valamilyen oktatási, képzési igény felmerülésében és ezek teljesítésében látható. A tanulmány az elemzésekből kitűnő ilyen jellegű igények megoldására megpróbál egyértelmű javaslatot tenni, szem előtt tartva azt, hogy e javaslatok minden esetben e hátrányos helyzetű csoportok munkaerőpiaci gátjainak lebontására, az efféle munkaerőpiaci feszültségek feloldására irányuljanak.

IV. Alacsony végzettségűek

IV.1. Bevezetés

Az alacsony végzettségűek csoportja a számos rendelkezésre álló kutatás, statisztikai kimutatás alapján, továbbá már a közmegítélés szerint is a hátrányos helyzetűekhez sorolható. E téma sűrűn előkerül mindennapjainkban, akár a médián keresztül, akár hétköznapi beszélgetések során, hiszen manapság már szinte mindenki tisztában van azzal, hogy magasabb iskolai végzettség birtokában könnyebben tud elhelyezkedni. E dolgozat ennek az ismert ténynek statisztikai és elméleti hátterét próbálja bemutatni, mindezt úgy, hogy az értékelés és a javaslatok segítségével a helyzet megoldására tesz kísérletet.

Hazánk iskolázottsági szintje javuló tendenciát mutat: a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők – akik 1980-ban még a foglalkoztatottak többségét alkották – 2001-ben már csak egyötödös részarányt tettek ki. Ezzel együtt minimális szintre csökkent (1 százalékot sem ért el) azoknak a foglalkoztatottaknak az aránya, akiknek az általános iskola 8. évfolyamánál alacsonyabb a végzettsége. Az érettségizett foglalkoztatottak részaránya az 1980. évi egyötöddel szemben 2001-ben egyharmadot ért el, a felsőfokú oklevéllel, diplomával rendelkezők aránya ugyanezen időszak alatt 10 százalékponttal növekedett, 2001-ben elérte a 18 százalékot.

Összegzésként tehát elmondhatjuk, hogy noha az iskolázottsági szint az utóbbi évtizedekben, években emelkedett hazánkban, a növekedésben nem állhatunk meg, tudniillik az egységes EU-munkapiacra is versenyképes szakképzettségre van szükség, ami a tudásalapú társadalom kibontakozásának tudatában egyre fokozódó képzettségi szint mellett érhető el. Az iskolai végzettség, a képzettség nemcsak azt befolyásolja, hogy ki, milyen foglalkozási pozícióban helyezkedik el, hanem azt is, hogy egyáltalán el tud-e helyezkedni. 2001-ben az általános iskolai végzettséggel sem rendelkező 15–74 évesek 9 százaléka volt tartósan munka nélkül, illetve tartozott azok közé a fiatalok közé, akik már kikerültek az iskolapadból, de még nem volt rendszeres munkájuk. Természetesen a harminc év alattiak között a legmagasabb az arányuk: a legképzetlenebb férfiak egynegyede, a nők 40 százaléka tartozik a munkaerő-piaci szempontból rendkívül hátrányos helyzetűek közé. Az iskolai végzettség emelkedésével csökken a munkapiacról kiszakadók hányada; ugyanakkor még a fiatal diplomás férfiaknak is az 5, a nőknek pedig a 7 százaléka tartozott ebbe a csoportba 2001-ben. E munkaerőpiaci tényállás is azt bizonyítja, hogy az alacsony végzettségűek hátrányos helyzete valós probléma, amelynek megoldására kell törekednünk.

IV.2. Az alacsony végzettségűek csoportjának meghatározása

Róbert Péter egyetemi docens egy, a témában végzett tanulmánya szerint az alacsony végzettségűek körét három területben vizsgálhatjuk, háromféleképpen definiálhatjuk, melyek:

- az abszolút,
- a relatív és
- a nemzetközi mércével mérten alacsony végzettségűek.

Az abszolút csoportba tartoznak azok a munkaerőpiaci alanyok, akik egy meghatározott minimum szintet sem érnek el iskolai végzettségeiket tekintve. Ők olyan alacsony végzettséggel rendelkeznek, hogy értelme sem lenne végzettségi szintjüket valamilyen viszonyítva vizsgálni. E csoportba sorolhatók a még nyolc általánost sem végzettek, vagy azok, akik elvégezték az általános iskolát, de semmilyen egyéb szakképesítéssel nem rendelkeznek, amivel versenyképesebbé válhatnának a munkaerőpiacon.

A relatívan alacsony végzettségűek definiálása az iskolai erőforrások társadalmon belüli eloszlását vizsgálja, s ennek bizonyos alsó hányadát (például alsó kvantilis, kvartilis) tekinti „iskolai szegényeknek”. Tehát, ha például a magyarországi lakosság negyedének csak érettségije lenne, a további háromnegyedének pedig felsőfokú végzettsége, akkor – az alsó kvartilist tekintve határnak – alacsony végzettségűeknek a csak érettségivel rendelkezőket neveznénk. A mai helyzet azonban természetesen korántsem így fest, a fenti példa csak két definíálás különbségére mutat rá.

A végzettségi szint nemzetközi viszonylatban való mérésének súlya egyrészt a globalizációs, másrészt az EU munkaerőpiacának teljes megnyitása irányába vezető folyamatokat tekintve fokozatosan nő. A munkavállalók versenyképességének fokozása az egyre nyíltabb munkaerőpiacon elengedhetetlen, hiszen az a végzettség, ami hazánkban elegendőnek bizonyulhat, lehet, hogy nemzetközi szinten nem versenyképes. Az alacsony végzettségűek e szempont szerinti definiálása tehát az alacsony végzettséget a világ és az EU végzettségi szintjének viszonylatában határozza meg.

Ha konkrétan meg akarjuk nevezni az alacsony végzettségűeknek nevezett csoport tagjait, akkor a fenti definíció-lehetőségeket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy alacsony végzettségűeknek tekinthetjük egyrészt azokat, akik még az általános iskolát sem fejezték be, másrészt a munkaerőpiac szereplőinek azon tagjait, akik ugyan elvégezték az általános iskolát, ugyanakkor ezen kívül semmilyen végzettséget nem szereztek, azaz szakma nélkül szintén kevés esélyük van az elhelyezkedésre. E fenti meghatározás természetesen egy szűk értelemben vett definíció, ami a fentebb leírt definícióknak teljes egészét nem adja vissza, ugyanakkor vizsgálódásaink alapjául szolgálhat.

IV.3. Az alacsony végzettségűek statisztikai jellemzése

[illegible]

folytatás a 22. oldalon

A megfelelő korták százalékában													
7-9	28,1	29,4	26,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10-14	0,8	0,9	0,8	5,9	5,1	6,6	-	-	-	-	-	-	-
15-19	0,6	0,6	0,5	93,7	92,7	94,8	15,6	13,6	17,6	-	-	-	-
20-24	0,4	0,5	0,4	97,9	97,7	98	50,9	43,5	58,7	5,6	4,2	7,1	7,1
25-29	0,5	0,5	0,4	97,9	97,9	97,9	45	37,1	53,1	14,8	12,2	17,4	17,4
30-34	0,5	0,6	0,5	97,8	98	97,7	44,9	37,4	52,5	15,3	13,3	17,3	17,3
35-39	0,6	0,6	0,6	97,5	97,8	97,1	44,6	37,3	51,9	16,1	14	18,1	18,1
40-44	0,7	0,6	0,7	97	97,5	96,6	42,2	34,9	49,3	14,9	13,4	16,4	16,4
45-49	0,6	0,5	0,6	97,4	97,7	97,1	42,5	35,9	48,7	14,4	14	14,7	14,7
50-54	0,6	0,5	0,7	96,7	97	96,4	44,5	40,2	48,5	14,3	15,8	12,9	12,9
55-59	0,8	0,6	0,9	93,7	94,7	92,9	38,4	38,3	38,6	13,9	16,6	11,6	11,6
60-64	1	0,8	1	86,7	89,3	84,8	29,3	31,8	27,4	9,5	13,4	6,6	6,6
65-69	1	0,9	1,2	73,7	80,8	68,8	22,8	28,8	18,6	8,5	13,9	4,7	4,7
70-74	0,8	0,7	0,9	60,8	71,3	54,3	19,9	29,3	13,9	7,5	14	3,5	3,5
75-79	0,8	0,7	0,9	43	55,4	36,2	15,4	25,3	10	5,5	11,5	2,3	2,3
80-84	0,9	0,7	1,1	40	51,7	34,5	14,2	24,6	9,3	5	11,2	2	2
85- X	2,4	1,6	2,7	34,2	43,5	30,5	11,4	20,5	7,8	4,3	10,4	1,8	1,8
Összesen	1,7	1,8	1,7	80	82,3	78	32,6	30,3	34,8	9,8	10,3	9,4	9,4
Ebből:													
10- X	0,7	0,6	0,7	83,1	85,8	80,8	33,9	31,6	36	10,2	10,8	9,7	9,7
15- X	0,7	0,6	0,7	88,8	92,3	85,8	36,4	34,1	38,5	11	11,6	10,4	10,4
18- X	0,7	0,6	0,7	88,7	92,4	85,5	38,2	35,9	40,2	11,5	12,3	10,9	10,9
25- X	0,7	0,6	0,8	87,3	91,5	83,8	36,7	35,1	38,1	12,6	13,8	11,6	11,6

2. táblázat

A népesség iskolai végzettség és nemek szerint, KSH Népszámlálás, 2001.

A kimutatásból kiderül, hogy a munkaerőpiaci szempontból relevánsnak tekinthető életkorúak között az általános iskolát befejezettek aránya igen magas: 95-98%. Ugyanez már nem mondható el a legalább középfokú végzettséggel rendelkezőkről, az ő arányuk 40-45%. E két adatból kiszámítható, hogy az általános iskolai (8 osztály) végzettséggel igen, de középfokú végzettséggel már nem rendelkezők körülbelül a lakosság felét teszik ki a számunkra érdekes korosztályt tekintve.

A felsőfokú végzettségűek aránya e korosztályon belül körülbelül 15%, amiből következtethető, hogy a középfokú végzettséggel igen, de felsőfokú végzettséggel már nem rendelkezők aránya 25-30% körüli értéket mutat.

E fenti statisztikából azonban nem derül ki, hogy e végzettségi szintek mennyire jelentenek hátrányos helyzetet a munkaerőpiacon. Ennek szemléltetésére szolgál a következő táblázat, melynek adatai rámutatnak arra, hogy a nem foglalkoztatottak között milyen arányban oszlanak meg a végzettségek.

A nem foglalkoztatott 15 éves és idősebb népesség a munkakeresés ténye, a legmagasabb befejezett iskolai végzettség és korcsoport szerint										
Korcsoport (év)	Összesen	Az általános iskola első évfolyamát sem végezte el	Általános iskola			8.	Középiskola		Egyetem, főiskola stb.	
			együtt	1–3.	4–7.		érettségi nélkül, szakmai oklevéllel	érettségivel		
			osztály							
<i>Munkát nem keres</i>										
15–19	573 967	3 641	460 520	1 613	33 030	425 877	22 746	87 060	–	
20–24	283 399	3 015	57 814	824	7 217	49 773	39 753	175 335	7 482	
25–29	173 038	2 785	55 508	836	6 463	48 209	44 315	52 353	18 077	
30–39	232 051	5 533	91 255	2 119	11 147	77 989	58 261	53 539	23 463	
40–49	289 180	7 049	143 895	4 908	15 333	123 654	74 438	51 920	11 878	
50–54	222 648	3 572	111 292	2 823	10 491	97 978	46 791	49 934	11 059	
55–59	403 621	4 181	249 465	3 779	25 443	220 243	27 918	91 801	30 256	
60–X	2 011 012	20 840	1 588 860	36 336	676 495	876 029	686	269 447	131 179	
Összesen	4 188 916	50 616	2 758 609	53 238	785 619	1 919 752	314 908	831 389	233 394	
<i>Munkát keres</i>										
15–19	38 935	73	21 184	151	2 587	18 446	11 562	6 116	–	
20–24	110 609	114	36 380	271	3 308	32 801	37 661	32 218	4 236	
25–29	96 085	117	36 175	300	3 037	32 838	35 557	19 232	5 004	
30–39	151 918	402	61 273	809	5 106	55 358	55 610	29 406	5 227	
40–49	149 166	678	66 896	1 498	5 600	59 798	47 144	29 158	5 290	
50–54	47 024	266	21 261	455	1 823	18 983	11 654	11 547	2 296	
55–59	18 764	141	9 907	184	1 100	8 623	2 850	4 265	1 601	
60–X	11 693	154	8 295	213	2 918	5 164	17	2 064	1 163	
Összesen	624 194	1 945	261 371	3 881	25 479	232 011	202 055	134 006	24 817	
<i>Munkanélküli</i>										
15–19	26 529	24	14 168	108	1 852	12 208	8 530	3 807	–	
20–24	75 949	53	26 163	195	2 447	23 521	26 478	20 381	2 874	
25–29	63 924	56	25 011	240	2 225	22 546	23 720	12 045	3 092	
30–39	101 440	275	42 470	598	3 728	38 144	37 038	18 609	3 048	

40-49	101 835	461	46 151	1 080	4 014	41 057	32 202	19 605	3 416
50-54	31 813	173	14 361	312	1 244	12 805	7 882	7 840	1 557
55-59	11 941	78	6 121	111	690	5 320	1 903	2 772	1 067
60- X	2 779	16	1 524	27	204	1 293	7	783	449
Összesen	416 210	1 136	175 969	2 671	16 404	156 894	137 760	85 842	15 503
Egyéb munkát kereső									
15-19	12 406	49	7 016	43	735	6 238	3 032	2 309	–
20-24	34 660	61	10 217	76	861	9 280	11 183	11 837	1 362
25-29	32 161	61	11 164	60	812	10 292	11 837	7 187	1 912
30-39	50 478	127	18 803	211	1 378	17 214	18 572	10 797	2 179
40-49	47 331	217	20 745	418	1 586	18 741	14 942	9 553	1 874
50-54	15 211	93	6 900	143	579	6 178	3 772	3 707	739
55-59	6 823	63	3 786	73	410	3 303	947	1 493	534
60- X	8 914	138	6 771	186	2 714	3 871	10	1 281	714
Összesen	207 984	809	85 402	1 210	9 075	75 117	64 295	48 164	9 314

3. táblázat

A nem foglalkoztatott 15 éves és idősebb népesség a munkavégzés ténye,
a legmagasabb befejezett iskolai végzettség és korcsoport szerint,
KSH Népszámlálás, 2001.

A 2001. évi népszámlálás adatait vizsgálva megfigyelhetjük, hogy a nem foglalkoztatottak közül a munkát nem keresők csoportja a legnagyobb, 4.188.916 taggal. E meglehetősen sok tagot számláló csoportban nagy számot képviselnek a 60 fölötti életkorúak, valamint a 15-19 éves korosztály. Ebből arra következtethetünk, hogy e tábor tagjainak számát jelentős mértékben gyarapítják a nyugdíjasok és a tanulók. Ők érthető okok miatt nem foglalkoztatottak. E két korosztály a 4.188.916-ból mintegy 2.600.000-et képvisel. Ezenkívül a csaknem 460.000, a 20-29 éves korosztályba tartozó nem foglalkoztatott közül is jelentős a még tanulók száma. A munkát nem kereső nem foglalkoztatottak közül (a fentiek felülieket tekintve) sokan háztartásbeliek, vagy egyéb okból (például vagyonuk feléléséből élnek) nem keresnek munkát. E csoportból tehát számunkra azok számának ismerete jelentene plusszinformációt, akik azért nem keresnek munkát, mert hosszú évek sikertelen álláskeresése után föladták és ideiglenesen vagy véglegesen kiszakadtak a munkaerőpiacról. Ezek számát azonban nem ismerjük, így ezekből az adatokból – nem tudva annak okát, hogy a nem foglalkoztatottak miért nem keresnek munkát – a munkaerőpiaci hátrányok vizsgálata szempontjából értékes messzemenő következtetéseket nem tudunk levonni.

Nem így vagyunk ezzel azonban a munkát keresők csoportját tekintve. Ugyanis itt már egyértelműen tudjuk vizsgálni a végzettségi szint és a nem foglalkoztatottak számának összefüggéseit. Látható, hogy a munkát kereső nem foglalkoztatottak közül az általános iskola valahány osztályát elvégzők vannak a legtöbben, őket követik a szakmai oklevéllel igen, de érettségivel nem rendelkezők, továbbá jelentős hányadot képviselnek azok, akiknek az érettségi a legmagasabb végzettségük. Az egyetemet, főiskolát végzettek körében ez a szám csekély a többi kategóriához képest. Azok, akik az általános iskola első évfolyamát sem végezték el, ebben a csoportban elenyésző számban szerepelnek. Az általános iskola valahány osztályát elvégzők között egyértelmű túlnyomó többséget képvisel azok csoportja, akik az általános iskola mind a nyolc osztályát elvégezték. Ők mintegy 90%-át teszik ki annak a körnek, akik az általános iskola valahány osztályát elvégezték (a munkát keresők közül).

A kimutatást összességében elemezve elmondhatjuk, hogy az összes nem foglalkoztatott (5.437.304) közül a három jelentős csoport a nyolc általánost elvégzetten (számuk összesen 2.383.774, ami az összes 43,8%-a), az érettségivel rendelkezők (1.099.401, arányuk 20,2%), továbbá a szakmai oklevéllel igen, de érettségivel nem rendelkezők (719.018, arányuk 13,2%) csoportja.

További vizsgálódásaink témája a területi megoszlás lesz, vagyis megvizsgáljuk azt, hogy a főváros és a vidék viszonylatában, valamint az egyes országrészekben, megyékben hogyan alakul a lakosság végzettségi szintje.

Terület, igazgatási rang	10-X éves			15-X éves			18-X éves			25-X éves		
	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő
		általános iskola első évfolyamát sem végezte el		legalább általános iskola 8. évfolyam		legalább középiskolai érettségivel						
Főváros	9 687	4 608	5 079	1 460 842	673 661	787 181	877 255	389 394	487 861	307 680	158 303	149 377
Megyeszékhely (miv.)	6 971	3 260	3 711	1 435 377	678 558	756 819	732 890	323 941	408 949	224 534	115 101	109 433
Többi megyei jogú város (miv.)	743	385	358	167 521	82 043	85 478	71 393	32 335	39 058	19 018	9 928	9 090
Többi város	16 312	6 836	9 476	2 024 050	991 362	1 032 688	768 044	334 975	433 069	200 615	98 833	101 782
Városok együtt	33 713	15 089	18 624	5 087 790	2 425 624	2 662 166	2 449 582	1 080 645	1 368 937	751 847	382 165	369 682
Községek, nagyközségek	29 403	12 170	17 233	2 465 303	1 249 070	1 216 233	647 450	278 085	369 365	136 498	64 011	72 487
Ország összesen	63 116	27 259	35 857	7 553 093	3 674 694	3 878 399	3 097 032	1 358 730	1 738 302	888 345	446 176	442 169
Régiók:												
1 Közép-Magyarország	15 099	7 005	8 094	2 261 357	1 067 739	1 193 618	1 195 946	528 233	667 713	393 729	201 348	192 381
2 Közép-Dunántúl	5 004	2 446	2 558	838 265	417 048	421 217	304 611	136 982	167 629	79 532	41 349	38 183
3 Nyugat-Dunántúl	4 699	2 170	2 529	754 630	372 111	382 519	289 494	129 492	160 002	75 935	38 700	37 235
4 Dél-Dunántúl	7 724	3 009	4 715	722 971	354 371	368 600	252 384	111 404	140 980	68 153	33 952	34 201
5 Észak-Magyarország	9 602	3 803	5 799	911 555	447 732	463 823	333 272	146 145	187 127	81 734	40 343	41 391
6 Észak-Alföld	13 525	5 517	8 008	1 066 935	527 943	538 992	367 613	155 122	212 491	95 937	45 329	50 608
7 Dél-Alföld	7 463	3 309	4 154	997 380	487 750	509 630	353 712	151 352	202 360	93 325	45 155	48 170
Főváros:												
1 Budapest	9 687	4 608	5 079	1 460 842	673 661	787 181	877 255	389 394	487 861	307 680	158 303	149 377
Mezők:												
7 Bács-Kiskun	3 707	1 605	2 102	388 674	190 769	197 905	124 763	53 397	71 366	33 812	16 753	17 059
4 Baranya	2 736	1 061	1 675	304 319	147 854	156 465	113 725	50 580	63 145	30 904	15 321	15 583

folytatás a 28. oldalon

7 Békés	2 077	904	1 173	282 922	139 582	143 340	94 808	40 224	54 584	22 506	10 696	11 810
5 Borsod-Abaúj-Zemplén	5 765	2 223	3 542	522 726	256 214	266 512	193 845	85 190	108 655	47 259	23 278	23 981
7 Csongrád	1 679	800	879	325 784	157 399	168 385	134 141	57 731	76 410	37 007	17 706	19 301
2 Fejér	2 214	1 127	1 087	323 051	162 120	160 931	118 824	53 684	65 140	31 549	16 669	14 880
3 Győr-Ménfőcsanak-Sopron	1 512	757	755	332 604	164 611	167 993	132 420	59 608	72 812	34 913	18 127	16 786
6 Hajdú-Bihar	4 575	2 090	2 485	388 601	190 911	197 690	144 969	60 729	84 240	39 277	18 458	20 819
5 Heves	2 154	828	1 326	233 024	114 063	118 961	86 815	37 595	49 220	22 375	11 048	11 327
6 Jász-Nagykun-Szolnok	2 909	1 126	1 783	291 092	144 671	146 421	99 248	43 600	55 648	25 361	12 452	12 909
2 Komárom-Esztergom	1 331	661	670	236 546	116 324	120 222	86 153	38 039	48 114	21 022	10 598	10 424
5 Nógrád	1 683	752	931	155 805	77 455	78 350	52 612	23 360	29 252	12 100	6 017	6 083
1 Pest	5 412	2 397	3 015	800 515	394 078	406 437	318 691	138 839	179 852	86 049	43 045	43 004
4 Somogy	2 981	1 143	1 838	240 791	118 489	122 302	80 994	35 818	45 176	21 585	11 050	10 535
6 Szabolcs-Szatmár-Bereg	6 041	2 301	3 740	387 242	192 361	194 881	123 396	50 793	72 603	31 299	14 419	16 880
4 Tolna	2 007	805	1 202	177 861	88 028	89 833	57 665	25 006	32 659	15 664	7 581	8 083
3 Vas	910	422	488	202 778	99 791	102 987	76 779	34 378	42 401	19 783	9 949	9 834
2 Veszprém	1 459	658	801	278 668	138 604	140 064	99 634	45 259	54 375	26 961	14 082	12 879
3 Zala	2 277	991	1 286	219 248	107 709	111 539	80 295	35 506	44 789	21 239	10 624	10 615

4. táblázat

A népesség iskolai végzettség és nemek szerint (fő)
KSH Népszámlálás, 2001.

Terület, igazgatási rang	10-X éves			15-X éves			18-X éves			25-X éves		
	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő
	általános iskola első évfolyamát sem végezte el			legalább általános iskola 8. évfolyam			legalább középiskolai érettségivel			egyetem, főiskola stb. oklevéllel		
Főváros	0,6	0,6	0,6	94,2	96,4	92,4	58,7	58	59,2	23,8	27,9	20,7
Megyeszékhely (m.jv.)	0,4	0,4	0,4	93,2	95,6	91,2	50,2	48,3	51,7	18,2	20,7	16,2
Többi megyei jogú város (m.jv.)	0,4	0,4	0,4	92,7	95,3	90,4	41,5	39,7	43,2	13	14,6	11,6
Többi város	0,7	0,6	0,7	88,8	92,2	85,7	35,5	33	37,8	10,7	11,4	10,1
Városok együtt	0,6	0,5	0,6	91,7	94,4	89,3	46,3	44,3	48	16,5	18,6	14,9
Községek, nagyközségek	0,9	0,8	1	83,5	88,4	79	22,9	20,7	25	5,5	5,5	5,5
Ország összesen	0,7	0,6	0,7	88,8	92,3	85,8	38,2	35,9	40,2	12,6	13,8	11,6
Régiók												
1 Közép-Magyarország	0,6	0,6	0,6	92,6	95,2	90,5	51	49,2	52,5	19,4	22,1	17,2
2 Közép-Dunántúl	0,5	0,5	0,5	89,8	92,9	86,9	34,3	32,1	36,2	10,4	11,5	9,5
3 Nyugat-Dunántúl	0,5	0,5	0,5	89,8	93,1	86,8	36,1	34,1	38	10,9	11,9	10,1
4 Dél-Dunántúl	0,9	0,7	1	87,4	91,4	83,9	32	30,3	33,6	9,9	10,7	9,2
5 Észak-Magyarország	0,8	0,7	1	86,2	90,8	82,2	33,2	31,3	34,8	9,3	10	8,7
6 Észak-Alföld	1	0,9	1,1	85	89,2	81,3	30,9	27,8	33,7	9,4	9,5	9,2
7 Dél-Alföld	0,6	0,6	0,6	86,8	90,4	83,7	32,3	29,5	34,8	9,8	10,3	9,4
Főváros												
1 Budapest	0,6	0,6	0,6	94,2	96,4	92,4	58,7	58	59,2	23,8	27,9	20,7
Megyék												
7 Bács-Kiskun	0,8	0,7	0,8	85,8	89,6	82,4	28,9	26,4	31,1	9	9,7	8,4
4 Baranya	0,7	0,6	0,9	89,1	92,6	86	34,9	33,3	36,3	11	11,9	10,3
7 Békés	0,6	0,5	0,6	85,4	89,3	81,9	30,1	27,1	32,7	8,1	8,3	7,9

folytatás a 30. oldalon

5 Borsod-Abaúj-Zemplén	0,9	0,7	1	86,8	91,1	83	34	32,1	35,6	9,5	10,2	8,9
7 Csongrád	0,4	0,4	0,4	89,4	92,3	86,9	38,6	35,6	41,2	12,5	13	12
2 Fejér	0,6	0,6	0,5	89,9	93,1	86,9	34,7	32,4	36,8	10,8	12	9,7
3 Győr-Moson-Sopron	0,4	0,4	0,4	91	93,7	88,6	38,1	35,8	40,2	11,7	12,9	10,7
6 Hajdú-Bihar	0,9	0,9	1	86,3	89,9	83,1	34	30,3	37,2	10,8	10,9	10,7
5 Heves	0,7	0,6	0,8	85,6	90,7	81,2	33,4	31,5	35,1	9,9	10,7	9,1
6 Jász-Nagykun-Szolnok	0,8	0,6	0,9	85	89,3	81,2	30,5	28,4	32,3	8,9	9,4	8,5
2 Komárom-Esztergom	0,5	0,5	0,5	90	93	87,3	34,4	32	36,6	9,7	10,5	9
5 Nógrád	0,9	0,8	0,9	85	89,9	80,8	30	28,4	31,5	7,8	8,4	7,3
1 Pest	0,6	0,5	0,6	89,9	93,2	86,9	37,5	34,5	40,1	11,7	12,5	10,9
4 Somogy	1	0,8	1,2	86,4	90,7	82,7	30,5	28,9	31,9	9,3	10,4	8,4
6 Szabolcs-Szatmár-Bereg	1,2	1	1,4	83,8	88,4	79,6	28,3	24,9	31,4	8,3	8,3	8,4
4 Tolna	0,9	0,8	1	85,9	90,3	81,9	29,2	27,1	31,1	9	9,4	8,6
3 Vas	0,4	0,4	0,4	90,3	93,4	87,4	35,8	33,8	37,6	10,6	11,3	9,9
2 Veszprém	0,4	0,4	0,5	89,5	92,6	86,6	33,6	31,9	35,3	10,6	11,7	9,6
3 Zala	0,8	0,8	0,9	87,5	91,7	83,8	33,6	31,8	35,2	10,1	11	9,4

5. táblázat

A népesség iskolai végzettség és nemek szerint (a megfelelő korúak százalékában)
KSH Népszámlálás, 2001.

Látható, hogy az általános iskola első osztályát sem végeztek elenyésző számban vannak az össznépszerűséghez mérten, ez körülbelül 0,5-1 %-ot jelent. Ez az arányszám a legkisebb a megyeszékhelyeken és a többi megyei jogú városban (0,4%), Budapestet nem beleértve, ahol 0,6%. A községek, nagyközségek helyzete azonban a városokénál sokkal rosszabb ebből a szempontból, ott tudniillik 0,9 % ez az arány. A régiók tekintetében kiejezetten rossz helyzetű Észak-Magyarország (0,8%), Dél-Dunántúl (0,9%) és Észak-Alföld (1%), legalacsonyabb az arány Közép-Dunántúlon és Nyugat-Dunántúlon (0,5%). A megyék közül fölényesen „vezet” a végzettség nélküliek arányában Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (1,2%), ugyanakkor magas az arányuk még Borsod-Abaúj, Hajdú-Bihar, Nógrád és Tolna megyében (0,9%), valamint Somogy megyében (1%). Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Vas és Veszprém megyében ugyanakkor jóval alacsonyabb ez a mutató, e megyékben a lakosság 0,4 %-a nem végezte el még az általános iskola első osztályát sem.

Vizsgáljuk meg ugyanezt az általános iskolát végzettek vonatkozásában! E tekintetben a fővárosi lakosság képzetettebbnek mondható, hiszen itt a legmagasabb a legalább nyolc általánossal rendelkezők aránya (94,2%). Várhatóan itt is a községekben a legrosszabb a végzettségi színvonal, a községek, nagyközségek lakosságának mindössze 83,5%-a legalább ilyen végzettségű, ami több mint 10%-kal kevesebb a fővárosi aránynál. Régiók tekintetében legalacsonyabb aránnyal Észak-Alföld rendelkezik (85%), míg Közép-Magyarország 92,6%-kal az élen áll. Ebből a szempontból is Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a leghátrányosabb megye, ugyanis itt a népességnek mindössze 83,8%-a végezte el az általános iskolát.

Az érettségivel rendelkezők hányadát vizsgálva már nagyobb szakadást vehetünk észre: míg a fővárosban ez 58,7%, a községeknél, nagyközségeknél csak 22,9%. A korábbiakból sejthetően e szempontból is Közép-Magyarország végzett a legjobb (51%) és Észak-Alföld a legrosszabb (30,9%) helyen. A megyék között is tendenciózusan Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez tartozik a legkisebb arányszám (28,3%), de Bács-Kiskun és Tolna megye sem éri el a 30%-ot.

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a végzettségi szint legalacsonyabb Észak-Alföldön, a megyék közül pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, Közép-Magyarország és a főváros a legmagasabb végzettségi szinttel rendelkező térség. Továbbá fontos tanulság a városok és a községek közti jelentős mértékű végzettségbeli különbség.

A következő kimutatás segítségével a munkanélküliség tartósságát, a munkaerőpiacról való kiszakadás esélyeit elemezhetjük.

A munkanélküliek megoszlása a munkanélküliség száma és a legmagasabb iskolai végzettség szerint					
Legmagasabb iskolai végzettség	Egyszer volt munkanélküli	Kétszer volt munkanélküli	Háromszor vagy többször volt munkanélküli	Ismeretlen	Összesen %
Befejezetlen általános	43	27	25	5	100
Befejezett általános	63	18	13	5	100
Szakmunkásképző	70	21	8	1	100
Gimnázium	77	18	4	2	100
Szakközépiskola	80	17	3	1	100
Technikum	82	14	4	1	100
Főiskola, egyetem	81	15	1	3	100
Összesen	72	19	8	2	100

6. táblázat

A munkanélküliek megoszlása a munkanélküliség száma és a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint;

A tudás társadalma I-II., Stratégiai Kutató Intézet, Bp., 2000 Információs Társadalom
Kötetek 5. Ifjúság 2000. 1. Szerk: Szabó A., Bauer B., Laki L. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet

Könnyen beláthatjuk, hogy a felmérés azt mutatja, hogy minél magasabb a végzettség, annál kevesebb esély van arra, hogy valaki többször is munkanélkülivé váljon, annál kevesebb esély van a munkaerőpiacról való kiszakadásra.

Vizsgáltuk már a magyarországi össznépesség iskolázottságát, a nem foglalkoztatottak iskolai végzettségét, azonban azt még nem elemeztük, hogy az egyes végzettségi szinteken belül miként alakul a gazdasági aktivitás. Erre szolgál az alábbi kimutatás.

A különböző iskolai végzettségek gazdasági aktivitás szerinti összetétele, 25–64 évesek (%)															
	Befejezetlen általános			Általános			Szakmunkásképző			Érettségi			Diploma		
	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Össze- sen	Férfi	Nő
Foglalkoztatott	10,9	15,5	7,8	37,8	42,4	34,5	68,6	72,6	60	67,6	75,1	62,7	80,8	85,1	76,9
Munkanélküli	6,9	10,2	4,7	7,2	10,1	5,1	8	8,7	6,5	4,1	4,3	3,9	1,6	1,7	1,5
Gyes, gyed	4,6	0,3	7,5	3,7	0,2	6,2	4,3	0,2	13,1	4,4	0,1	7,2	4,2	0,1	7,9
Öregégi, özvegyi nyugdíjas	33,8	23,9	40,4	24,9	19,2	29,1	1,6	1,2	2,3	11,2	8	13,3	7,9	7,4	8,2
Rokkantanypdíjas	22,7	28,8	18,6	15,3	17,1	14	8,7	9,4	7,3	6,3	6,9	5,9	2,6	3,1	2,1
Egyéb inaktív, eltartott	21,1	21,2	20,9	11	10,9	11,1	8,8	7,9	10,8	6,5	5,6	7	3	2,5	3,5
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

7. táblázat

A különböző iskolai végzettségek gazdasági aktivitás szerinti összetétele, 25-64 évesek (%), KSH Népszámlálás, 2001.

Láthatjuk, hogy a végzettség növekedésével nő a foglalkoztatottak aránya. Míg a befejezetlen általános iskolával rendelkezőknek csupán 10,9%-a volt foglalkoztatott 2001-ben, az arány a befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében már 37,8%, majd négyszerese az előző csoportnak. Érdekes, hogy a szakmunkásképző végzettséggel rendelkezők magasabb aránya tud elhelyezkedni, mint az érettségizetteknek. Ugyanakkor a szakmunkásképző végzettséggel és az érettségivel rendelkezőket összehasonlítva észrevehetjük, hogy az érettségizettek körében a nők és a férfiak külön-külön magasabb arányban foglalkoztatottak, mint a szakmunkások. Ez annak köszönhető, hogy a szakmunkásképzőt végzettek körében több a férfi és a férfiak mindenhol magasabb arányban foglalkoztatottak, mint a nők, ezért az összeset vizsgálva az arányszám kiszámításánál a magasabb arányszámú férfiak nagyobb súllyal szerepelnek.

A kimutatás adatai szerint a nők minden esetben jóval kisebb arányban találnak munkát, mint a férfiak. Ez hatványozottan igaz a befejezetlen általános iskolai végzettséggel rendelkezők csoportjára. E körben a férfiaknál a foglalkoztatottak aránya (15,5%) több mint kétszerese a nőkéénél (7,8%).

Fontos megjegyezni, hogy a befejezetlen általános és az általános iskolai végzettséggel rendelkezők között a munkanélküliek aránya nem olyan kirívóan magas, mint amennyire alacsony a foglalkoztatottak száma. Ez azzal magyarázható, hogy e körökben a nyugdíjasok aránya igen magas, akik szintén nem foglalkoztatottak. Ez pedig annak lehet az oka, hogy a végzettség szintje folyamatosan emelkedik, tehát az idősebbek nagyobb hányada tartozik az alacsonyabb végzettségűek közé, mint a fiataloké.

A munkanélküliek arányát tekintve az első három végzettségi szinthez tartozók (befejezetlen általános, befejezett általános, szakmunkásképző) körülbelül azonosak (6,9%; 7,2%; 8%), ugrásszerű csökkenés figyelhető meg azonban az érettségizettek táborában (4,1%).

A végzettség szintjének folyamatos emelkedését támasztja alábbi táblázat, amely az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők arányát mutatja be az 1990., 1996. és 2001. évet összehasonlítva.

Az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya korcsoportok és nemek szerint (%)						
Év	15-19 éves	20-24 éves	25-29 éves	30-39 éves	40-49 éves	50-59 éves
<i>Férfi</i>						
1990	7,0	3,4	3,1	3,4	6,5	20,9
1996	7,2	2,4	2,2	2,2	2,8	7,9
2001	7,3	2,3	2,1	2,1	2,4	4,1
<i>Nő</i>						
1990	5,0	3,1	4,0	3,9	7,7	29,7
1996	5,0	2,1	2,2	3,0	3,3	11,1
2001	5,2	2,0	2,1	2,6	3,1	5,3

8. táblázat

Az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya
korcsoportok és nemek szerint (%),
Népszámlálások

A 15-19 évesek csoportjától eltekintve beláthatjuk, hogy az arány az idő előrehaladtával csökken. Különösen 1990-ről 1996-ra figyelhetünk meg nagy mértékű változást. A korosztályok növekedésével az arányok különbsége az évek összehasonlításában növekedő tendenciát mutat.

IV.4. Az alacsony végzettségűek és a munkaerőpiac viszonyának egyéb szempontok szerinti elemzése

IV.4.1. Az iskolapadból a munkaerőpiacra vezető út

Tímár (1999) és Róbert (2002) tanulmány szerint az iskolából a munkaerőpiacra vezető út jelentősen átalakult az elmúlt évtizedben szerte Európában, így Magyarországon is. Ez különösen jellemző a képzettségi szempontból hátrányos helyzetűekre. Mindez a következő aspektusok mentén ragadható meg a leginkább:

- megemelkedett azon fiatalok aránya, akik iskolai tanulmányaik befejezése (vagy az oktatásból való kimaradásuk) után nem találnak maguknak munkát; ennek következtében a fiatalok között egyre magasabb a „nem tanulók, nem dolgozók” hányada;
- az elmúlt évtizedben valamelyest növekedett az iskola befejezése és az első (legalább három hónapig tartó) munkavállalás között eltelt idő hossza;
- növekedett az első állás bizonytalansága több szempontból is: általában rövidebbek lettek az első munkavállalások, a munkaerő-piaci karrier korai szakaszában megemelkedett a foglalkozási mobilitás mértéke; egyre többen helyezkednek el a nem hagyományos foglalkoztatási formákban (alkalmi munkavállalóként, szerződéses állásokban);

- növekedett az önfoglalkoztatóként pályakezdők aránya: ezt a csoportot meg kell különböztetnünk a tradicionális vállalkozók rétegétől, aminek az oka, hogy feltehetőleg, az ide tartozók legtöbbje kényszerből, átmenetileg választja a munkavállalás ezen formáját;
- folyamatosan növekszik a szolgáltatásokban – főleg az alacsony presztízsű képzetlen szolgáltatási foglalkozásokban – dolgozó pályakezdők aránya;
- az iskolából a munkába vezető út „megnehezülése” leginkább az alacsony iskolázottságú, képzettséggel nem rendelkező fiatalokra jellemző: esetükben még az alacsony kereseti lehetőséget nyújtó képzetlen munkásként való elhelyezkedésnek is egyre kisebb a valószínűsége.

IV.4.2. A szakképesítés típusa alapján megvalósuló hátrányos helyzet

Egy, a 15-34 évesek munkaerő-piaci lehetőségeire fókuszáló kutatás (Galasi, 2001.) arra is rávilágított, hogy nemcsak az iskolai végzettség szintje, de a szakképesítés típusa is lényegesen befolyásolja az elhelyezkedési esélyeket. Ebből a szempontból a legelőnytelenebb helyzetben az építőipari és építőanyag-ipari, a bányászati, kohászati, vegyipari, az egyéb irodai, a gyors- és gépírói, a személyi-, lakás- és kommunális szolgáltatási képzettséggel rendelkezők vannak, főleg, ha szakképesítésüket szakmunkásképzőben szerezték.

E szempont szerinti vizsgálódásainkhoz kapcsolódóan érdemes megfigyelnünk a KSH 2001. évi népszámlálásának a foglalkoztatottak nemzetgazdasági ág, ágazat és legmagasabb iskolai végzettség szerinti felmérését:

A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági ág és legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint						
Nemzetgazdasági ág, kiemelt ágazat	Összesen	Általános iskola		Középiskola		Egyetem, főiskola stb.
		8. évfolyamnál alacsonyabb	8. évfolyam	érettségi nélkül, szakmai oklevéllel	érettségivel	
Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, halászat	203 106	6 194	73 536	67 330	41 022	15 024
Bányászat	7 992	74	1 883	3 276	2 101	658
Feldolgozóipar						
Élelmiszer és ital gyártása	135 194	1 557	41 037	49 329	33 173	10 098
Dohánytermék gyártása	1 750	2	305	449	673	321
Textília gyártása	34 311	1 101	12 368	11 525	7 666	1 651
Ruházati termék gyártása, szőrmekikészítés, -konfekcionálás	113 163	1 124	37 680	50 168	21 434	2 757
Fafeldolgozás	30 548	591	9 556	13 628	5 415	1 358
Papír, papírtermék gyártása	10 876	173	3 217	3 397	3 110	979
Kiadói tevékenység	32 375	137	5 011	6 885	14 053	6 289
Kőolaj-feldolgozás, kocszgyártás, vegyi alapanyag gyártása	50 590	192	7 895	11 874	20 151	10 478
Gumi-, műanyag termék gyártása	36 584	336	11 165	12 796	9 181	3 106
Nemfém ásványi termék gyártása	34 349	357	9 880	13 217	8 447	2 448
Kohászat	26 218	161	6 435	10 504	6 764	2 354
Fémfeldolgozási termék gyártása	60 099	344	12 374	28 120	14 781	4 480
Cépj, berendezés gyártása	74 415	349	14 080	33 060	19 866	7 060
Iroda- számítógépgyártás, műszergyártás	37 510	112	8 614	10 666	14 001	4 117
Villamosipari gép és készülék gyártása	68 626	467	22 055	23 067	17 654	5 383
Híradástechnikai termék, készülék gyártása	53 352	163	13 962	16 251	17 588	5 388
Közüti és egyéb jármű gyártása	50 851	175	10 223	22 249	13 503	4 701
Bútorgyártás, egyéb feldolgozóipari termék gyártása	44 071	580	10 020	21 422	10 159	1 890
Nyersanyag visszanyerése hulladékból	1 987	25	504	805	508	145
Együtt	896 869	7 946	236 381	339 412	238 127	75 003
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás						
Villamosenergia-, gáz- és gőzellátás	46 937	139	6 617	16 098	17 434	6 649
Víztermelés, -kezelés, -elosztás	24 437	134	4 610	9 406	7 964	2 323
Együtt	71 374	273	11 227	25 504	25 398	8 972
Építőipar	236 380	2 203	47 736	120 209	47 470	18 762

folytatás a 38. oldalon

<i>Kereskedelem, javítás</i>						
Jármű-, üzemanyag-kereskedelem, nagykereskedelem	189 173	585	24 544	60 128	74 978	28 938
Kiskereskedelem	331 504	1 555	51 010	112 320	136 820	29 799
Együtt	520 677	2 140	75 554	172 448	211 798	58 737
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	133 953	679	29 231	48 293	47 761	7 989
<i>Szállítás, raktározás, posta, távközlés</i>						
Szárazföldi, csővezetékessé szállítás	179 757	1 593	37 876	72 756	58 378	9 154
Vízi, légi szállítás	5 268	15	651	912	2 507	1 183
Szállítást kiegészítő tevékenység	34 009	148	5 606	8 009	14 303	5 943
Postai tevékenység, távközlés	69 904	137	10 707	12 125	36 071	10 864
Együtt	288 938	1 893	54 840	93 802	111 259	27 144
<i>Pénzügyi tevékenység</i>						
Pénzügyi tevékenység (biztosítás nélkül)	42 664	36	1 892	1 434	25 468	13 834
Biztosítás (kivéve: kötelező társadalombiztosítás)	22 570	19	1 121	1 919	13 584	5 927
Pénzügyi kiegészítő tevékenység	4 444	5	193	291	2 426	1 529
Együtt	69 678	60	3 206	3 644	41 478	21 290
<i>Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás</i>						
Ingatlanügyletek	25 092	174	4 423	5 245	10 237	5 013
Kölcsönzés	4 718	12	736	1 302	2 066	602
Számítástechnikai tevékenység	32 179	36	1 284	1 618	13 635	15 606
Kutatás, fejlesztés	10 180	33	1 016	875	2 945	5 311
Gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	206 969	955	32 681	41 929	72 859	58 545
Együtt	279 138	1 210	40 140	50 969	101 742	85 077
Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás	279 789	2 380	34 119	43 415	119 869	80 006
Oktatás	309 512	1 048	42 355	25 226	54 603	186 280
Egészségügyi, szociális ellátás	241 636	1 390	48 998	37 241	98 409	55 598
Szennyvíz-, hulladékkezelés, köztisztasági szolgáltatás	17 089	557	5 923	5 327	3 975	1 307
Érdekképviseleti tevékenység	21 528	125	2 182	1 983	7 410	9 828
Szórakoztató, kulturális és sporttevékenység	63 406	233	6 993	7 657	26 753	21 770
Egyéb szolgáltatás	45 955	975	7 515	17 678	17 677	2 110
Alkalmazottat foglalkoztató magánháztartás	1 773	119	914	411	305	24
Területen kívüli szervezetek	1 476	9	250	527	444	246
Összesen	3 690 269	29 508	722 983	1 064 352	1 197 601	675 825

9. táblázat

A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági ág és legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint, KSH Népszámlálás, 2001.

A foglalkoztatottak megoszlása nemzetgazdasági ág és legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint						
Nemzetgazdasági ág, kiemelt ágazat	Összesen	Általános iskola		Középiskola		Egyetem, főiskola stb.
		8. évfolyamnál alacsonyabb	8. évfolyam	érettségi nélkül, szakmai oklevéllel	érettségivel	
Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, halászat	5,50%	20,99%	10,17%	6,33%	3,43%	2,22%
Bányászat	0,22%	0,25%	0,26%	0,31%	0,18%	0,10%
Feldolgozóipar						
Élelmiszer és ital gyártása	3,66%	5,28%	5,68%	4,63%	2,77%	1,49%
Dohánytermék gyártása	0,05%	0,01%	0,04%	0,04%	0,06%	0,05%
Textília gyártása	0,93%	3,73%	1,71%	1,08%	0,64%	0,24%
Ruházati termék gyártása, szőrmekikészítés, -konfekcionálás	3,07%	3,81%	5,21%	4,71%	1,79%	0,41%
Fafeldolgozás	0,83%	2,00%	1,32%	1,28%	0,45%	0,20%
Papír, papírtermék gyártása	0,29%	0,59%	0,44%	0,32%	0,26%	0,14%
Kiadói tevékenység	0,88%	0,46%	0,69%	0,65%	1,17%	0,93%
Kőolaj-feldolgozás, kokszgyártás, vegyi alapanyag gyártása	1,37%	0,65%	1,09%	1,12%	1,68%	1,55%
Cumi-, műanyag termék gyártása	0,99%	1,14%	1,54%	1,20%	0,77%	0,46%
Nemfém ásványi termék gyártása	0,93%	1,21%	1,37%	1,24%	0,71%	0,36%
Kohászat	0,71%	0,55%	0,89%	0,99%	0,56%	0,35%
Fémfeldolgozási termék gyártása	1,63%	1,17%	1,71%	2,64%	1,23%	0,66%
Cépjármű, berendezés gyártása	2,02%	1,18%	1,95%	3,11%	1,66%	1,04%
Iroda- számítógépgyártás, műszergyártás	1,02%	0,38%	1,19%	1,00%	1,17%	0,61%
Villamosipari gép és készülék gyártása	1,86%	1,58%	3,05%	2,17%	1,47%	0,80%
Híradástechnikai termék, készülék gyártása	1,45%	0,55%	1,93%	1,53%	1,47%	0,80%
Közúti és egyéb jármű gyártása	1,38%	0,59%	1,41%	2,09%	1,13%	0,70%
Bútorgyártás, egyéb feldolgozóipari termék gyártása	1,19%	1,97%	1,39%	2,01%	0,85%	0,28%
Nyersanyag visszanyerése hulladékból	0,05%	0,08%	0,07%	0,08%	0,04%	0,02%
Együtt	24,30%	26,93%	32,70%	31,89%	19,88%	11,10%
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás						
Villamosenergia-, gáz- és gőzellátás	1,27%	0,47%	0,92%	1,51%	1,46%	0,98%
Víztermelés, -kezelés, -elosztás	0,66%	0,45%	0,64%	0,88%	0,66%	0,34%
Együtt	1,93%	0,93%	1,55%	2,40%	2,12%	1,33%
Építőipar	6,41%	6,41%	6,41%	6,41%	6,41%	6,41%
	7,47%	7,47%	7,47%	7,47%	7,47%	7,47%
	6,60%	6,60%	6,60%	6,60%	6,60%	6,60%
	11,29%	11,29%	11,29%	11,29%	11,29%	11,29%
	3,96%	3,96%	3,96%	3,96%	3,96%	3,96%
	2,78%	2,78%	2,78%	2,78%	2,78%	2,78%

folytatás a 40. oldalon

Kereskedelem, javítás						
Jármű-, üzemanyag-kereskedelem, nagykereskedelem	5,13%	1,98%	3,39%	5,65%	6,26%	4,28%
Kiskereskedelem	8,98%	5,27%	7,06%	10,55%	11,42%	4,41%
Együtt	14,11%	7,25%	10,45%	16,20%	17,69%	8,69%
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	3,63%	2,30%	4,04%	4,54%	3,99%	1,18%
Szállítás, raktározás, posta, távközlés						
Szárazföldi, csővezetékesszállítás	4,87%	5,40%	5,24%	6,84%	4,87%	1,35%
Vízi, légi szállítás	0,14%	0,05%	0,09%	0,09%	0,21%	0,18%
Szállítást kiegészítő tevékenység	0,92%	0,50%	0,78%	0,75%	1,19%	0,88%
Postai tevékenység, távközlés	1,89%	0,46%	1,48%	1,14%	3,01%	1,61%
Együtt	7,83%	6,42%	7,59%	8,81%	9,29%	4,02%
Pénzügyi tevékenység						
Pénzügyi tevékenység (biztosítás nélkül)	1,16%	0,12%	0,26%	0,13%	2,13%	2,05%
Biztosítás (kivéve: kötelező társadalombiztosítás)	0,61%	0,06%	0,16%	0,18%	1,13%	0,88%
Pénzügyi kiegészítő tevékenység	0,12%	0,02%	0,03%	0,03%	0,20%	0,23%
Együtt	1,89%	0,20%	0,44%	0,34%	3,46%	3,15%
Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás						
Ingatlanügyletek	0,68%	0,59%	0,61%	0,49%	0,85%	0,74%
Kölcsönzés	0,13%	0,04%	0,10%	0,12%	0,17%	0,09%
Számítástechnikai tevékenység	0,87%	0,12%	0,18%	0,15%	1,14%	2,31%
Kutatás, fejlesztés	0,28%	0,11%	0,14%	0,08%	0,25%	0,79%
Gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	5,61%	3,24%	4,52%	3,94%	6,08%	8,66%
Együtt	7,56%	4,10%	5,55%	4,79%	8,50%	12,59%
Közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás	7,58%	8,07%	4,72%	4,08%	10,01%	11,84%
Oktatás	8,39%	3,55%	5,86%	2,37%	4,56%	27,56%
Egészségügyi, szociális ellátás	6,55%	4,71%	6,78%	3,50%	8,22%	8,23%
Szennyvíz-, hulladékkezelés, köztisztasági szolgáltatás	0,46%	1,89%	0,82%	0,50%	0,33%	0,19%
Érdekképviselői tevékenység	0,58%	0,42%	0,30%	0,19%	0,62%	1,45%
Szórakoztató, kulturális és sporttevékenység	1,72%	0,79%	0,97%	0,72%	2,23%	3,22%
Egyéb szolgáltatás	1,25%	3,30%	1,04%	1,66%	1,48%	0,31%
Alkalmazottat foglalkoztató magánháztartás	0,05%	0,40%	0,13%	0,04%	0,03%	0,00%
Területen kívüli szervezetek	0,04%	0,03%	0,03%	0,05%	0,04%	0,04%
Összesen	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

10. táblázat

A foglalkoztatottak megoszlása nemzetgazdasági ág és legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint
KSH Népszámlálás, 2001.

Összességében megfigyelhetjük azt a logikus tényt, hogy minél kevesebb végzettséggel rendelkezik a munkavállaló, annál inkább olyan területen tud elhelyezkedni, ami nem igényel magasabb képzettséget, illetve annál inkább olyan ágazatban kap munkát, ahol fizikai munkát kell végeznie (mezőgazdaság, textilgyártás, egyéb gyártási munka, stb.). Ahogy emelkedik a végzettségi szint, úgy emelkedik a szellemi munkát végzők száma, akik olyan ágazatban is munkát kapnak, ami magasabb fokú szaktudást igényel. Ezt alátámasztandó vizsgáljuk meg az ágazatok és a legmagasabb végzettség viszonyát!

A nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségűek körében a mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, halászat ágazatban kiemelkedően sokan – az ilyen végzettségűek mintegy 20,99%-a – dolgoznak. Összehasonlításképpen érdekes megnézni, hogy az összes munkavállaló tekintetében ez az arány mindössze 5,5%. Továbbá magas létszámban vállalnak munkát gyárakban. Erre utal az a tény, hogy az élelmiszer és ital gyártása ágazatban 5,28%-uk (az összes munkavállaló 3,66%-a), textília gyártása ágazatban pedig 3,73%-uk (az összes munkavállaló 0,93%-a) dolgozik. Ugyanakkor a magasabb végzettségi szintet megkövetelő ágazatokban az összeshez hasonlítva jóval alacsonyabb a részvételük, ilyen például a pénzügyi, oktatási, vagy a számítástechnikai tevékenység.

Az általános iskolát befejezők körében is még kétszer annyi a mezőgazdaságban dolgozók aránya (10,17%), mint ha ugyanezt az összes dolgozó viszonylatában vizsgáljuk, de már csak fele annyi, mint az általános iskolát nem elvégzők között. A kép hasonló az általános iskolát sem elvégzőkéhez: itt is a szaktudást nem igénylő, betanított munka végzése – illetve azok az ágazatok, ahol ilyen munkára van lehetőség – dominál. Ilyen az élelmiszer és ital gyártása, amely területen 5,68%-uk helyezkedett el, a ruházati termék gyártása, szőrmeikészítés, -konfekcionálás, ahol 5,21%-uk dolgozik (szemben az összes munkavállalók körében mért 3,07%-kal). A szellemi munkát, illetve szaktudást igénylő területeken való részvételül jóval kisebb a magasabb végzettséggel rendelkezőkénél, így az oktatásban 5,86%-uk, a közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás területén 4,72%-uk dolgozik, számítástechnikai tevékenység pedig mindössze 0,18%-uk végez. E területek arányszámai az összes foglalkoztatottat tekintve 8,39%, 7,58%, valamint 0,87%.

A szakmai oklevéllel rendelkezők kiemelkedően nagy aránya vállal munkát az építőiparban, szám szerint 11,29%-uk, az összes dolgozó viszonylatában ez csupán 6,41%.

Megfigyelhetjük, hogy az ilyen végzettséggel rendelkező munkavállalók az átlagnál nagyobb arányban vállalnak munkát olyan gyártási területen, ahol valamilyen szaktudás szükséges. Ennek alátámasztásául szolgál az, hogy fémfeldolgozási termékek gyártásával 2,64%-uk (míg az összes munkavállaló mindössze 1,63%-a), gép, berendezés gyártásával pedig 3,11%-uk, míg az összes munkavállaló 2,02%-a foglalkozik. Továbbá az adatok alapján beláthatjuk, hogy a szellemi munkát végzők továbbra sem jellemzően az

ő körükből származnak, így például pénzügyi tevékenységet (biztosítás nélkül) 0,13%-uk (az összes 1,16%-a) végez, az oktatásban pedig mindössze 2,37%-uk (az összes 8,39%-a) helyezkedett el.

Az érettségivel, mint legmagasabb végzettséggel rendelkezők esetében az eddigiekhez képest sok változást vehetünk észre: a mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, halászat területén dolgozók arányának viszonya itt fordul, vagyis az összes foglalkoztatotthoz képest ők már kisebb arányban képviseltetik magukat e szakmákban. Ugyanez a jelenség figyelhető meg az építőipar esetében, itt az érettségivel rendelkezők 3,96%-a vállal munkát, az összes munkavállaló viszonylatában ez a mutató már magasabb: 6,41%. A kiskereskedelem az az ágazat, ahol az ilyen végzettségűek a legmagasabb arányban képviseltetik magukat a többi csoporthoz képest. E területen tevékenykedik az érettségisek 11,42%-a, az összes munkavállaló 8,98%-a. A számítástechnikai tevékenység terén ugrásszerű változás tanúi lehetünk az alacsonyabb végzettségűekhez képest, az ide tartozó arányszámok 1,17% és 0,84%. Ugyanez mondható el a pénzügyi tevékenységre (biztosítás nélkül) is. Ebben az ágazatban 2,13%-uk dolgozik, továbbá az egészségügyi, szociális ellátásra (8,22%).

IV.4.3. Nemzetközi kitekintés: végzettség vagy készség?

A munkanélküliség nagysága és az iskolai végzettség, a kompetenciák eloszlása között az európai ország mindegyikében lényeges az összefüggés (European Commission, 2002; EUROSTAT, 2003b; OECD, 2000b). Nyilvánvalóan minden államban magasabb az alapfokú végzettségűek, illetve a legalacsonyabb kompetencia-szinthez tartozók munkanélküliségi aránya, mint az iskolai erőforrásokban gazdagoké. A végzettség vonatkozásában különösen így van ez például Finnországban vagy Franciaországban, de leginkább Magyarországon.

Nálunk a diplomásoknál 1,2 az alapfokú végzettségűeknél 11,2 százalékos volt a munkanélküliségi ráta 2001-ben. A kompetencia-szintek szerinti különbség ennél kisebb Magyarországon. Miközben Finnországban, Írországban vagy Szlovéniában a kompetenciaszegények munkanélküliségi ráta közel két és félszerese a kompetenciákban gazdagokénak, Magyarországon a hasonló mutató alig nagyobb másfélszeresnél. Mindez azt jelzi, hogy a munkaerő-piaci kirekesztődésnek, peremhelyzetbe kerülésnek mindenhol az egyik legerősebb kockázati tényezője az alacsony iskolai végzettség, illetve az alapvető kompetenciák hiánya.

Figyelemre méltó azonban, hogy Magyarországon az iskolai „papírok” – illetve ezek hiánya – jobban közrejátszik a munkaerő-piaci esélyek és kockázatok alakításában, mint a készségekben megnyilvánuló „gazdagság” vagy „szegénység”.

IV.4.4. Az iskolázatlanság újratermelődése

Róbert Péter tanulmánya szerint minél iskolázottabbak a szülők, annál kisebb arányban járatták gyermekeiket szakmunkásképzőkbe, szakiskolákba. Amíg az általános iskolai végzettségű apák gyermekeinek hozzávetőlegesen 45 százaléka tanul ezekben az iskolatípusokban, addig a diplomás szülők fiainak/lányainak alig több mint 5 százaléka. Jellegzetesek az időbeli változások is: 1984 és 2000 között – és különösen a kilencvenes évek második felében – a legalább szakmunkás-végzettségű szülők gyermekei esetében visszaszorult a szakmunkásképzőkben/szakiskolákban továbbtanulók részaránya, ugyanakkor teret nyert az általános iskolai végzettségű apák fiai/lányai esetében. A nagyon képzetlen – általános iskolát el nem végzett – szülők gyermekeinél viszont jelentősen visszaesett a szakiskolában, szakmunkásképzőben továbbtanulók részaránya. Ebből az következik, hogy ha a szülők iskolázatlanok, utódjaik számára egyre nehezebbé válik bármiféle szakképesítés megszerzése, ami a munkaerő-piaci és szélesebb értelemben vett életesélyeik beszűküléséhez vezethet. Ugyanakkor azt a következtetést is sugallja, hogy a szakmunkásképzők és szakiskolák egyre inkább az általános iskolai végzettségű és a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkező szülők gyermekeinek a tanintézményeivé válnak.

Liskó (1997) kutatásai arra hívják fel a figyelmet, hogy a szakmunkásképző iskolák mindig is a fizikai munkások gyermekeinek az iskolái voltak. 1990 után azonban az ebbe a társadalmi rétegbe tartozó szülők egyes régiókban tömeges méreteket öltő munkanélkülisége, a biztos családi jövedelem elvesztése megnövelte az anyagi szempontból rendkívül hátrányos helyzetű gyerekek arányát a szakképző iskolákban/szakmunkásképző intézetekben, főleg az alacsony presztízsű szakmákat nyújtó intézményekben. A szakmunkásképző iskolák alacsony presztízsű szakmaiban azonban nemcsak azért vannak többségben a hátrányos helyzetű gyermekek, mert a fiatalok egy részének a családja elszegényedett, hanem azért is, mert a szakmunkásképzők az utóbbi időszakban nyitottabbakká váltak a legalsó társadalmi rétegek felé.

IV.4.5. A végzettség és a munkaerőpiaci érvényesülés viszonyának várható fejlődési irányai

Milyen változások várhatók a jövőben, az európai országok tapasztalatait figyelembe véve? Róbert Péter tanulmánya szerint a leginkább érvényesülő elméleti irányvonal szerint az alacsony iskolai végzettség, a képzettség hiánya a jövő poszt-indusztriális társadalmában még inkább meg fogja nehezíteni a munkaerőpiacra lépést, a megfelelő minőségű állás megtalálását, és még inkább hozzá fog járulni a munkapiaci marginalizálódáshoz. Magyarazatként a kutatók három tényezőt emelnek ki:

Az egyik a munkaerőpiac strukturális átalakulásával függ össze. Az iskolázottság emelkedésével egyre magasabb lesz a képzett (potenciális) munkaerő aránya, ami arra készteti munkaadókat, hogy az elvileg alacsonyabb iskolai végzettséggel is betölthető

állásaikra képzetesebb munkaerőt vegyenek fel. Ebből viszont az következik, hogy a képzetlenek vagy az alacsony presztízsű képzettséggel rendelkezők egyre kevésbé tudnak bármilyen állást is találni a munkaerőpiacon, illetve ha el is tudnak helyezkedni, egyre rosszabb státusokba kényszerülnek; így szinte biztosan kiszorulnak a munka világából. Mindez azonban mindaddig nem veszélyezteti az átlagosnál jobban a legalacsonyabb végzettségűek elhelyezkedési esélyeit, ameddig az iskolai expanzió kisebb mérvű, mint a foglalkozási struktúra felértékelődési üteme; ha viszont az expanzió ennél nagyobb mértékűvé válik, akkor az iskolai szegények munkapiaci esélyei radikálisan visszaeshetnek (Brynin, 2002). Azaz, egyrészt nehezebben találhatnak maguknak állást az iskolai befejezése után, másrészt hamarabb válhatnak munkanélkülivé, inaktívvá, harmadrészt nagyobb eséllyel kényszerülnek olyan foglalkozási pozíciókba, amelyek nem kínálnak biztos megélhetést, előrelépési lehetőséget.

Az iskolai végzettség szerepét illetően a másik markáns irányvonalat az ún. negatív szelekciós hipotézis képviseli (pl. Solga, 2002). Eszerint megkérdőjelezhető a pusztán csak munkaerőpiac szerkezeti átalakulására építő magyarázatok jogossága. A képzettség általános emelkedésével egyrészt a munkaadók is folyamatosan átalakítják igényeiket és a korábban képzettséget nem igénylő állásaikra is iskolázottabb munkaerőt keresnek; másrészt, magának a képzetlenek csoportjának is megváltozik az összetétele, a „minősége”. A német adatokon végzett elemzések szerint egyre homogénebb csoportot alkotnak a képzettségi hátrányokban szenvedők: egyre többen vannak közöttük az anyagi és kulturális értelemben előnytelen származásúak, egyre magasabb a körükben azok aránya, akik az iskolában is a legrosszabb teljesítményt nyújtók közé tartoznak; egyre többen vannak közöttük azok, akik a különböző kompetencia-teszteken a nagyon rosszul teljesítők csoportját szaporítják. Munkaadókkal folytatott interjúkból az is kiderült, hogy az iskolázatlanok egyre magasabb hányada egyszerűen képtelen megfelelő módon ellátni még a legegyszerűbb munkafeladatokat is, ezért nem szívesen alkalmazzák őket a vállalatok.

Az iskolarendszer intézményi sajátosságai szintén lényeges módon befolyásolhatják a munkaerőpiacra lépés folyamatát és a későbbi munkapiaci kockázatokat és lehetőségeket (Gangl, 2002). Az európai országokat tekintve alapvetően kétféle intézményi rendszert különböztetnek meg a kutatók: A zárt, a speciális szakképzéseket is magukba foglaló szisztémát, amely a megfelelő képzettséggel bírók („a bent lévőket”) számára viszonylag sima utat biztosít a munkaerőpiacra, a képzetleneknek, az alacsony presztízsű szakmákkal bíróknak (a „kint lévőeknek”) azonban nem ajánl fel olyan lehetőségeket, amely megkönnyíti számukra a munkába állást. A nyitott vagy flexibilis rendszert, amelyben nem különülnek el ilyen erőteljesen a „bent lévőket” és a „kiszakadók”, azáltal, hogy az intézményi struktúra a makrogazdasági körülményekhez folyamatosan igazodva olyan konstrukciókat teremt [pl. különböző flexibilis foglalkoztatási formákat], amelyek megkönnyítik a képzetlenebbek munkapiacra lépését és későbbi munkaerő-piaci érvényesülését. Ugyanakkor, bizonyos elemzések arra hívják fel a figyelmet, hogy nagy a valószínűsége annak, hogy a pályájukat flexibilis és hosszútávon egzisztenciális bizony-

talanságot jelentő formákban kezdők bent rekednek az ilyen típusú állásokban, és a későbbiekben számukra a foglalkozási előrelépésnek csak minimális esélye mutatkozik (Giesecke és Gross, 2003).

Ebben az intézményi kettősségben a magyar iskolarendszert inkább a zárt kategóriába sorolhatjuk. Főleg így volt ez a szocialista időszakban, amikor a szakképzés olyan technológiák, gazdasági ágak köré építkezett, amelyek mára már elavultnak tekinthetők. Ebből viszont arra következtethetnénk, hogy a korábbi évtizedekben szerzett szakképesítések a kilencvenes évekre elvesztették értéküket, és a foglalkozási előrelépési lehetőségek szempontjából egyre értéktelenebbé váltak. Ezt a hipotézisünket támasztja alá Kertesi és Köllő tanulmánya is (2001), akik a kereseti különbségeket befolyásoló faktorokat elemezve az iskolai végzettségnek tulajdonították a legnagyobb szerepet. Ebből a szempontból a kilencvenes évtizedet két részre osztották: a kilencvenes évek első felében elszaporodtak a magasabb képzettséget kívánó állások és csökkent a képzetlen munkás foglalkozások száma. Mindez a magasabb iskolai végzettség, a képzettség megtérülésének a növekedését idézte elő szinte minden ágazatban és minden munkaerő-piaci csoportban. A kilencvenes évtized második felére az iskolázottság megtérülése még tovább növekedett, azonban már nem minden munkaerő-piaci csoport esetében. A korábban (a szocialista időszak alatt) szerzett foglalkozási tapasztalat és képesítés értéke devalválódott, ezért az idősebb keresők esetében visszaesett a képzettség megtérülési rátája. Viszont a fiatalok közül a magasabban kvalifikáltak egyre jobban javadalmazó állásokra számíthatnak.

A klasszikus hipotézis szerint az iskolai végzettségnek, a kompetenciáknak, a készségeknek a munkaerő-piaci mobilitásra gyakorolt hatása az életkor, a foglalkozási karrier előrehaladásával csökken. Manapság azonban, amikor az élethossziglani tanulás egyre nagyobb szerepet kap az egyének életében, megkérdőjelezhető ez a hipotézis. A munkavállalók egyre nagyobb köre dolgozik olyan állásokban, munkakörökben, amelyekben elengedhetetlen a folyamatos képzés vagy átképzés vállalása. Egy nemrégiben közzétett szlovén kutatás szerint a munkaadók egyre kevésbé „szeretik” a speciális szakmákra kiképzett alkalmazottakat, és egyre inkább olyan, elsősorban középszintű végzettségű, munkatársakat alkalmaznak, akik könnyen, gyorsan a vállalat/intézmény szükségleteinek megfelelően (át)képezhetők (Ivancic, 2000).

Aligha szorul bizonyításra, hogy a felnőttkori tanulással megszerezhető „papírokra” leginkább a képzettséggel nem rendelkezőknek lenne szükségük. Ugyanakkor, a magyar adatokon végzett korábbi elemzések azt bizonyítják, hogy elsősorban a magasabb iskolai végzettség jár együtt nagyobb tanulási kedvvel: a 15-34 éves szakközépiskolai végzettségűek 9, a diplomások 13, a gimnáziumi érettségivel rendelkezők 15 százaléka tanult tovább valamilyen formában az első iskolai végzettségük megszerzése után (Galasi, 2001). Emellett, leginkább azok a fiatalok tanulnak, akik egyébként is viszonylag jól értékesíthető szakképesítéssel rendelkeznek; és inkább a munkaerő-piaci szempontból amúgy is előnyösebb foglalkozásokban dolgozók igyekeznek, illetve tudják munkapiaci

helyzetüket a megfelelő képzésben való részvétellel tovább javítani. Ugyanez a tendencia rajzolódik ki akkor is, amikor azt vizsgáljuk, hogy a 25-64 éves, munkaképes korú populáció egy átlagos napon hány percet fordít tanulásra. Eszerint, egyrészt, az elmúlt másfél évtizedben némileg megnőtt ez az időmennyiség, másrészt a növekedés üteme a legképzettebb munkavállalóknál volt a legnagyobb, és a szakképesítéssel nem rendelkező munkanélkülieket, egyéb inaktív státusúakat esetében gyakorlatilag nem volt kimutatható.

Az iskolázottságnak a foglalkozási helyzettel való összefüggése, és ennek a munkapiaci mobilitásra gyakorolt hatása mindenképpen további elemzések tárgya kell legyen.

A teljes munkapiaci karriert feltérképező kutatásokra lenne szükség annak vizsgálatára, vajon az expanzió eredményeként ténylegesen nehezebbé válik-e az iskolázottak megfelelő állásokban való elhelyezkedése, és ezek a „hibák” vajon „korrigálódnak-e” a későbbi életút folyamán. Ez annál is inkább fontos kérdés, mert – ahogyan azt a korábbiakban már említettük – a magasan iskolázottaknak az alacsonyabb képzettséget igénylő munkákba való beáramlásával romolhatnak a képzetlenebbek munkavállalási esélyei; egyrészt azáltal, hogy „elfogynak” a nekik még megfelelő állások, másrészt azért, mert az alacsonyabb szintű munkákban is egyre nőhet a követelményszint.

IV.4.6. A nyelvtudás, mint munkaerőpiaci tényező

A 2001. évi népszámlálás során a népesség 19 százaléka, közel kétfélmillió ember mondta, hogy anyanyelvén kívül képes egy másik nyelven magát megértetni és másokat megérteni. Noha az elmúlt évtizedben hazánkban az idegen nyelvet beszélők száma megkétszereződött, a globalizáció kiszélesedésével és az EU-ba való belépéssel az idegen nyelv ismeretének létfontossága mindinkább előtérbe kerül. E tekintetben még e megkétszereződött szám is kevésnek mondható.

Magyarországon az anyanyelvük mellett más nyelvet is beszélők tábora több csoportra osztható. Az egyik csoport azokból tevődik össze, akik az iskolai oktatás keretein belül vagy nyelvtanfolyamon megtanulnak egy nyelvet, a másik csoport pedig azok, akik valamilyen hazánkban élő nemzetiségi csoporthoz tartoznak, de anyanyelvüknek a magyart tekintik, ugyanakkor beszélt nyelvként használják az adott idegen nyelvet. A harmadik csoportot azok képezik, akik a történelmi Magyarország elcsatolt részein, kétnyelvű környezetben élnek.

Az 1990. évi adatok szerint a négy fő korcsoportba tartozók közül a 60 évesek és idősebbek beszéltek legnagyobb arányban (11 százalék) anyanyelvük mellett másik nyelvet. Ugyanez az arány 2001-ben már a 15-39 éveseknél a legmagasabb (30 százalék), szemben az 1990. évi 11 százalékkal. Összességében elmondható, hogy ma a 40 év alattiak körében háromszor annyian beszélnek anyanyelvük mellett másik nyelvet, mint 11 éve. A fiatalság körében az arányszám gyors növekedésének elsőrendű oka a

nyelvtanulás jelentőségének felismerése. A középiskolai, főiskolai, egyetemi továbbtanuláskor esetenként előnyt élveznek azok, akik valamilyen nyelvből nyelvvizsgával rendelkeznek. Hozzájárult továbbá az is, hogy a főiskolai, egyetemi diploma megszerzését nyelvvizsgához vagy azzal egyenértékű végzettséghez kötik.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint az érettségivel, mint legmagasabb végzettséggel rendelkezők 27 százaléka mondta, hogy anyanyelvén kívül tud egy másik nyelvet is. Az egyetemen, főiskolán még oklevelet nem szerzett, de már egy évfolyamot elvégzettek körében ugyanez az arány 71 százalék. Ezzel szemben a diplomásoknak csupán 57 százaléka tud anyanyelvén kívül másik nyelvet, ami abból ered sokaknak a diploma megszerzése még nem volt nyelvtudáshoz kötött.

Minden második vezető, értelmiségi tud idegen nyelvet, a szellemi foglalkozásúak körében ez még az arány még az egy harmadot sem éri el. Az 1990. évi népszámláláskor a vezetők negyede sem tudott idegen nyelven. Az arány ugrásszerű emelkedésének fő oka, hogy az utóbbi évtizedben rengeteg magyar vállalat került külföldi tőke irányítása alá, ezért vezetőinek elengedhetetlen a nyelvtudás.

A szolgáltatási foglalkozásúak ötöde, az ipari, építőipari foglalkozásúak tizede beszél valamilyen idegen nyelvet. Az eltartottak nyelvtudása alig alacsonyabb, mint a foglalkoztatottaké, ami a jelenleg tanulók nyelvtudására vezethető vissza.

A főbb korcsoportok tekintetében a legmagasabb aránnyal rendelkező 15-39 évesek mintegy 18 százaléka beszél anyanyelve mellett angolul. A diplomával még nem rendelkező, de felsőoktatásban tanulók 52 százaléka tud angolul. A már diplomások körében már csak minden harmadik tud angolul, a vezetők, értelmiségiek körében ez az arány mindössze 30 százalék.

Magyarországon a németül tudók aránya – több mint 9 százalékkal – első helyen áll az anyanyelven kívüli nyelvtudásban. A 40 éven aluliak körében a számítógép és az új típusú oktatási rendszer elterjedése miatt már árnyalatnyival az angolul nyelv ismerete került túlsúlyba. A 40-59 évesek körében viszont közel kétszeres, a 60 évesek és idősebbeknél pedig több mint háromszoros az angolul tudókhoz viszonyítva a németül beszélők aránya. Az érettségiig bezárólag valamennyi iskolázottsági fokozatban a német nyelv megelőzi az angolt. Ezzel szemben a felsőfokon iskolázottak körében az angolt beszélik többen. Minden negyedik vezető, értelmiségi beszéli anyanyelve mellett a németet és tízből három az angolt. Ezzel szemben a fizikai foglalkozást folytatók körében a német tudás áll első helyen: a szolgáltatási foglalkozásúak 10, a mezőgazdaságiak 4, az ipari, építőipari foglalkozásúaknak pedig 5 százaléka beszél anyanyelvén kívül németül. Az utóbbi két foglalkozási csoport németül tudóinak aránya kétszerese az ugyanezen csoport angolul tudóinak.

IV.5. Összegzés

A tanulmányból hiteles adatokkal – túlnyomórészt a 2001. évi (legfrissebb) KSH-népszámlásból – alátámasztva kiderül, hogy az iskolázottság alapvetően és nagy mértékben befolyásolja a munkaerőpiaci elhelyezkedés lehetőségeit. Az iskolázottság szintje és az elhelyezkedési lehetőség, illetve a jövedelem, a betöltött pozíció között egyértelmű a korrelációs viszony.

A munkaerőpiacon jelentős hátránnyal indulnak tehát az alacsony végzettségűek. Ide tartoznak az általános iskolát sem végzettek, az általános iskolai-, mint legmagasabb végzettséggel rendelkezők, de egyes szakértők azokat is ide sorolják, akik ennél magasabb végzettséggel is rendelkeznek (érettségi), ugyanakkor ezen kívül semmilyen szakmát nem sajátítottak el, s ezért válnak munkanélkülivé.

A kimutatások alapján megfigyelhettük, hogy minél alacsonyabb a végzettség, annál inkább a fizikai, illetve a szakképesítést nem igénylő munka dominál, amint azt a statisztikák mutatják: akik az általános iskolát sem fejezték be, azoknak mintegy ötöde a mezőgazdaság, halászat ágazatban dolgozik. A szellemi munka alapfeltételeként jelenik meg az érettségi, ennél a végzettségi szintnél nagy változásokat tapasztaltunk a statisztikai kimutatásokban. Tapasztaltuk továbbá, hogy e csoportban a legtöbben a kiskereskedelemben dolgoznak.

A világ fejlődése azt a jelenséget hozza maga után, hogy egyre magasabb képzettségi szinttel kell rendelkeznie a munkavállalóknak, például egyre több munkahelyen alapfeltétel az érettségi. E jelenség a legalacsonyabb végzettségűeket (az általános iskolát sem végzetteket) hozza még rosszabb helyzetbe, akiknek nem emelkedik a végzettségi szintje.

Megfigyelhettük azt is, hogy Magyarországon már napjainkban is, de az elkövetkező időben méginkább fontos lesz a végzettség, a „papír” elsődleges a készséggel szemben, a készséget már csak a „papír” birtokában vizsgálják a potenciális munkavállalónál.

A munkaerőpiaci hátrányokat boncolgatva az is döntő megállapítás, hogy az alacsony végzettségűek a számítástechnika területén aligha tudnak elhelyezkedni, ez köszönhető annak, hogy az iskolarendszer ilyen alacsony szintjén nem, vagy csak érintve tanítják a számítástechnikát, ami a mai ember számára elengedhetetlen. Ezért fontos lenne például számítástechnikai tanfolyamok segítségével képezni ezeket a munkavállalókat (legalább alap felhasználói szinten).

Felfigyelhettünk ezen kívül az alacsony és a magasabb végzettségűek közti nyelvtudásbéli szakadékokra, amelyet az alacsony végzettségűek célirányos nyelvoktatási programjaival lehetne csökkenteni, mérsékelve ezzel munkaerőpiaci hátrányukat. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a munkaerőpiaci verseny folyamatos fokozódásával e hátrányok

hosszú távon és nagy mértékben nem csökkenthetők az alacsony végzettségűek ilyesféle pótlólagos képzésével (pl.: számítástechnika, nyelv), ugyanis egy adott üres álláshelyre az így elsajátított készségekkel felvértezett, de ugyanakkor az alacsony végzettségű munkavállaló helyett az ugyanezekkel a készségekkel rendelkező, de magasabb végzettségű (érettségi) pályázó fog révbe érni egy esetleges állásért való versengésnél. Éppen ezért az alacsony végzettséget inkább valamilyen olyan „kétkezi” szakma elsajátításával érdemes kiegészíteni, amely nem igényel akkora szaktudást, hogy emiatt az állás betöltéséhez a munkáltató szakmunkásképzői vagy szakközépiskolai végzettséget követeljen.

V. Bevándorlók és menekültek

V.1. Bevezetés

„A bevándorlók és a menekültek fogadása Nyugat-Európában évtizedek óta ismert jelenség. Mi eddig leginkább a szomszédos országokból érkező magyarokra számíthattunk, de úgy tűnik, ez a helyzet változóban van.”¹ „A gazdasági helyzet változtatásával, az új tevékenységek meghonosodásával, s nem utolsósorban a szezonális munkákhoz adott helyen, adott időpontban egyszerre szükséges létszám előteremtésének fokozódó nehézségeivel együtt nőtt a hiányokat pótló külföldi munkaerő bevonásának igénye.”²

„Európában a születések száma már 1980-ban sem érte el a reprodukciós szintet, manapság pedig egy európai nőre átlagban kevesebb mint másfél gyermek jut. Ennek ellenére a népesség csekély mértékben növekszik, ami a bevándoroltaknak köszönhető: az új európai polgárok háromnegyede bevándorló, és csak a negyede újszülött. Igaz, ha a jelenlegi demográfiai tendenciák tartósak bizonyulnak, akkor két-három évtizeden belül megindul a népességfogyás. Magyarországon a gyerekvállalási kedv már régóta európainak tekinthető, viszont a külföldiek folyamatos bevándorlása és itteni letelepedése eddig csak mérsékelni tudta a népesség csökkenését. A demográfiai prognózisok szerint az ország lakossága az évtized végére nem éri el a tízmillió főt, 2050-ben pedig nyolc és fél millió körül lesz. Bevándorlás nélkül ez utóbbi szám nyolcmillió alatt lenne.

Magyarország mozgásterét mind a bevándorlás-, mind a menekültpolitikában igen kicsi, hiszen a csatlakozáskor vállaltuk, hogy a közösség egészét érintő szabályokat átvesszük, ezért a fő csapásirány az utóbbi időben a jogszabályok harmonizálása volt. Egyelőre a migrációs joganyag számos elemével még az EU is adós, az alapelvek azonban világosak. A cél egyfelől a jogszerűen tartózkodó bevándorlók beilleszkedése és a nemzetközi konvenciókra (elsősorban a genfi egyezményre) építő menekültügyi politika, másfelől megakadályozni a szabályokkal való visszaélést (azaz küzdelem az illegális bevándorlók, munkavállalók és az embercsempészet ellen). Ha ezt bezárkózásnak nem tekinthetjük is, azért arról messze nincsen szó, hogy Európa tárt karokkal fogadná az idegeneket.

Pohárnok Barbara, a Magyar Helsinki Bizottság jogásza szerint a hazai menekültpolitika eddig arra épített, hogy Magyarország tranzitállam, a menedékkérők nagy része még a kérelmük elbírálása előtt úgyszólván továbbmegy Nyugat felé. „Nálunk a benyújtott kérelmekhez képest nagyon alacsony a menekültként elismertek aránya. Aki pedig maga mögött hagyja az egész életét, az nyilván olyan országba akar menni, ahol nagyobb

¹ Mészáros Bálint: Migrációs várakozások Magyarországon: Vonzáskörzet (Magyar Narancs Online)

² Foglalkoztatási Hivatal, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány:
A magyarországi munkaerőpiac 2004

esélye van arra, hogy menekültként elismerik, munkát talál, integrálódik. Működnek olyan kommunikációs csatornák, amelyek alapján a menekülők tudják, melyik országba érdemes menni” – mondta a Narancsnak, hozzátéve, hogy a helyzet az uniós csatlakozás miatt életbe lépett szabályozással várhatóan megváltozik. Azóta ugyanis ránk is érvényes a Dublin II. rendelet, amely alapvetően arról rendelkezik, hogy adott esetben melyik tagállam felelős a menekültügyi eljárás lefolytatásáért. Elsőként azt veszik figyelembe, hogy melyik tagállamban van a menekülőnek családtagja vagy érvényes tartózkodási okmánya, és ha ilyen nincs, akkor lép életbe a Magyarország számára igen releváns szabály: abban a tagállamban kell elbírálni a menedékkérelmet, amelynek a határán illegálisan átjutva először lépett be az uniós területére. Az, hogy melyik tagállamba érkezett először, a 2003-ban létrehozott Eurodac nevű számítógépes nyilvántartás (ez a menedékkérők, valamint az uniósba illegális úton bejutni próbáló, a határokon elfogott személyek ujjlenyomatát tartalmazó adatbázis) alapján megállapítható, így a menekültet visszaküldhetik a megérkezés helyszínére. Minthogy Magyarország az EU egyik külső határa, valószínűsíthető: más tagállamokból is hozzánk irányítják vissza őket.”³

V.2. A migránsok fogalma

A jogszerűen Magyarországon tartózkodó migránsok leginkább a:

- bevándorlottak,
- letelepedettek,
- tartózkodási engedéllyel, tartózkodási vízummal rendelkező személyek,
- menekültek,
- befogadottak.

Az 1993. évi LXXXVI. törvényt a 2001. évi XXXIX. törvény a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról hatályon kívül helyezte. Ennek értelmében 2002. január 1-től a korábbi szabályok szerinti bevándorlási engedély helyett bevezetésre került a letelepedési engedély. Ma már tehát jogilag a bevándorlott helyett letelepedett van használatban (a hatályon kívül helyezés időpontja előtt megszerzett bevándorlási engedélyhez kapcsolódó jogosultságokat az új törvény nem érinti, azok az engedély visszavonásáig megilletik a külföldit).

V.2.1. Letelepedett

Letelepedett az, aki megkapja a letelepedési engedélyt. A 2001. évi XXXIX. törvény alapján ennek feltételei a következők:

³ Mészáros Bálint: Migrációs várakozások Magyarországon: Vonzáskörzet (Magyar Narancs Online)

- aki beutazásától számítva legalább három éven át megszakítás nélkül jogszerűen és életvitelszerűen Magyarországon tartózkodott, kivéve, ha a jogszerű tartózkodás célja tanulmányok folytatása volt,
- akinek magyarországi lakhatása és megélhetése biztosított,
- akivel szemben a 2001. évi XXXIX. törvényben meghatározott kizáró ok nem áll fenn,
- akinek a letelepedését a belügyminiszter kivételes méltányosságból engedélyezte.

V.2.2. Tartózkodási engedéllyel, tartózkodási vízummal rendelkezők

A 2001. évi XXXIX. törvény alapján a külföldi, amennyiben nemzetközi szerződés másként nem rendelkezik, a jogszabályban engedélyhez kötött munkavégzés vagy más jövedelemszerző tevékenység folytatása céljából csak tartózkodási vízummal („D” típusú vízum) utazhat be. A tartózkodási vízum iránti kérelem a fenti okból akkor teljesíthető, ha a külföldi munkavégzését az illetékes munkaügyi hatóság engedélyezte, illetve a jövedelemszerző tevékenység a Magyar Köztársaság számára gazdasági haszonnal jár, vagy tudományos, illetőleg kulturális értéket képvisel. A tartózkodási vízum legfeljebb egy év időtartamú.

Az érvényes tartózkodási vízummal Magyarországon tartózkodó külföldi kérelmére – a tartózkodási idő meghosszabbítása céljából – tartózkodási engedély adható ki. Ha a tartózkodás célja munkavégzés vagy más jövedelemszerző tevékenység, az engedély első alkalommal legfeljebb négy évre adható ki.

A rövid időtartamú beutazóvízum hat hónapon belül egyszeri vagy többszöri beutazásra, és megszakítás nélküli tartózkodás esetén a beutazástól számított legfeljebb kilencven napig, megszakítás esetén az első beutazás időpontjától számított hat hónapon belül, valamennyi beutazást figyelembe véve összesen kilencven napig terjedő tartózkodásra jogosít („C” típusú vízum).

V.2.3. Menekültek, befogadottak

Az 1997. évi CXXXIX. törvény szerint menekült az a külföldi állampolgár vagy hontalan személy, aki faji, illetőleg vallási okok, nemzeti hovatartozás, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozás avagy politikai meggyőződése miatti üldözése, az üldözésről való megalapozott félelme miatt az állampolgársága – hontalan esetén szokásos tartózkodási helye – szerinti országon kívül, a Magyar Köztársaság területén tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni, feltéve, hogy az érintett kérelmére a menekültügyi hatóság menekültként elismerte.

Menedékes (ideiglenes menedékben részesülő) az a Magyar Köztársaság területére tömegesen menekülők olyan csoportjába tartozó külföldi, amelyet a Kormány vagy az

Európai Unió erre felhatalmazott intézménye azért részesített ideiglenes menedékben, mert a külföldiek a hazájukból fegyveres konfliktus, polgárháború vagy etnikai összecsapás, illetőleg az emberi jogok általános, módszeres vagy durva megsértése – így különösen kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód – miatt elmenekülni kényszerült.

Befogadott az, aki hazájába – hontalan esetén a szokásos tartózkodási helye szerinti országba – átmenetileg azért nem küldhető vissza, mert ott halálbüntetésnek, kínzásnak, embertelen vagy megalázó bánásmódnak lenne kitéve, és nincs olyan biztonságos harmadik ország, amely befogadja – írja a 2001. évi XXXIX. törvény

V.2.4. Külföldiek munkavállalása

A 8/1999. SzCsM rendelet A külföldiek magyarországi foglalkoztatásának engedélyezéséről teljeskörűen szabályozza ezt a kérdést. A következőkben ezt ismertetjük.

Külföldi Magyarországon – bizonyos kivételekkel – csak engedély alapján végezhet munkát. Ilyen engedélyek az egyéni, a csoportos keret- és a csoportos keretengedélyen alapuló egyéni engedély. A Magyarországon egyidejűleg összesen, engedéllyel foglalkoztatható külföldiek legmagasabb száma nem haladhatja meg a tárgyévet megelőző év egy átlagos hónapjában bejelentett munkaerőigények számát. Ezen az adaton a hó elején meglévő, be nem töltött munkaerőigények és a hónap során bejelentett munkaerőigények számának ezerre kerekített összegét kell érteni.

Az egyéni engedélyt akkor kell kiadni, ha

- a foglalkoztató a kérelem benyújtását megelőzően, a külföldi által ellátandó tevékenységre vonatkozóan érvényes munkaerőigénnyel rendelkezett,
- a munkaerőigény benyújtásától kezdődően nem közvetítettek ki részére olyan kiközvetíthető magyar munkaerőt, vagy az Európai Gazdasági Térség olyan állampolgárát, illetőleg hozzátartozóját, akit álláskeresőként tartanak nyilván, és aki rendelkezik a jogszabályban előírt, illetve a foglalkoztató munkaerőigényében megjelölt alkalmazási feltételekkel

Az egyéni engedély legfeljebb egy évre adható, és meghosszabbítható. Ettől eltérő a mezőgazdasági szezonális munkavállalási engedély, mely 12 hónapon belül legfeljebb 150 napra engedélyezhető.

Csoportos keretengedély iránti kérelem nyújtható be, ha a foglalkoztató által külföldi vállalkozással kötött magánjogi szerződés teljesítése érdekében több külföldi foglalkoztatása szükséges. A keretengedély alapján a külföldi foglalkoztatásához egyéni engedély szükséges.

Nincs szükség engedélyre a Magyarország területén menekültkénti, illetőleg menedékeskénti elismerést kérőnek, továbbá a befogadottnak a befogadó állomáson történő munkavégzéséhez. Egyéni engedély adható ki munkaerőpiaci helyzet vizsgálata nélkül annak a befogadottnak, a befogadó állomáson kívüli munkavégzéshez, akinek a magyar-

országi foglalkoztatását a Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal humanitárius szempontból támogatja.

V.3. Statisztikai elemzés

V.3.1. Az érintett csoport létszáma

V.3.1.1. Menekültek

Magyarországra érkezett menekültek számának alakulása					
Év	Regisztrált menekültek száma	európai		Európán kívüli	
		fő	%	fő	%
2001	9554	580	6,07	8974	93,93
2002	6412	441	6,88	5971	93,12
2003	2401	659	27,41	1742	75,55

11. táblázat

Magyarországra érkezett menekültek számának alakulása, BM BÁH

A Magyarországra érkezett menekültek számának elemzése kapcsán több fontos dolgot is meg kell említenünk. Egyrészt megfigyelhető, hogy a menekültek száma csökken. Míg 2001-ben még 9554 menekült érkezett hazánkba, 2003-ban már csak 2401, tehát megközelítőleg csak a negyede. Másik lényeges tapasztalat, hogy 2003-ban jelentősen megnőtt az európai menekültek aránya. Ez azonban nem annak köszönhető, hogy jelentősen megnőtt a számuk, hanem inkább annak, hogy a nem Európából érkezettek csökkent. A 2001-es 8974 fő helyett 2003-ban csak 1742 főt regisztráltak.

Magyarországra érkezett menekültek számának alakulása a belépés módja szerint		
Év	Érkezés módja	
	Legálisan	Illegálisan
2001	1435	8119
2002	684	5728
2003	558	1843

12. táblázat

Magyarországra érkezett menekültek számának alakulása a belépés módja szerint
BM BÁH

A menekültek sokkal nagyobb hányada érkezik illegálisan, mint legálisan. Azonban még 2001-ben a menekültek közel 85%-a érkezett illegálisan, addig ez az arány 2003-ra

76,76%-ra mérséklődött. Ez a változás annak köszönhető, hogy az illegális menekültek száma igen jelentős mértékben csökkent.

A Magyar Köztársaság területére érkezett, menekültként elismert személyek száma állampolgárságuk szerint		
Állampolgárság	2002	2003
orosz	4	9
grúz	0	14
jugoszláv	9	19
afgán	10	28
iraki	46	33
egyéb	35	75
Összesen	104	178

13. táblázat

A Magyar Köztársaság területére érkezett, menekültként elismert személyek száma állampolgárságuk szerint, BM BÁH

A Magyarországra érkezett menekültek igen alacsony aránya kapja meg a menekült státuszt. 2002-ben csak 104, 2003-ban csak 178 főt ismertek el hivatalosan menekültként. Mindkét évben az irakiak képviselték a legnagyobb csoportot, őket követik az afgánok. 2003-ban 33 iraki személy kapott menekült státuszt, míg 28 afgán. Jelentősebb csoportok még a jugoszlávok (19 fő), a grúzok (14 fő) és az oroszok (9 fő).

Menekültügyi ügyfélforgalmi statisztika							
Évek	Összes új érkező	Illegálisan érkezett	Menekült		Kérelem elutasítva	Eljárás megszüntetve	Menekült státusz visszavonva
			eljárás indult	státuszt kapott			
2001	9554	8119	9554	174	2995	4565	23
2002	6412	5728	6412	104	2578	5073	30
2003	2401	1843	2401	178	1545	1436	13

14. táblázat

Menekültügyi ügyfélforgalmi statisztika, BM BÁH

A fenti táblázatból látszik, hogy 2001-ről 2002-re a menekült státuszt kapott személyek aránya csaknem megegyezett (1,8% és 1,6%). Ezzel ellentétben 2003-ban jelentősen nőtt, már 7,4%-ukat ismerték el hivatalosan is menekültnek. Míg 2001-ben és 2002-ben a megszüntetett eljárások aránya igen magas volt, 2003-ban már kevesebb is, mint az elutasított kérelmek aránya.

Magyarországon 2003. december 31-én 5.535 menekültként elismert külföldi élt.

V.3.1.2. Vízummal, tartózkodási engedéllyel rendelkezők

A BÁH Vízum Osztályához benyújtott vízumkérelmek a vízum és a döntés típusa, valamint a beutazás célja szerint				
Döntés típusa	"C"		"D"	
	2002	2003	2002	2003
engedélyezve	3180	3673	15800	37838
elutasítva	1353	1414	1494	2360
Beutazás célja	"C"		"D"	
	2002	2003	2002	2003
hivatalos	176	80	216	230
munkavállaló	34	3	7660	26241
szezonális mv.	0	1	0	796
jövedelemszerző	14	7	856	1340
tanulmányi	343	198	5095	6742
gyógykezelés	83	56	15	20
családegyesítés	0	2	218	1283
látogató	1644	835	1040	2026
turista	0	1384	0	2
üzleti	863	999	0	2
egyéb	1576	1638	2282	3671

15. táblázat

A BÁH Vízum Osztályához benyújtott vízumkérelmek a vízum és a döntés típusa, valamint a beutazás célja szerint, BM BÁH

Alapértelmezésként a munkavállalás feltételét jelentő „D” típusú vízumot 2003-ban 37.838-an kaptak. Ebből 26.241-en (69,35%) a munkavállalást jelölték meg a beutazás céljaként. 2002-ben csak 7.660 munkavállalás céljából „D” típusú vízumot igényelt és kapott személyt regisztráltak, így a két év között igen jelentős, 3,42-szeres a különbség.

Némi általánosítással a fenti adatok alapján kijelenthetjük, hogy aki „D” típusú vízumot igényel, az munkát szeretne vállalni Magyarországon, ezért célszerű az ilyen igénylőket potenciális munkavállalókként kezelni.

A BÁH Vízum Osztályhoz benyújtott vízumkérelmek a vízum típusa és a főbb állampolgársági kategóriák szerint					
Állampolgárság	"C"		Állampolgárság	"D"	
	2002	2003		2002	2003
iráni	729	691	Román	4829	19395
kínai	404	686	Ukrán	3392	6336
indiai	349	339	Szlovák	2368	5217
pakisztáni	197	524	Német	1142	1217
albán	173	363	USA-beli	1158	1169
egyéb	2881	2600	Egyéb	4493	9200
összesen:	4733	5203	összesen:	17382	42534

16. táblázat

A BÁH Vízum Osztályához benyújtott vízumkérelmek
a vízum típusa és a főbb állampolgársági kategóriák szerint, BM BÁH

A „D” típusú vízumot kérők közül 2002-ben és 2003-ban is legtöbben románok voltak. Jelentős csoportok még az ukránok, a szlovákok, a németek és az amerikaiak. A két év között a román állampolgárságú igénylőknél egy igen lényeges változást lehet megfigyelni. Nevezetesen azt, hogy míg 2002-ben 4.829-en kérték ezt a vízumot, addig 2003-ban már 19.395-en, ami az előző évi bő négyszerese! Az ukrán és szlovák igénylők száma is nőtt, de kisebb mértékben, 1,87 illetve 1,54-szeresére. Összességében tekintve a „D” típusú vízumot igénylők száma 2002-ről 2003-ra 17.382-ről 42.534-re, azaz 2,45-szeresére nőtt.

Tartózkodási engedéllyel rendelkezők száma főbb állampolgársági kategóriák szerint	
Állampolgárság	Fő
Román	16 162
Ukrán	4 120
Jugoszláv	2 090
Német	1 710
Kínai	3 250
Egyéb	15 387
Összesen:	42 719

17. táblázat

Tartózkodási engedéllyel rendelkezők száma főbb
állampolgársági kategóriák szerint, BM BÁH, 2003.

Mint az előző fejezetben már bemutattam, a tartózkodási vízum („D” típus) „meghosszabbítására” szolgál a tartózkodási engedély. 2003-ban ilyen engedéllyel 42.719-en rendelkeztek. Ebből a legnagyobb részt a román állampolgárságú személyek jelentik. 16.162 fővel 37,8%-ot tesznek ki. A második legnagyobb csoportot az ukránok alkotják, a 4.120 fő 9,6%-ot jelent.

Tartózkodási engedély kiadás és hosszabbítás iránti kérelmek számának alakulása			
Döntés típusa szerint	2001	2002	2003
engedélyezve	33 964	29 407	31 782
elutasítva	270	189	1 853
Összesen:	34 234	37 151	39 564
Állampolgárság szerint	2001	2002	2003
román	12 252	16 048	17 528
kínai	2 917	2 558	2 573
ukrán	3 187	3 745	4 226
jugoszláv	1 576	1 412	1 483
német	1 480	1 242	1 055
egyéb	12 522	12 146	12 699

18. táblázat

Tartózkodási engedély kiadás és hosszabbítás iránti
kérelmek számának alakulása, BM BAH

A fenti táblázatból látszik, hogy a tartózkodási engedélyt igénylők, illetve az engedély meghosszabbítását kérők száma 2003-ban kis mértékben nőtt a 2002-höz képest. A német állampolgárságú személyeket kivéve minden jelentős állampolgársági kategóriában emelkedett az ilyen személyek száma. A legnagyobb növekedés a román állampolgárságúaknál tapasztalható. Míg 2002-ben 16.048 román személy kérelmezte tartózkodási engedély kiadását, vagy annak meghosszabbítását, 2003-ban már 17.528 fő, ami 9,2%-os emelkedés.

Tartózkodási engedély kiadás és hosszabbítás iránti kérelmek számának alakulása a tartózkodás célja szerint			
Tartózkodás célja	2001	2002	2003
Hivatalos	203	207	193
Látogató	2 326	1 483	1 391
munkavállaló	16 242	18 186	20 347
Jövedelem szerző	5 217	4 310	3 206
Tanulmányi	6 913	5 436	5 559
gyógykezelés	32	55	57
családegyesítő	0	4 850	5 773
Egyéb	3 293	2 789	3 011
Összesen:	34 234	37 151	39 564

19. táblázat

Tartózkodási engedély kiadás és hosszabbítás iránti kérelmek számának alakulása a tartózkodás célja szerint, BM BÁH

A „D” típusú vízumnál már megállapíthattuk, hogy legtöbbször munkavállalási céllal igénylik. Ebből a táblázatból látható, hogy a tartózkodási engedély esetén is ugyanez a helyzet. 2003-ban 20.347 fő kérelmezte tartózkodási engedély kiadását, illetve meghosszabbítását, ami 11,9%-kal több, mint az előző évi 18.186 fő. Ez a 20.347 az összes (39.564) kérelemnek több mint a fele, 51,4%-a.

V.3.1.3. Bevándorlási, letelepedési engedéllyel rendelkezők

Bevándorlási vagy letelepedési engedéllyel rendelkező külföldiek száma a főbb állampolgársági kategóriák szerint			
Állampolgárság	Bevándorlási engedély	Letelepedési engedély	Összesen
román	57 847	5 357	63 204
jugoszláv	15 567	462	16 029
ukrán	6 194	979	7 173
kínai	3 379	172	3 551
vietnámi	1365	83	1 448
egyéb	14 056	953	15 009
Összesen:	98 408	8 006	106 414

20. táblázat

Bevándorlási vagy letelepedési engedéllyel rendelkező külföldiek száma a főbb állampolgársági kategóriák szerint, 2003. december 23., BM BÁH

2003. december 23-án Magyarországon 106.414 bevándorlási vagy letelepedési engedéllyel rendelkező személyt tartottak nyilván. A tartózkodási engedéllyel rendelkezőkhöz hasonlóan a legnagyobb arányt itt is a román állampolgárságúak képviselik. 63.204 fővel 59,4%-ot tesznek ki.

Letelepedési kérelmek számának alakulása főbb állampolgársági csoportok szerint		
Állampolgárság	2002	2003
román	3 020	5 233
ukrán	502	1 032
jugoszláv	295	392
kínai	122	313
orosz	53	126
egyéb	661	782
Összesen:	4 653	7 878

21. táblázat

Letelepedési kérelmek számának alakulása főbb állampolgársági csoportok szerint, BM BÁH

2002 és 2003 között a letelepedési engedély iránti kérelmek száma nőtt, mégpedig 4.653-ról 7.878-ra. Ez a 3.225-ös többlet 69,3%-os emelkedést jelent. Legnagyobb számban itt is a románok vannak. Míg 2002-ben 3.020 román állampolgárságú személy igényelt letelepedési engedélyt, addig 2003-ban már 5.233, ami 73,3%-os emelkedés. Az ukrán kérelmezők száma is jelentős mértékben nőtt, 502-ről több mint a duplájára, 1.032-re.

V.3.1.4. Kiutasítottak, kitoloncoltak

Kiutasítottak száma a kiutasítással érintett főbb állampolgársági kategóriák szerint		
Állampolgárság	2002	2003
román	3301	2881
jugoszláv	516	233
ukrán	824	833
kínai	240	89
török	132	82
egyéb	1082	711
Összesen:	6095	4829

22. táblázat

Kiutasítottak száma a kiutasítással érintett főbb állampolgársági kategóriák szerint, BM BÁH

2003-ban az országból 4.829 főt utasítottak ki (ami csökkenést jelent az előző évi 6.095-höz képest). Legtöbbjük, 2.881 fő, román állampolgárságú volt.

Kitoloncolások száma a kitoloncolással érintett főbb állampolgársági kategóriák szerint		
Állampolgárság	2002	2003
román	754	834
jugoszláv	196	109
ukrán	63	163
kínai	123	91
török	84	53
egyéb	539	355
Összesen:	1759	1605

23. táblázat

Kitoloncolások száma a kitoloncolással érintett főbb állampolgársági kategóriák szerint, BM BÁH

A 2003-ban kitoloncolt 1.605 fő közül is a legtöbb személy román állampolgársággal rendelkezett, 834 főt toloncoltak ki közülük.

V.3.1.5. Összes munkát vállalható külföldi

Ha a fenti táblázatokból összeadjuk a tartózkodási vízummal, tartózkodási engedéllyel, bevándorlási engedéllyel és letelepedési engedéllyel rendelkező személyek számát, azt kapjuk, hogy 2003-ban ezen okiratok alapján mintegy 187 ezer fő vállalhat munkát. Ehhez még hozzá kell adnunk a menekültek számát, hiszen munkavállaláshoz nekik nem kell más engedély. Így nagyjából 192,5 ezer fővel kell számolnunk, ami a 2003-as magyarországi 15-64 éves aktív népesség (4.141,5 ezer fő) 4,65%-ának felel meg. Természetesen ebből nem vállal mindenki munkát, elég ha csak a gyerekekre gondolunk, akik családtagként automatikusan megkaphatják a tartózkodáshoz szükséges engedélyeket. Így valamivel kevesebb a ténylegesen aktív külföldiek száma.

A munka-vállaló állampol-gársága	Mező- gazdaság	Bányászat	Feldolgozó- ipar	Energetika	Építőipar	Kereskedelem	Szállítás, hírközlés	Pénzügy	Oktatás	Egész- ségügyi ellátás	Sport, kultúra stb.	Ismeretlen	Együtt
Európa	25	-	764	19	69	442	70	115	212	22	448	14	2 200
Ebből:													
Ausztria	4	-	129	-	8	42	1	13	8	4	25	-	234
Franciao.	1	-	85	6	15	143	4	15	14	4	80	4	371
Egyesült Királyság	5	-	49	2	4	61	6	27	115	7	125	-	398
Németo.	7	-	274	4	16	69	17	30	35	-	84	5	548
Olaszo.	6	-	83	4	2	17	4	6	5	3	27	1	155
Egyéb	2	-	144	3	24	110	38	24	35	4	107	4	494
Egyéb európai	2 635	23	11 382	545	15 096	5 955	447	848	722	1 384	3 924	128	43 089
Ebből:													
Románia	2 428	20	5 282	409	9 976	4 464	228	531	388	983	2 900	-	27 609
Szlovákia	23	1	4 556	120	133	261	47	77	101	179	186	2	5 686
Ukrajna	105	2	1 110	1	4 756	678	127	175	124	171	358	14	7 621
Egyéb	79	-	434	15	231	552	45	65	109	51	480	112	2 173
Tengeren túliak	-	-	48	2	3	55	6	26	134	5	141	3	423
Ebből:													
USA	-	-	37	4	2	39	3	20	108	4	106	2	323
Egyéb	-	-	11	-	1	16	3	6	26	1	35	1	100
Ázsia	2	-	697	-	22	667	12	11	9	7	579	12	2 018
Ebből:													
Kína	-	-	15	-	13	339	-	5	1	1	516	9	899
Mongólia	1	-	489	-	5	102	-	3	-	5	15	1	621
Egyéb	1	-	193	-	4	226	12	8	8	1	48	2	498
Egyéb világrész	1	-	16	-	10	37	2	1	5	5	56	-	133
Ismeretlen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	788	788
Mindösszesen	2 663	23	12 907	566	15 200	7 156	537	1 001	1 082	1 423	5 148	945	48 651

24. táblázat

A külföldiek foglalkoztatása a munkáltató nemzetgazdasági ága szerint,
Foglalkoztatási Hivatal, 2003.

„A magyar munkáltatói igény jellemzően a jó munkabírású férfi (25-39 éves volt a felvettek csaknem fele; nagyjából kétszer annyi férfi, mint nő); a szakképzettség ritkábban volt fontos (a teljes létszám 54 %-a legfeljebb 8 osztályos végzettséggel rendelkezett, s alig több mint 20 %-nak volt valamilyen szakképzettsége).

Az engedélyek növekvő száma ellenére valószínűleg nem csökkent a külföldiek illegális foglalkoztatása. A munkaügyi ellenőrzés – amely ilyen szempontból jellemzően csak a nagyobb építkezéseket, munkáltatókat képes vizsgálni – évek óta nagyjából azonos nagyságrendben talál illegálisan foglalkoztatott külföldi dolgozókat, 2003-ban például 2.429 főt. (1998: 1.956 fő; 1999: 1.774; 2000: 2.363; 2001: 1.876; 2002: 1.714 fő.) Az építőipar, a vendéglátás, a kereskedelem a külföldiek illegális alkalmazásának leggyakoribb területei, de a tapasztalatok szerint valószínűleg jóval többen dolgoznak így a kis gazdaságok idénymunkáin, főként az idős embereknel, akik így jutnak megfizethető áron segítőhöz.”⁴

A Foglalkoztatási Hivatal adatai szerint a 48.651 külföldi foglalkoztatott közül a legtöbben, 15.200-an (31,24%), az építőiparban dolgoznak. Második helyen áll a feldolgozóipar 26,53%-kal, 14,71%-ával pedig a kereskedelem a harmadik. Ezen ágakban való elhelyezkedéshez jellemzően nem kell túl magas végzettség, ami alátámasztja a fenti bekezdést. Legkevesebben (0,05%-uk) a bányászatban dolgoznak, de igen alacsony az arány az energetikai, szállítási, pénzügyi és oktatási szektorban is.

Ha az adatokat megvizsgáljuk a külföldiek származása szerint is jelentős eltéréseket tapasztalhatunk az elhelyezkedéseket illetően. Mivel a külföldi munkavállalók döntő többsége a főleg Románia, Szlovákia, Ukrajna alkotta „Egyéb európai” területről érkezett, a kialakult végső átlag az ő munkahelyüket tükrözi. Ettől viszont a Nyugat-Európából, tengeren túlról vagy Ázsiából érkezettek munkavállalási struktúrája. Így például az építőiparban csak elenyésző hányaduk dolgozik, a tengeren túliak mindössze 3 fő, de az ázsiaiak közül is csak 22, ami 0,79 és 1,09%-ot jelent a saját származási kategóriájukban. Az ázsiaiakra jellemző, hogy leginkább a feldolgozóiparban (34,54%) és a kereskedelemben (33,05%) helyezkednek el, valamint az 516 kínai származású személy miatt 28,69%-uk dolgozik a sport és kultúra területén. A tengeren túlról és Nyugat-Európából érkezők nagyobb arányban helyezkednek el az oktatás és a pénzügy ágazatokban, mint a többi csoport tagjai. Főleg az oktatás népszerű, itt 9,64 és 31,68%-uk helyezkedett el. E kettőn kívül, a kínaiakhoz hasonlóan, közülük is sokan találtak munkát a sport és kultúra ágazatában, a nyugat-európaiak közül 448-an (20,36%), míg a tengeren túliak közül 141-en (33,33%).

⁴ Foglalkoztatási Hivatal, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány:
A magyarországi munkaerőpiac 2004

V.3.2. A hazai és külföldi munkavállalók elhelyezkedési struktúrájának összevetése

Az előző fejezetből láthatjuk, hogy a külföldi munkavállalók hazánkban milyen nemzetgazdasági ágazatba tartozó állásokat töltenek be. Ebben a fejezetben pedig bemutatnám, hogy ez a tendencia miben tér el a hazai munkavállalók elhelyezkedési struktúrájától.

A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági ágak szerint			
Kód	Nemzetgazdasági ág	ezer fő	százalék
A,B	Mezőgazdaság, vad-, erdő-, halgazdálkodás	215,2	5,49%
C	Bányászat	12,8	0,33%
D	Feldolgozóipar	925,5	23,60%
E	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	68,2	1,74%
C+D+E	Ipar	1 006,50	25,66%
F	Építőipar	299,4	7,63%
G	Kereskedelem, javítás	553,1	14,10%
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	139,4	3,55%
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	303,2	7,73%
J	Pénzügyi közvetítés	72,8	1,86%
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	265,9	6,78%
L	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	295,4	7,53%
M	Oktatás	329	8,39%
N	Egészségügyi, szociális ellátás	267,2	6,81%
O	Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	174,8	4,46%
A-O	Foglalkoztatottak összesen	3 921,90	100,00%

25. táblázat

A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági ágak szerint, KSH, 2003.

Láthattuk, hogy a külföldiek leginkább az építőiparban tudnak elhelyezkedni. Ellenében az ott tapasztalt 30% feletti aránynál, a hazai munkavállalók mindössze 7,63%-a dolgozik ebben az ágazatban. A feldolgozóipar és a kereskedelem terén közel megegyező arányokat tapasztalhatunk, így tehát a külföldiek oldaláról legkelendőbb építőipari állások kivételével a listákat vezető ágazatok megegyeznek. A kevesebb embert foglalkoztató ágazatok közül nagyobb eltérés jelentkezik a szállítási, oktatási, egészségügyi ellátással kapcsolatos területeken.

V.3.2.1. Bejelentett betöltetlen állások száma

Tárgyhónapban bejelentett nem támogatott állások száma FEOR besorolás szerint			
91	Egyszerű szolgáltatás jellegű (mezőgazdasági nélkül)	2630	30,33%
74	Vas- és fémipari	849	9,79%
81	Feldolgozóipari gépek kezelői	742	8,56%
73	Könnyűipari	608	7,01%
76	Építőipari	607	7,00%
51	Kereskedelmi, vendéglátóipari	560	6,46%
83	Mobil gépek kezelői	343	3,96%
53	Nem anyagi jellegű szolgáltatási	320	3,69%
2	Fegyveres erők középfokú képesítést igénylő foglalkozásai	302	3,48%
41	Irodai jellegű	242	2,79%
72	Élelmiszeripari	232	2,68%
36	Gazdasági, pénzügyi ügyműveket	156	1,80%
42	Ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű	155	1,79%
25	Gazdasági, jogi és társadalomtudományi	147	1,70%
31	Technikusok és hasonló műszaki	133	1,53%
21	Műszaki és természettudományi	120	1,38%
75	Háziipari, vegyesipari és raktározási, laboránsok	118	1,36%
24	Szakképzett pedagógusok	55	0,63%
13	Gazdasági, költségvetési szervezetek vezetői	49	0,57%
32	Egészségügyi foglalkozások	40	0,46%
33	Szociális és munkaerőpiaci szolgáltatási	36	0,42%
23	Szociális; egyetemi, főisk. képzettséghez kapcsolódó	31	0,36%
61	Mezőgazdasági	29	0,33%
52	Közlekedési, postai és hírközlési	22	0,25%
29	Egyéb magasan képzett ügyműveket	20	0,23%
34	Pedagógus	20	0,23%
82	Egyéb helyhez kötött gépek kezelői	19	0,22%
92	Egyszerű mezőgazdasági és erdőgazdálkodási	17	0,20%
1	Fegyveres erők; felsőfokú képesítést igénylő foglalkozásai	14	0,16%
62	Erdő- és vadgazdálkodási	11	0,13%
26	Kulturális, sport, művészeti, vallási; felsőfokú képz. kapcs. fogl.	9	0,10%
22	Egészségügyi; egyetemi, főiskolai képzettséghez kapcs.	8	0,09%
35	Igazságszolgáltatási, élet- és vagyonvédelmi	8	0,09%
37	Kulturális, sport, művészeti és vallási	7	0,08%
71	Bányászati foglalkozások	5	0,06%
39	Egyéb ügyműveket	3	0,03%
3	Fegyveres erők középfokú képesítést nem igénylő foglalkozásai	1	0,01%
12	Területi, helyi önkorm., közigazg., igazságszolg., érdekképv. vezetői	1	0,01%
14	Gazdasági, költségvetési kissevizek vezetői	1	0,01%
Összesen:		8670	100,00%

26. táblázat

Tárgyhónapban bejelentett nem támogatott állások száma FEOR besorolás szerint, Állami Foglalkoztatási Szolgálat, 2003. december

2003 decemberében az ÁFSz szerint az egyszerű szolgáltatás jellegű állások betöltésére keresték a legtöbb munkaerőt. Ebbe a csoportba tartozik a takarító, az őr, az anyagmozgató, a kubikus. Ezen állások aránya 30,33% volt. Utánuk, már jócskán lemaradva a vas- és fémipari állásokra lehetett jelentkezni a legtöbb helyre, de ezek már csak 9,79%-ot képviseltek. Ebben a kategóriában találhatjuk az olyan foglalkozásokat, mint a kohászati, a fémmegmunkálói, felületkezelői, javító-szerelői valamint műszerészi. Magas számban kerestek még munkaerőt feldolgozó gép kezelőnek, könnyűipari, építőipari, kereskedelmi állásokba.

V.4. Megállapítások

A jogszabály a letelepedési, tartózkodási engedély kiadásának kritériumaként rögzíti a megélhetés anyagi feltételeinek meglétét. Ez a legtöbb esetben nyilván azt jelenti, hogy az illető személy rendelkezik állással. (Bizonyos engedélyek kiadása annak feltétele, hogy az illetékes munkaügyi hatóság engedélyezze a munkavégzést.) A menekültekkel más a helyzet, az ő esetükben nincs értelme a megélhetés bizonyításának. A menekültek elhelyezkedése korántsem automatikus, munkaerőpiaci helyzetüket ezért érdemes más irányból megközelíteni, mint a letelepedettek esetén. A letelepedési, tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiek esetén tehát inkább az elhelyezkedési lehetőségek bővítése, míg a menekültek esetén egyáltalán a munkavállalás megoldása a feladat.

Fentiek alapján látható, hogy a külföldi munkavállalók a belföldiektől eltérő nemzetgazdasági ágakban helyezkednek el. Köszönhető ez egyrészt a külföldiek képzetlenségének, másrészt annak, hogy ők kényszerűségből elvállalnak olyan munkákat is, amelyeket a belföldi munkavállalók már nem. Így viszont csorbul az esélyegyenlőség, hiszen az a külföldi például vagy kevesebbet keres, vagy sokkal többet kell dolgoznia. Azt is láthatuk, hogy a munkaerő-kereslet olyan foglalkozásoknál is megjelenik, melyek betöltése nem jellemző a külföldiekre. Ebből következően érdemes lenne ezen foglalkozásokat (így a fenti táblázat adatai alapján leginkább az egyszerű szolgáltatás jellegű valamint a vas- és fémipari foglalkozásokat; azonban elengedhetetlen a mindenkor érvényes adatokra támaszkodni) preferáltan kezelni, és ösztönözni a külföldi munkavállalót, hogy ezekben helyezkedjen el. Ezt például célirányos képzésekkel lehet támogatni.

VI. Megváltozott munkaképességűek (fogyatékos személyek)

VI.1.Bevezetés

A társadalmi kirekesztődés egyik központi eleme a bizonytalan munkaerőpiaci pozíció és a munkaerőpiacról való tartós kiszorulás: a tartós munkanélküliség vagy inaktivitás. Magyarországon egyes társadalmi csoportok, elsősorban a roma és a megváltozott munkaképességű emberek különösen érintettek a munkaerőpiaci hátrányok által, illetve esetükben a hátrányok gyakran halmozottan jelentkeznek.

A megváltozott munkaképességű emberek munkaerőpiaci jelenléte marginális: az elhelyezkedési lehetőségeket korlátozza a munkaerő-piaci szolgáltatást nyújtó intézmények és a fogadó munkahelyek akadálymentesítésének alacsony szintje, valamint a munkaadói oldal nem megfelelő fogadókészsége. A megváltozott munkaképességű emberek munkaerőpiaci integrációjának további gyakori akadály a piacképes, korszerű szaktudás, szakképzettség hiánya.

A fogyatékosággal élők a munkaerőpiacon kiemelt hátránnyal indulnak. A fogyatékosággal élő emberek aránya a népességben belül az 1990. évi 3,5%-ról 2001-re 5,7%-ra emelkedett. Életkörülményeik sok tekintetben jelentősen kedvezőtlenebbek az átlagnépességénél. Bár iskolázottsági szintjük jelentősen javult az utóbbi évtizedben, ám még mindig jelentősen elmarad az országos átlagtól. Foglalkoztatási mutatóik igen rosszak, 2001-es adatok szerint mindössze 9%-uk volt foglalkoztatott, és az e körbe tartozó népesség több mint fele olyan háztartásban élt, amelynek egyáltalán nem volt foglalkoztatott tagja.

Mindezek arra engednek következtetni, hogy a megváltozott képességűek és a fogyatékosok munkaerőpiaci feszültségei komoly, jelenlévő probléma, amelynek kezelése – noha az utóbbi években sokat fejlődött – még nem megoldott. Erre mutat az a tény is, hogy az Európai Unióban a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességűek foglalkoztatottsági helyzete és esélyegyenlősége köztudottan jóval magasabb szinten áll hazánknál. Eppen ezért legsürgetőbb célunk kell, hogy legyen legalább az EU-ra vonatkozó mutatókhoz hasonló eredmények elérése.

VI.2. A megváltozott munkaképességű és fogyatékos személyek csoportja

VI.2.1. Megváltozott munkaképességűek

Az 1991.évi IV. törvény A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szerint megváltozott munkaképességű személy az, aki:

- testi vagy szellemi fogyatékos, vagy
- akinek az orvosi rehabilitációt követően munkavállalási és munkahelymegtartási esélyei testi vagy szellemi károsodása miatt csökkennek.

A 8/1983. (VI. 29.) EÜM-PM együttes redelet A megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatásáról és szociális ellátásáról alapján megváltozott munkaképességűnek tekinthető az a személy, aki:

- egészségi állapota romlásából eredő munkaképesség-változás miatt eredeti munkakörben, rehabilitációs intézkedés nélkül, teljes értékű munka végzésére tartósan alkalmatlanná vált, de öregségi vagy rokkantsági nyugdíjban, baleseti rokkantsági nyugdíjban, öregségi vagy munkaképtelenségi járadékban nem részesül;
- üzemi baleset vagy foglalkozási betegség következtében baleseti járadékban részesül és eredeti munkakörében munkáltatójánál teljes értékű munka végzésére tartósan alkalmatlanná vált;
- gümőkóros betegség miatt munkáltatójánál, jogszabályi tilalom folytán nem foglalkoztatható;
- a fegyveres erőktől, a fegyveres testületektől és a rendészeti szervektől megváltozott munkaképessége, illetőleg egészségi okból szolgálatra való alkalmatlansága miatt leszerelt.

VI.2.2. Fogyatékosok

Az 1998. évi XXVI. törvény A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról alapján „fogyatékos személy az, aki érzékszervi – így különösen látás-, hallásszervi, mozgásszervi, értelmi képességeit jelentős mértékben vagy egyáltalán nem birtokolja, illetőleg a kommunikációjában számottevően korlátozott, és ez számára tartós hátrányt jelent a társadalmi életben való aktív részvétel során.

Az ENSZ közgyűlése által 1993. december 20-án elfogadott 48/96 számú határozat, amely a fogyatékossgal élő emberek esélyegyenlőségének alapvető követelményeit tartalmazza, a fogyatékossg fogalmát a következőképpen határozza meg: „a világ tetsszöleges országának bármely népességcsoportjában előforduló nagyszámú különböző funkcionális korlátozottság. A fogyatékossg okozója lehet fizikai, értelmi vagy érzékszervi károsodás, egészségi állapot vagy lelki betegség.”

VI.3. Statisztikai elemzés

VI.3.1. A csoport létszáma

Tanulmányunk a Központi Statisztikai Hivatal 2001-es népszámlálásának adataira épül. A népszámlálás keretében felmérésre kerültek a fogyatékos személyek is. Ebben az értelemben fogyatékos az, aki a népszámlálás során annak vallotta magát. Bár ez a statisztikai felmérés nem tesz különbséget a megváltozott munkaképesség és a fogyatékoság között, véleményünk szerint a megváltozott munkaképességű válaszadók a legtöbb esetben fogyatékosnak vallották magukat. Például a testi fogyatékkal élő megváltozott munkaképességű személyek a legtöbb esetben bizonyosan belekerültek a felmérésbe. A valamilyen szervi betegségben szenvedők (például súlyos tüdőbetegek, akik emiatt már nem tudnak teljes értékű munkát végezni) viszont valószínűleg ki-maradtak az adatgyűjtésből. Így a népszámlálás során fogyatékosként számbavett személyek adatai a fogyatékosok csoportján túlmutatva tartalmazzák a megváltozott munkaképességűek jelentős részének adatait. Mivel a népszámlálás adatai ezt nem teszik lehetővé, tanulmányunkban nem tudjuk szétválasztani a két kategóriát. Így a megváltozott munkaképességűek elemzését a népszámlálás során fogyatékos személyek-ként felmért csoporton végeztük.

A fogyatékos személyek a fogyatékoság típusa és korcsoport szerint						
	0–14	15–39	40–59	60–X	Összesen	Átlagos életkor
Mozgássérült	3 320	15 648	76 337	114 626	209 931	60,3
Alsó, felső végtag hiánya	267	1 332	4 931	8 521	15 051	59,8
Egyéb testi fogyatékos	1 077	3 926	11 957	9 618	26 578	53,0
Gyengénlátó	2 731	10 179	14 347	27 858	55 115	56,0
Egyik szemére nem lát	438	2 183	5 109	10 752	18 482	60,5
Vak	334	993	2 065	6 051	9 443	62,9
Értelmi fogyatékos	10 550	24 086	13 498	8 829	56 963	35,4
Nagyothonlító	1 562	4 600	9 173	29 344	44 679	63,5
Siket, siketnéma, néma	692	2 275	2 672	3 247	8 886	49,6
Beszédhibás	1 242	1 861	2 111	2 086	7 300	43,1
Egyéb	6 590	17 211	63 035	37 742	124 578	51,4
Összesen	28 803	84 294	205 235	258 674	577 006	55,1

27. táblázat

A fogyatékos személyek a fogyatékoság típusa és korcsoport szerint,
KSH Népszámlálás, 2001.

A foglalkoztatás szempontjából két korcsoport érdekes, a 15-39 és a 40-59 évesek. A népszámlálás szerint e kettőbe összesen 289.529 fogyatékos személy tartozott. Az összes fogyatékos személy közül kiemelkedő a mozgássérültek aránya, a 209.931 fő 36,38%-ot tesz ki. A második legnagyobb csoportot az értelmi fogyatékosok alkotják, a fogyatéko-

sok 9,87%-a tartozik ide. Ha csak a 15-39 éveseket vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az értelmi fogyatékosok száma – 24.086 fő – meghaladja még a mozgássérültek számát – 15.648 fő – is. Ha összeadjuk a gyengénlátók, egyik szemükre nem látók és vakok létszámát, akkor egy további igen jelentős méretű csoportot kapunk (83.040 fő). Foglalkoztatási szempontból jelentős figyelmet kell még fordítani a siketekre is. Az ő létszámuk (nagyothallók, siketek, siketnémák, némák együtt) 53.565 fő.

VI.3.2. Iskolai végzettség

VI.3.2.1. Fogyatékosok

Ha a fogyatékosok foglalkoztatásáról beszélünk, nem lehet kihagyni az iskolai végzettséget sem. A lenti táblázat tartalmazza a már munkaképes korú fogyatékos személyek legmagasabb iskolai végzettségét. Ahhoz, hogy helyzetükről használható képet tudjunk kialakítani, az adatokat célszerű összehasonlítani az egészséges népesség iskolai végzettségével, továbbá érdemes azokat a fogyatékosok típusa szerint is vizsgálni.

A 7 éves és idősebb népesség fogyatékoság, legmagasabb befejezett iskolai végzettség és korcsoport szerint							
Korcsoport (év)	Összesen	Általános iskola			Középiskola		Egyetem, főiskola stb.
		első évfolyamát sem végezte el	1–7.	8.	érettségi nélkül, szakmai oklevéllel	érettségivel	
			évfolyam				
fogyatékosok							
7-14	21 286	4 908	16 034	344	0	0	0
15-39	84 294	9 791	8 202	33 823	15 825	13 389	3 264
40-59	205 235	7 209	14 619	84 976	43 005	42 396	13 030
60-	258 674	258 674	258 674	258 674	258 674	258 674	258 674
	5 636	5 636	5 636	5 636	5 636	5 636	5 636
	113 340	113 340	113 340	113 340	113 340	113 340	113 340
	101 844	101 844	101 844	101 844	101 844	101 844	101 844
	81	81	81	81	81	81	81
	25 637	25 637	25 637	25 637	25 637	25 637	25 637
	12 136	12 136	12 136	12 136	12 136	12 136	12 136
Összesen	569 489	27 544	152 195	220 987	58 911	81 422	28 430
nem fogyatékosok							
7-14	962 522	101 344	824 899	36 279	0	0	0
15-39	3 490 199	8 758	79 380	1 012 246	950 686	1 075 357	363 772
40-59	2 642 092	11 040	71 673	846 131	570 996	745 730	396 522
60-	1 822 885	15 477	605 161	795 726	722	260 487	145 312
Összesen	8 917 698	136 619	1 581 113	2 690 382	1 522 404	2 081 574	905 606

28. táblázat

A 7 éves és idősebb népesség fogyatékoság, legmagasabb befejezett iskolai végzettség és korcsoport szerint, KSH Népszámlálás, 2001.

A táblázatot elemezve megállapíthatjuk például, hogy a fogyatékosok 4,84%-a még az általános iskola első évfolyamát sem végezte el, szemben a nem fogyatékos népességgel, akik közül csak 1,53%-uk. Az általános iskola a nyolc osztálya a fogyatékosok 38,80%-ának, míg a nem fogyatékosoknak ennél kevesebb, 30,17%-ának jelenti a legmagasabb végzettséget, tehát ennél a végzettségnél még mindig a fogyatékosok mutatják a magasabb arányt. A legfeljebb érettségit szerzők esetén azonban már a nem fogyatékosok mutatják a magasabb arányt, 23,34%-ot a 14,30%-kal szemben. Az érettségi nélküli középiskolai végzettség tekintetében is hasonló a helyzet, a számításokat elvégezve 17,07 illetve 10,34%-ot kapunk. Végül a felsőfokú végzettségig jutók arányát tekintve megállapíthatjuk, hogy a fogyatékosok jelentősen kisebb hányada jut el eddig a szintig, mint a nem fogyatékosoknak. Míg az előbbieket mindössze 4,99%-a, addig az utóbbiak 10,15%-a.

Összefoglalva a legmagasabb iskolai végzettségek vizsgálatát megállapíthatjuk, hogy a fogyatékosok helyzete rosszabb, mint a nem fogyatékosoké, mivel náluk az alacsony, általános iskolai és annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya magasabb, míg az e feletti végzettségűek aránya alacsonyabb, mint a nem fogyatékos személyek esetén.

A 15 éves és idősebb fogvatékos személyek legmagasabb befejezett iskolai végzettség és a fogvatékosság típusa szerint									
A fogvatékosság típusa	Összesen	Az általános iskola első évfolyamát sem végezte el	Általános iskola				Középiskola		Egyetem, főiskola stb.
			együtt	1–3.	4–7.	8.	érettségi nélkül, szakmai oklevéllel	érettségivel	
Mozgássérült	206 611	2 272	141 014	3 175	51 985	85 854	20 717	31 600	11 008
Alsó, felső végtag hiánya	14 784	136	10 112	247	3 376	6 489	1 656	2 100	780
Egyéb testi fogvatékos	25 501	351	15 327	408	4 072	10 847	4 056	4 367	1 400
Együtt	246 896	2 759	166 453	3 830	59 433	103 190	26 429	38 067	13 188
Gyengénlátó	52 384	458	34 328	981	13 965	19 382	4 692	9 380	3 526
Egyik szemére nem lát	18 044	161	12 317	359	4 968	6 990	1 691	2 691	1 184
Vak	9 109	321	6 569	272	3 005	3 292	452	1 264	503
Együtt	79 537	940	53 214	1 612	21 938	29 664	6 835	13 335	5 213
Értelmi fogvatékos	46 413	16 010	27 451	2 862	9 147	15 442	1 480	1 180	292
Nagyothonlól	43 117	611	31 611	1 182	14 398	16 031	3 255	5 327	2 313
Siket, siketnéma, néma	8 194	827	5 390	267	1 549	3 574	1 195	587	195
Beszédhibás	6 058	287	4 020	256	1 261	2 503	740	759	252
Egyéb	117 988	1 202	68 665	1 539	16 887	50 239	18 977	22 167	6 977
Összesen	548 203	22 636	356 804	11 548	124 613	220 643	58 911	81 422	28 430

29. táblázat
A 15 éves és idősebb fogvatékos személyek legmagasabb befejezett iskolai végzettség és a fogvatékosság típusa szerint, KSH Népszámlálás, 2001.

Ebből a táblázatból megtudhatjuk, hogy az egyes fogyatékoság típusok hogyan állnak kapcsolatban a legmagasabb befejezett iskolai végzettséggel. Megfigyelhető, hogy a valamilyen testi fogyatékosággal rendelkezők 5,34%-a rendelkezik egyetemi vagy főiskolai végzettséggel, míg az értelmi fogyatékosoknak mindössze 0,63%-a, és a hallgáskárosultaknak (nagyothallót, siketet, illetve a siketnémát és a némát is ide sorolva) is csak 4,88%-a. A látáskárosultaknál (gyengénlátók, egyik szemükre nem látók és vakok) viszont az előbbi csoportoknál tapasztaltaknál magasabb az arány 6,55%-uk végzett főiskolán vagy egyetemen.

A legalacsonyabb iskolai végzettség (akik az általános iskola első osztályát sem végezték el) terén a legrosszabb arány az értelmi fogyatékosoknál tapasztalható, 34,49%-uk tartozik ebbe a csoportba. A legkedvezőbb helyzet a mozgássérült személyeknél látható, csak 1,11%-uk tartozik a legalacsonyabb végzettségi kategóriába.

VI.3.3. Gazdasági aktivitás

VI.3.3.1. Fogyatékosok

A fogyatékosok gazdasági aktivitását is érdemes mindkét oldalról megvizsgálni. Így megállapíthatjuk, hogy mindössze 8,98%-uk foglalkoztatott. Ez kritikusan alacsony, hiszen a nem fogyatékosok között a foglalkoztatottak aránya 37,82%. Persze a foglalkoztatásról úgy kapunk pontosabb képet, ha a gazdaságilag aktív népességet vizsgáljuk, nem pedig a teljeset. Már az aktív népesség aránya is sokat elárul: a fogyatékosok 11,01, míg a nem fogyatékosok 42,02%-a aktív. Ezen belül az aktív keresők aránya is igen eltérő, 59,15 és 87,76%. A fogyatékosok körében azonban sokkal magasabb a gyermekgondozási ellátás vagy nyugdíj, járadék mellett dolgozók aránya: 22,42% (a nem fogyatékosoknál csak 2,24%).

Ennek ellenére mégis kevesen vannak munkanélküliként regisztrálva. „Hivatalosan” a fogyatékosok 2,03%-a, míg a nem fogyatékosok 4,04%-a munkanélküli. Ha azonban itt is vizsgáljuk a gazdaságilag aktív népesség szűkebb körét, akkor azt láthatjuk, hogy a fogyatékos aktívak körében magasabb a munkanélküliség, 18,43%, a nem fogyatékos aktívak körében pedig 10,01%. Ez a kettősség abban is megmutatkozik, hogy sok fogyatékos rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos. Így náluk a rokkantsági nyugdíjasok, baleseti járadékosok aránya 34,10%, ezzel ellentétben a nem fogyatékosok körében csak 3,95%. Az eltartottak aránya a fogyatékos személyeknél viszont már alacsonyabb (12,25%), mint a nem fogyatékosoknál (28,22%).

A népesség fogyasztósság, gazdasági aktivitás és korcsoport szerint							
Gazdasági aktivitás	Fogyatékos személyek						
	Összesen	0–14	15–29	30–39	40–49	50–59	60–X
	Gazdaságilag aktív népesség						
aktív kereső	37 567	–	7 803	7 665	12 424	9 252	423
gyermekgondozási ellátás vagy nyugdíj, járadék mellett dolgozó	14 239	–	1 510	2 214	4 023	4 568	1 924
Foglalkoztatott együtt	51 806	–	9 313	9 879	16 447	13 820	2 347
munkanélküli	11 706	–	2 670	2 335	3 943	2 515	243
Gazdaságilag aktív népesség együtt	63 512	–	11 983	12 214	20 390	16 335	2 590
	Gazdaságilag nem aktív népesség						
gyermekgondozási ellátásban részesülő	2 648	–	1 244	1 010	349	43	2
saját jogú öregsegi nyugdíjas, járadékos	207 118	–	–	–	896	13 863	192 359
rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos	196 791	–	11 767	18 143	53 644	82 762	30 475
hozzátartozói jogú nyugdíjas, járadékos	26 999	6	231	294	552	1 015	24 901
egyéb inaktív kereső	9 259	75	1 360	1 685	3 202	2 577	360
Inaktív kereső együtt	442 815	81	14 602	21 132	58 643	100 260	248 097
eltartott	70 679	28 722	20 213	4 150	5 302	4 305	7 987
Gazdaságilag nem aktív népesség együtt	513 494	28 803	34 815	25 282	63 945	104 565	256 084
Összesen	577 006	28 803	46 798	37 496	84 335	120 900	258 674
	Nem fogyatékos személyek						
Gazdasági aktivitás	Összesen	0–14	15–29	30–39	40–49	50–59	60–X
Gazdaságilag aktív népesség							
aktív kereső	3 548 017	–	975 195	907 770	1 067 668	576 999	20 385
gyermekgondozási ellátás vagy nyugdíj, járadék mellett dolgozó	90 446	–	4 361	7 973	10 848	31 142	36 122
Foglalkoztatott együtt	3 638 463	–	979 556	915 743	1 078 516	608 141	56 507
munkanélküli	404 504	–	163 732	99 105	97 892	41 239	2 536
Gazdaságilag aktív népesség együtt	4 042 967	–	1 143 288	1 014 848	1 176 408	649 380	59 043

<i>Gazdaságilag nem aktív népesség</i>									
gyermekgondozási ellátásban részesülő	290 756	–	168 243	106 900	14 849	691	73		
saját jogú öregseggi nyugdíjas, járadékos	1 816 512	–	–	–	8 711	259 917	1 547 884		
rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos	380 376	–	7 100	24 909	110 903	192 985	44 479		
hozzátartozói jogú nyugdíjas, járadékos	140 380	292	1 396	1 421	3 538	7 052	126 681		
egyéb inaktív kereső	234 702	383	64 195	60 241	66 645	39 889	3 349		
Inaktív kereső együtt	2 862 726	675	240 934	193 471	204 646	500 534	1 722 466		
eltartott	2 715 616	1 665 458	833 882	63 776	67 920	43 204	41 376		
Gazdaságilag nem aktív népesség együtt	5 578 342	1 666 133	1 074 816	257 247	272 566	543 738	1 763 842		
Összesen	9 621 309	1 666 133	2 218 104	1 272 095	1 448 974	1 193 118	1 822 885		

30. táblázat

A népesség foglalkoztatottság, gazdasági aktivitás és korcsoport szerint,
KSH Népszámlálás, 2001.

A fogyatékos személyek gazdasági aktivitás és a fogyatékoság típusa szerint							
A fogyatékoság típusa	Összesen	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső			Eltartott
				együtt	ebből:		
					saját jogú nyugdíjas, járadékos	rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos	
Mozgássérült	209 931	13 193	2 667	182 657	90 880	76 941	11 414
Alsó, felső végtag hiánya	15 051	1 122	213	13 036	6 770	5 797	680
Egyéb testi fogyatékos	26 578	3 253	903	19 860	7 901	10 531	2 562
Együtt	251 560	17 568	3 783	215 553	105 551	93 269	14 656
Gyengénlátó	55 115	8 634	1 632	37 441	23 230	8 832	7 408
Egyik szemére nem lát	18 482	1 641	698	14 697	9 095	3 995	1 446
Vak	9 443	543	78	7 922	4 317	2 771	900
Együtt	83 040	10 818	2 408	60 060	36 642	15 598	9 754
Értelmi fogyatékos	56 963	3 992	671	26 903	4 869	18 845	25 397
Nagyothalló	44 679	4 777	922	35 243	25 355	5 749	3 737
Siket, siketnéma, néma	8 886	1 090	153	6 123	2 567	3 044	1 520
Beszédhibás	7 300	1 164	333	3 809	1 820	1 534	1 994
Egyéb	124 578	12 397	3 436	95 124	30 314	58 752	13 621
Összesen	577 006	51 806	11 706	442 815	207 118	196 791	70 679

31. táblázat

A fogyatékos személyek gazdasági aktivitás és a fogyatékoság típusa szerint, KSH Népszámlálás, 2001.

A fogyatékoság típusa és a gazdasági aktivitás közötti kapcsolatot elemezve a következő megállapításokat tehetjük. A foglalkoztatottságot tekintve a vakok vannak a legrosszabb helyzetben, mindössze 5,75%-uk dolgozik. Ez azonban annak köszönhető, hogy igen magas az átlagéletkoruk, 62,9 év, míg a összes fogyatékosnak csak 55,1 év. Ennek megfelelően a vakoknál sokkal magasabb a saját jogú nyugdíjasok, járadékosok aránya (45,72%, míg a fogyatékosok átlaga 35,89%). A mozgássérülteknél is hasonló a helyzet azzal a különbséggel, hogy a rokkantsági nyugdíjban, baleseti járadékban részesülők aránya magasabb; az aktívak azonban itt is csak 7,55%-ot tesznek ki. A munkanélküliek aránya viszont náluk már magasabb, 1,27% (a foglalkoztatottaké pedig 6,28%). A fenti két csoporton (vakok és mozgássérültek) kívül kritikus helyzetben vannak még az értelmi fogyatékosok is, hiszen aktivitási arányuk csak 8,19%, foglalkoztatási arányuk pedig mindössze 7,01%.

A 15 éves és idősebb fogyatékos munkanélküliek a fogyatékoság típusa és a munkakeresés időtartama szerint							
A fogyatékoság típusa	Összesen	1 hónapnál rövidebb ideje	1–5	6–12	13–17	18–23	Két éve vagy ennél régebben
		keres munkát					
Mozgássérült	2 667	241	481	825	74	140	906
Alsó, felső végtag hiánya	213	28	41	59	5	11	69
Egyéb testi fogyatékos	903	91	178	269	36	44	285
Együtt	3 783	360	700	1 153	115	195	1 260
Gyengénlátó	1 632	205	410	491	57	91	378
Egyik szemére nem lát	698	71	160	215	24	21	207
Vak	78	11	8	24	–	1	34
Együtt	2 408	287	578	730	81	113	619
Értelmi fogyatékos	671	81	155	197	25	25	188
Nagyothonlító	922	93	220	292	20	34	263
Siket, siketnéma, néma	153	12	38	52	1	6	44
Beszédhibás	333	45	90	86	11	18	83
Egyéb	3 436	321	692	1 125	113	131	1 054
Összesen	11 706	1 199	2 473	3 635	366	522	3 511

32. táblázat

A 15 éves és idősebb fogyatékos munkanélküliek a fogyatékoság típusa és a munkakeresés időtartama szerint, KSH Népszámlálás, 2001.

A munkakeresés időtartamára vonatkozó adatok alapján mondhatjuk például, hogy a vakok vagy gyorsan találnak munkát, vagy pedig nagyon lassan. Ez következik abból, hogy esetükben a legmagasabb az arány a munkakeresés időtartamának mind a legrövidebb (1 hónapnál rövidebb, 14,10%), mind pedig a leghosszabb (két éve vagy ennél régebben, 43,59%) kategóriájában. A többiekhez képest hamar el tudnak helyezkedni a beszédhibások, legfeljebb 5 hónap alatt a 40,54%-uk talál munkát.

Foglalkozási főcsoport	Összesen	Mozgássérült	Alsó, felső végtag hiánya	Egyéb testi fogyatékos	Gyengénlátó	Egyik szemére nem lát	Vak	Értelmi fogyatékos	Nagyothonlító	Siket, siketnéma, néma	Beszédhibás	Egyéb
Törvényhozók, igazgatási, érdekképviseleti vezetők, gazdasági vezetők	3 573	1 104	79	206	598	271	8	–	302	26	44	935
Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások	5 904	1 881	139	300	1 306	325	59	–	453	33	89	1 319
Egyéb, felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások	6 801	2 030	141	456	1401	283	30	–	554	73	114	1 719
Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások	2 897	1 039	69	131	549	74	144	2	173	25	23	668
Szolgáltatási jellegű foglalkozások	5 830	1 461	90	345	1 274	45	109	108	475	75	118	1 730
Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások	2 211	535	54	161	347	170	2	167	212	16	80	467
Ipari és építőipari foglalkozások	12 099	2 495	274	882	1 517	126	115	1 754	1 442	539	331	2 624
Gépkészek, összeszerelők, járművezetők	5 189	1 221	135	331	667	155	38	576	539	136	138	1 253
Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások	7 025	1 373	133	419	891	179	37	1 385	599	164	224	1 621
Fegyveres szervek foglalkozásaiban dolgozók	277	54	8	22	84	13	1	–	28	3	3	61
Összesen	51 806	13 193	1 122	3 253	8 634	1 641	543	3 992	4 777	1 090	1 164	12 397

33. táblázat

A fogyatékos foglalkoztatott személyek foglalkozási főcsoport és a foglalkozás típusa szerint, KSH Népszámlálás, 2001.

A fogyatékosok kiemelten az ipari, építőipari (23,35%) illetve a szakképzettséget nem igénylő (13,56%) foglalkozáscsoportokban alkalmazzák. Ettől az átlagtól eltérő képet mutatnak a mozgássérültek, akiket az átlagnál nagyobb mértékben foglalkoztatják a magasabb, és kisebb mértékben az alacsonyabb végzettséget igénylő csoportokban. Így felső- vagy középfokú végzettséget igénylő foglalkozáscsoportokban (ami az első három csoport) 38,02%-uk dolgozik. A mozgássérültekkel ellentétben az értelmi fogyatékosokat egyáltalán nem foglalkoztatják ezekben a csoportokban. Ők főleg az ipari és építőipari foglalkozásúak (43,94%), gépkezelők, összeszerelők, járművezetők (14,43%), szakképzettséget nem igénylő foglalkozásúak (34,69%) csoportjában tudnak elhelyezkedni.

Nemzetgazdasági ág	Összesen	Mozgáserült	Alsó, felső végtag hiánya	Egyéb testi fogyatékos	Gyengénlátó	Egyik szemére nem lát	Vak	Értelmi fogyatékos	Nagyothalló	Süket, siketnéma, néma	Beszédhibás	Egyéb
Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, halászat	3 343	882	107	269	531	199	7	157	302	30	115	744
Bányászat	127	35	2	8	15	4	–	4	20	2	5	32
Feldolgozóipar	16 218	3 502	374	993	2 028	429	171	2 889	1 643	575	384	3 230
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	990	256	26	71	159	15	11	8	118	8	23	295
Építőipar	2 419	460	60	193	389	71	6	86	313	65	89	687
Kereskedelem, javítás	5 730	1 703	99	383	1 003	127	30	215	414	95	104	1 557
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1 318	329	31	81	260	32	5	22	116	19	21	402
Szállítás, raktározás, posta, távközlés	2 669	681	84	206	447	76	14	24	257	51	71	758
Pénzügyi tevékenység	671	198	14	40	144	28	5	–	55	7	5	175
Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	4 044	1 077	80	246	793	158	42	57	390	60	108	1 033
Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	3 317	947	67	196	701	179	39	60	289	40	56	743
Oktatás	3 927	1 141	67	211	870	176	49	47	320	40	42	964
Egészségügyi, szociális ellátás	4 462	1 222	66	208	879	75	100	310	323	61	78	1 140
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	2 571	760	45	148	415	72	64	113	217	37	63	637
Összesen	51 806	13 193	1 122	3 253	8 634	1 641	543	3 992	4 777	1 090	1 164	12 397

34. táblázat

A fogyatékos foglalkoztatott személyek nemzetgazdasági ág és a fogyatékoság típusa szerint,
KSH Népszámlálás, 2001.

A fogyatékosok foglalkoztatását vizsgálhatjuk annak nemzetgazdasági ágankénti megoszlása szerint is. E táblázatra támaszkodva megfigyelhető például az, hogy a fogyatékos személyeket leginkább a feldolgozóiparban (31,31%) és a kereskedelem, javítás ágban (11,06%) alkalmazzák. Természetesen a fogyatékoság típusa szerint itt is jelentkeznek jelentős eltérések. Így míg a mozgássérültek a feldolgozóiparban az átlagnál kisebb mértékben (26,54%) helyezkednek el, addig a például a vakok valamivel nagyobb mértékben (31,49%), az értelmi fogyatékosok pedig több mint kétszer akkora arányban (72,37%). Ez egyébként mutatja azt, hogy az értelmi fogyatékosok igen jelentős hányada ebben a nemzetgazdasági ágban dolgozik, 6% feletti arányuk ezen kívül csak egy ágban, az egészségügyi, szociális ellátás területén dolgozik (7,77%). Ebben az ágban a vakok közül igen sokan találtak állást, 18,42%-uk.

VI.3.4. Helyzetkép a statisztikai elemzés alapján

A Központi Statisztikai Hivatal 2001-es népszámlálásának adataira támaszkodó statisztikai elemzést összefoglalva a következőket mondhatjuk el az érintett csoport létszámáról, foglalkoztatásáról.

Összesen 577.006 fogyatékos személy került felmérésre, melyek közül 289.529-en 15 és 59 év közöttiek (leginkább ők vesznek részt a munkaerőpiacon). Közülük legtöbben mozgássérültek (91.985 fő).

Iskolai végzettségüket tekintve a fogyatékosok hátrányban vannak a nem fogyatékosokkal szemben. Nagyobb arányuknak van ugyanis csak általános iskolai, vagy annál alacsonyabb végzettsége. A végzettségi szint emelkedésével a különbség egyre inkább nő, a felsőfokú végzettségnél már kétszeres. Az alacsony végzettség problémája leginkább az értelmi fogyatékosok esetén szembeötlő, legkedvezőbb helyzetben pedig a mozgássérültek vannak.

A fogyatékosok gazdasági aktivitásáról az mondható el, hogy a nem fogyatékosok gazdasági aktivitási rátájának mindössze negyede a fogyatékosok rátája. Az aktívak között majd kétszeres a munkanélküliség aránya. A rokkantsági nyugdíjjal, baleseti járadékkal rendelkezők aránya majd tízszerese a nem fogyatékosoknál tapasztalhatónál. A legalacsonyabb aktivitási ráták a mozgássérülteknél, vakoknál, értelmi fogyatékosoknál mutatkoznak.

A fogyatékos munkanélküliek nagy számban két évnél tovább keresnek állást, csaknem 30%-uk tartozik ebbe a kategóriába.

A foglalkozási főcsoportokat tekintve a fogyatékosok leginkább az ipari, építőipari illetve a szakképzettséget nem igénylő foglalkozáscsoportokban találnak munkát. Ettől eltérően a mozgáskorlátozottak a magasabb, míg az értelmi fogyatékosokat az alacsonyabb képzettséget igénylő csoportokba tartozó állásokban alkalmazzák.

Nemzetgazdasági ágakat tekintve a fogyatékosok majd harmada dolgozott a feldolgozóiparban, de a kereskedelemben is több, mint a tizedük. Ettől való eltérés, a fentiekhez hasonlóan, leginkább az értelmi fogyatékosoknál figyelhető meg, csaknem háromnegyedüket foglalkoztatják a feldolgozóiparban.

VI.4.Az ENSZ és a fogyatékosügy

A fogyatékkal élők problémájának súlyát az is mutatja, hogy az ENSZ kidolgozta alapvető szabályait a fogyatékossgal élő emberek esélyegyenlőségéről. Bár az alapvető szabályok nem kötelező érvényűek, nemzetközi szokásjoggá válhatnak, amennyiben a tagállamok nagy számban alkalmazzák azzal a szándékkal, hogy a nemzetközi jogban szabályként elismerjék. E szabályok erős erkölcsi és politikai elkötelezettséget jelentenek a tagállamok részéről, hogy lépéseket tesznek a fogyatékossgal élő emberek esélyegyenlőségének biztosítására. Rámutatnak a felelősség, a tevékenység és az együttműködés fontos alapelveire és az életminőség, valamint a teljes részvétel és egyenlőség elérésének döntő fontosságú területeire. Az alapvető szabályok eszközként szolgálhatnak a politika kialakításában, valamint a fogyatékossgal élő személyek és szervezeteik tevékenysége számára. Alapot szolgáltatnak a technikai és gazdasági együttműködésre a tagállamok, az ENSZ és más nemzetközi szervezetek között.

Az ENSZ szabályai között egy sor alapfogalmi meghatározást találhatunk, ilyenek például:

- A „fogyatékossg” a világ tetszőleges országának bármely népességcsoportjában (populációjában) előforduló nagyszámú különböző funkcionális korlátozottság összefoglaló elnevezése. A fogyatékossg okozója lehet fizikai, értelmi vagy érzékszervi károsodás, egészségi állapot vagy lelki betegség. Ezek a károsodások, ezen állapotok vagy betegségek lehetnek állandó vagy átmeneti természetűek.
- A „hátrányos helyzet” fogalom a közösség életében a másokkal egyenlő szintű részvétel lehetőségének elvesztését vagy korlátozottságát jelenti. A fogyatékos emberek és környezetük szembenállását írja le. E fogalom célja, hogy ráirányítsa a figyelmet a környezetnek, valamint a társadalom számos szervezett tevékenységének (pl. információközlés, kommunikáció és oktatás) hiányosságaira, amelyek megakadályozzák a fogyatékossgal élő embereket az egyenlő részvételben.
- A „fogyatékossg” és „hátrányos helyzet” fogalmak használatát, ahogyan meghatároztuk őket a fenti bekezdésekben, a fogyatékossgy történetének legutolsó szakasza fényében kell szemlélnünk. A hetvenes években a fogyatékossgal élő emberek szervezeteinek képviselői és a terület szakértői erőteljesen felléptek a kor terminológiája ellen. A két fogalmat gyakran igen homályos és zavaró módon használták, s ez aligha segített az irányelvek kialakítása és a politikai tevékenység terén. A terminológia egészségügyi és diagnosztikai megközelítést tükrözött, ami nem vette figyelembe a társadalmi környezet tökéletlenségeit és hibáit.

A szabályok részeként az ENSZ kitér az oktatás és a foglalkoztatás területére.

VI.4.1. Oktatás

A tagállamoknak el kell ismerniük az egyenlő, integrált általános, közép- és felsőfokú oktatás lehetőségét a fogyatékossgal élő gyerekek, fiatalok és felnőttek számára. Biztosítani kell, hogy a fogyatékossgal élő személyek oktatása az oktatási rendszer szerves részét képezze.

1. Az általános oktatási hatóságok felelősek a fogyatékossgal élő emberek integrált oktatásáért. A fogyatékossgal élő emberek oktatásának részét kell képeznie a nemzeti tantervnek, a tantervi fejlesztésnek és az iskolarendszernek.
2. A többségi iskolákban folyó oktatás feltételezi a jelnyelvitolmás és egyéb alkalmas segítő szolgáltatások biztosítását. Ki kell alakítani a megfelelő hozzáférhetőséget és támogató szolgáltatásokat, hogy kielégítsék a fogyatékossgal élő emberek szükségleteit.
3. A szülői közösségeket és a fogyatékossgal élő emberek szervezeteit minden szinten be kell vonni az oktatási folyamatba.
4. Azokban a tagállamokban, ahol kötelező az oktatás, azt nyújtani kell minden típusú és szintű fogyatékossgal élő lánynak és fiúnak, így a legsúlyosabb esetekben is.
5. Különleges figyelmet igényelnek a következő területek:
 - a) fogyatékossgal élő nagyon fiatal gyermekek;
 - b) fogyatékossgal élő iskoláskor előtti gyermekek;
 - c) fogyatékossgal élő felnőttek, különösen a nők.
6. Annak érdekében, hogy a fogyatékossgal élő emberek oktatását beillessék az általános rendszerbe, a tagállamoknak:
 - a) világos irányelvekkel kell rendelkezniük, amelyeket megértenek és elfogadnak az iskolák szintjén és a tágabb közösségben;
 - b) meg kell engedniük a tanpályák rugalmasságát, kiegészíthetőségét és adaptálhatóságát;
 - c) biztosítaniuk kell jó minőségű tananyagokat, a folyamatos tanárképzést és a tanárok támogatását.
7. Az integrált oktatást és a közösségi alapon szervezett programokat a fogyatékossgal élő embereknek nyújtandó költségkímélő oktatás és képzés kiegészítő megközelítésének kell tekinteni. Az országos, közösségi alapon szervezett programok bátorítsák a közösségeket, hogy használják fel meglevő erőforrásaikat, vagy teremtsenek újakat a fogyatékossgal élő személyek számára nyújtandó oktatás céljaira.

8. Azokban az esetekben, amelyekben az általános oktatási rendszer még nem elégíti ki az összes fogyatékossgal élő ember igényeit, számításba lehet venni a speciális oktatást. Arra kell törekedni, hogy ez felkészítse a tanulókat az általános iskolarendszerben történő oktatásra. Az itteni oktatásnak az általános oktatás színvonalát és törekvéseit kell tükröznie, és azzal szoros kapcsolatban kell állnia. A fogyatékossgal élő tanulókra legalább annyit kell fordítani az oktatási forrásokból, mint a nem fogyatékos tanulóknak. A tagállamoknak arra kell törekedniük, hogy a különleges oktatási intézmények fokozatosan integrálódjanak az általános oktatási rendszerbe. Elismert tény, hogy bizonyos esetekben a speciális oktatás a megfelelő keret bizonyos fogyatékossgal élő tanulók oktatására.
9. A siket és siket-vak személyek sajátos kommunikációs igényei miatt az ő oktatásuk a saját iskoláikban, vagy a többségi iskolák speciális egységeiben és osztályaiban esetleg megfelelőbb módon biztosítható. Kezdeti szinten rendkívüli figyelmet kell szentelni a kulturálisan érzékeny oktatásnak, aminek eredményeképpen hatékony kommunikációs készség és maximális önállóság érhető el a siket és siket-vak személyek esetében.

VI.4.2. Foglalkoztatás

A tagállamoknak el kell ismerniük azt az elvet, hogy a fogyatékos embereket képessé kell tenni emberi jogaik gyakorlására, különösen a foglalkoztatás terén. Mind a falusi, mind a városi körzetekben egyenlő esélyekkel kell rendelkezniük, hogy produktív és jövedelmező foglalkozást találjanak a munkaerőpiacon.

1. A foglalkoztatással kapcsolatos törvények és szabályok nem tartalmazhatnak megkülönböztetést a fogyatékossgal élő emberekkel szemben, és nem állíthatnak akadályokat foglalkoztatásuk útjába.
2. A tagállamok adjanak aktív támogatást a fogyatékossgal élő emberek integrációjához a nyílt munkaerőpiacon. Ez a legkülönbözőbb intézkedések segítségével lehetséges, pl. szakmai képzés, ösztönzésorientált kvótarendszer, fenntartott vagy kijelölt foglalkoztatás, hitelek vagy támogatások a kisvállalkozásoknak, kizárólagos szerződések vagy gyártási előjogok, adókedvezmények, szerződési, technikai vagy pénzügyi támogatás a fogyatékos dolgozókat alkalmazó vállalatoknak. A tagállamok támogassák a munkaadókat, hogy észszerű átalakításokkal biztosítsák a fogyatékossgal élő emberek beilleszkedését.

VI.5. Állami intézkedések, megvalósítandó célok

Magyarországon az utóbbi években egy sor kormányzati döntés látott napvilágot a foglalkoztatott munkaképességűek munkaerőpiaci hátrányát csökkentő intézkedésekre vonatkozóan. Elég, ha csak a nemrég létrehozott Esélyegyenlőségi Minisztérium szerteágazó intézkedéseire gondolunk. Ezeket komoly eredményként értékelhetjük, ugyanakkor megállapítható, hogy az említett csoport problémái még korántsem megoldottak. Legsürgetőbb céljaink közé kell, hogy tartozzon az, hogy Magyarországon a célcsoport foglalkoztatottsági aránya közelítsen az Európai Unióéhoz.

A '90-es évek végén a munkanélküliség csökkenésével és a munkanélküliség jellegének megváltozásával a tartós munkanélküliség kezelése vált egyre nagyobb kihívássá, amely új megközelítéseket tett szükségessé az aktív eszközök alkalmazásában.

A foglalkoztatást elősegítő támogatásokat (képzés, bértámogatás, vállalkozóvá válást segítő támogatás) évről-évre havi átlagban mintegy 80-100 ezer fő veszi igénybe. A bértámogatással foglalkoztatott munkavállalók átlagosan 63%-át véglegesítették a munkaadók.

A tartós munkanélküliség leküzdéséhez a munkaügyi központok integrált munkaerőpiaci programokat indítanak, amelyek az egymásra épülő aktív munkaerőpiaci szolgáltatások és támogatások alkalmazásával a hátrányos helyzetűek különféle csoportjainak munkaerőpiaci reintegrációját szolgálják. 2002-2003-ban 39 integrált munkaerőpiaci program indult a fővárosi és a megyei munkaügyi központokban, amelyekben a szolgáltatások, képzés, támogatott foglalkoztatás együttes alkalmazásával 3950 fő elhelyezkedése várható. A 2004-ben elkezdett programok keretében várhatóan 3500 munkanélküli képzése és foglalkoztatása valósul meg.

Mint már említettük, a megváltozott munkaképességű emberek munkaerőpiaci integrációjának gyakori akadálya a piacképes, korszerű szaktudás, szakképzettség hiánya. Ezért az állam ösztönzi (adókedvezményekkel, foglalkoztatási és munkahelyteremtési támogatással) a megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatását. A megváltozott munkaképességűek bérköltségét például bizonyos ideig, meghatározott követelményeknek való megfelelés esetében és meghatározott mértékig az állam átvállalja a munkáltatótól, segítve ezzel a megváltozott munkaképességűek munkaerőpiaci be-, illetve visszailleszkedését. Az erre vonatkozó törvény meglehetősen friss módosításai ma már lehetővé teszik azt, hogy ki lehessen szűrni azokat a kvázi munkaadókat, akik az állami támogatás lehívásának érdekében – „papíron” – foglalkoztattak megváltozott munkaképességűeket. Ezekben az esetekben ugyanakkor tényleges munkavégzés nem történt, s a bértámogatás sem jutott el a közvetett módon támogatottig, tehát a megváltozott munkaképességű munkavállalóig, hanem a munkaadó zsebében kötött ki. A törvény a támogatott bérköltséget felső értékhatárhoz köti, azonban az egy munkaadó

által igénybevehető támogatások száma, azaz az így foglalkoztatott megváltozott munkaképességűek száma korlátlan.

Mindezek mellett az ÁFSZ kiemelt figyelmet fordít a megváltozott munkaképességű emberek állasközvetítésére. Minden munkaügyi központban háromfős rehabilitációs csoport segíti a megváltozott munkaképességűek elhelyezkedését. Jelenleg 16 munkaügyi központban működik Rehabilitációs Információs Centrum (RIC), ahol komplex szolgáltatásokat vehetnek igénybe az érintettek, további négy megyében pedig 2004 folyamán kerülnek kialakításra.

A Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium 2004 és 2006 között továbbra is folytatja a már működő és folyamatosan bővülő szolgáltatások, modellprogramok támogatását az alábbi területeken:

- az információ és a szolgáltatások hozzáférhetőségének biztosítása az ÁFSZ intézményeinek bevonásával, a RIC bővítése;
- alternatív munkaerőpiaci szolgáltatások biztosítása a non-profit szervezetek bevonásával;
- az ÁFSZ és a rehabilitációs intézmények munkatársainak képzése, munkaerőpiaci integrációs szolgáltatások nyújtására való felkészítésük;
- foglalkoztatási rehabilitációs kutatócsoport létrehozása;
- kiemelt állami támogatásban részesülő munkaadók – elsősorban a célszervezetek – támogatása, működésük korszerűsítése.

2003-ban megkezdődött a megváltozott munkaképességűek támogatási rendszerének felülvizsgálata. Ennek egyik első lépéseként a megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatásának ösztönzése érdekében háromszorosára emelkedett a munkaadókat terhelő rehabilitációs hozzájárulás összege, valamint duplájára emelkedett az egyéni vállalkozókat, az őstermelőket és a 20 főnél kisebb foglalkoztatókat megillető adóalap-csökkentési kedvezmény.

A megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatását elősegítő „befogadó” munkahelyi gyakorlatok kialakításában, a célszervezetek új funkciókkal történő kibővítésében fontos szerepe lesz az EQUAL Közösségi Kezdeményezésnek is.

Magyarországon a fogyatékosnak minősített gyermekek aránya 5,3%, míg az Európai Unióban ez a szám 2,5-3% között mozog. A kirívóan magas mutató mellett a másik jelentős probléma a roma gyerekek felülreprezentáltsága: a roma tanulóknak csaknem 20%-a kap fogyatékos minősítést, míg nem roma társaiknál ez az arány mindössze 2%. Gyakran előfordul, hogy speciális iskolába irányítják a gyermeket pusztán azért, mert rossz szociális helyzetükből adódóan még nem iskolaérettek, vagy a kultúrafüggő teszten rosszul teljesítettek. 2003-ban elkezdődött a fogyatékosny nyilvántartás jelenlegi rendszerének a hátrányos társadalmi helyzetű tanulók szempontjából való felülvizsgálata.

A közoktatási törvényben többek közt megjelent a „sajátos nevelési igényű” kifejezés a korábban fogyatékosnak nevezett gyermekek jelölésére.

Az „Utolsó Padból” elnevezésű program célja a nem-fogyatékos gyermekek fogyatékosként minősítésének visszaszorítása, az indokolatlanul fogyatékosként minősített tanulók visszavezetése az általános tantervű iskolákba/osztályokba. A visszahelyezett gyermekek után az önkormányzatok 2004 szeptemberétől emelt normatívát vehetnek igénybe. A program szempontjából releváns kultúra-független tesztek szttenderdizálására elkülönített forrást a HEF OP központi programja tartalmazza. Jelenleg évente kb. 3000 gyermek kezd meg első évfolyamon enyhe értelmi fogyatékosként tanulmányait. A program célja ennek harmadára való visszaszorítása.

A kormányzat célkitűzése az indokolatlanul fogyatékosként minősített tanulók visszavezetése általános tantervű osztályokba: az első évfolyamon enyhe értelmi fogyatékosként tanulmányaikat megkezdők számának harmadára történő visszaszorítsa.

A magántanulóvá nyilvánítás a szegregáció egy újabban elterjedt formája, melynek során a tanuló iskolai pályafutása ellenőrizhetetlenné válik, s előbb-utóbb kikerül az oktatási rendszerből. A közoktatási törvény módosításával körütekintőbb intézkedések léptek életbe a magántanulóvá nyilvánítás területén, azzal a céllal, hogy csökkenjen az iskolai lemorzsolódás aránya.

A közoktatási törvény új eleme a “tanoda” módszer, előírja a hátrányos helyzetű gyermekek iskolai sikerességének iskolán kívüli foglalkozással való előmozdítását, amely nagyban hozzájárulhat a lemorzsolódás csökkentéséhez. Az EU országokban szabályozott módon létező szervezeti forma elterjesztésére a HEFOP nyújt támogatási lehetőséget pályázati úton. A tanodák szervezetileg az iskolától és a fenntartótól önálló, azokkal megállapodás alapján kötelezően együttműködő szervezeti formában kapnak támogatást. Az iskolán kívüli foglalkozás célcsoportjai elsősorban az általános iskolák felső tagozatain, valamint a középiskolákban tanuló diákok.

Új eleme az oktatásnak és az egyénre szabott pedagógiai munka igényét erősíti az is, hogy 2004. szeptemberétől az általános iskola első-három évfolyamán a negyedik évfolyam végéig nem lehet évisméltésre kötelezni a diákokat tanulmányi eredményre hivatkozva, ugyanis a tapasztalatok szerint az évisméltásra kötelezett diákok nagy része be tudná hozni lemaradását, ha az alapkészségek (írás-olvasás) elsajátítására több időt szentelnének. Az alapozó szakasz meghosszabbításával 2004. szeptemberétől erre lehetőség lesz.

Több program támogatja a hátrányos helyzetű fiatalok iskolai felzárkóztatását, továbbtanulását, kollégiumi elhelyezését, idegen nyelvi képzését, illetve középfokú képzésben való részvételét távoktatási és személyes konzultációs módszerekkel.

A felsőoktatásban 2005. szeptemberétől bevezetésre kerül a megkülönböztetett bánásmód, vagyis a pozitív diszkrimináció intézménye. A rendeletmódosítás azoknak a gyermekvédelmi szakellátásban részesülő, illetve onnét kikerülő fiataloknak, valamint azon hátrányos helyzetű jelentkezőknek nyújt segítséget, akik szociális helyzetük miatt rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosultak, és szüleik iskolai végzettsége nem haladja meg az alapfokú végzettséget. 2005-től első alapképzésre felvételt nyerhet az a hátrányos helyzetű jelentkező, aki eléri az adott államilag finanszírozott szakon/szakupáron megállapított ponthatár 80%-át. Az így bekerült hallgatót mentor segíti tanulmányai során.

Az esélyteremtő programoknak, hogy célt érjenek, szorosan össze kell kapcsolódniuk a rászorultság elvéből kiinduló különböző szociális juttatásokkal. 2003. szeptemberétől rászorultság jogcímen ingyen juthatnak tankönyvekhez a tartósan beteg vagy súlyosan fogyatékos gyermekek; a három vagy többgyermekes családban élő, illetve az egyedülálló szülő által nevelt gyermekek, valamint alsó tagozaton a rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülő tanulók. Ez az intézkedés jelentősen csökkenti a nehéz helyzetben lévő családok iskola-kezdési költségeit.

A fogyatékossgal élők többszörösen hátrányos helyzetének javítása érdekében került sor a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló törvény, valamint az ebben rögzített elvek gyakorlati megvalósulását megalapozó Országos Fogyatékosügyi Program elfogadására még 1999. decemberében. A Program átfogóan rögzíti mindazokat az elveket, stratégiai célokat és feladatokat, amelyek a törvény végrehajtása érdekében összehangolt állami intézkedéseket kívánnak, de nagyban épít az önkormányzatokra és intézményeikre, a civil szervezetekre, valamint a fogyatékossgal élő személyek aktív részvételére is.

A Program megvalósítása 2000-2010 között történik, középtávú intézkedési tervek segítségével. 2004. első felében elkészül a 2004-2007-re szóló új középtávú intézkedési terv, amely a fizikai, információs hozzáférhetőség, közlekedés, egészségügy, oktatás, foglalkoztatás, sport, kultúra és szabadidő, szociális ellátások területein kívánja egységesen meghatározni a legfontosabb fejlesztési irányokat. A Program azt a célt szolgálja, hogy a fogyatékossgal élő emberek számára összehangolt állami intézkedéseken keresztül megteremtődjön az esélyegyenlőség, a társadalmi integráció és az önálló életvitel alapvető feltételeinek a biztosítása, vagyis érvényesüljön a fogyatékossgal élők szempontjainak figyelembe vétele minden szakmapolitikai területen (mainstreaming).

2004-ben „Több fogyatékos fiataalt a felsőoktatásban” címmel az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal és az Oktatási Minisztérium együttműködésében kampány kezdődött annak érdekében, hogy a látás- és hallássérült fiatalok minél nagyobb számban vehessenek részt a felsőoktatási képzésekben. Jelenleg 400 fogyatékos fiatal tanul felsőoktatási intézményben. Cél ennek a kétszeresére növelése.

VII. Cigányság

VII.1. Bevezetés

A munkaerőpiaci szempontból hátrányos helyzetű csoportokhoz tartoznak az etnikai kisebbségek, akik a munkaerőpiacon jelentős hátrányokkal indulnak. Ez nagy részben köszönhető a társadalmi előítélek csillapodni aligha tűnő garmadájának, azonban emellett szembe tűnő az is, hogy az egyes kisebbségekhez tartozó emberek bizonyos szerzett képességei és elsajátított tudása, társadalmi, gazdasági helyzetük azonossága miatt tendenciózusan eltér az átlagtól. E tulajdonságok (például alacsony végzettségi szint) mérhetetlen mértékben befolyásolhatják munkavállalásukat.

Hazánkban a legjelentősebb munkaerőpiaci feszültségekkel rendelkező kisebbség a cigányság. A magyarországi romák hátrányos életkörülményei és társadalmi helyzete közzismert. Társadalmi mutatóik lényegesen rosszabbak az országos átlagnál, többségük bizonytalan, kiszolgáltatott helyzetben, a létminimum alatt él. „Sokuknak csupán a szociális transzferjövedelmek – családi pótlék és szociális segélyek – biztosítják a megélhetéshez szükséges forrást. A roma háztartások több, mint fele él tartós munkanélküliségben és szegénységben. Az iskolából frissen kikerült roma fiatalok között a tartós munkanélküliek száma negyven százalékkal haladta meg az azonos végzettségű és életkorú, nem roma pályakezdők körében mért értékeket.”⁵ Ez a fiatal roma nemzedék életesélyeinek igen jelentős mérvű beszűküléséről tanúskodik.

A cigányok hátrányos helyzete a munkaerőpiacon a rendszerváltozást követően végbement változásoknak is következménye. A romák hátrányos helyzete a szocializmus görcsösen erőltetett munkáltatásának letűnése után, a munkaerőpiac letisztulásával, a tényleges kereslet és kínálat kialakulásával hatványozottan tetten érhető a munkaerőpiacon. Ők voltak a rendszerváltozás utáni tömeges elbocsátások első áldozatai.

A fent említett sajnálatos tények e tanulmány elkészítésének determináló okai. Célja pedig a romák részletes bemutatásának, munkaerőpiaci vonatkozásaik statisztikai vizsgálatának, az adatok elemzésének, megoldási javaslatok tételének eszközével a mai romahelyzetnek megfelelő, a cigányság tagadhatatlanul létező munkaerőpiaci problémáinak megoldására vonatkozó tanácsadás megkísérlése.

⁵ Mayer Éva (szerk.): Kisebbségek Magyarországon (Heizer Antal, 2004)

VII.2. A cigányság definiálása

A cigányság definiálásának alapvető kérdése az, hogy ki mondja meg valakiről, hogy cigány. Kétféle lehetőség közül lehet ugyanis választani, és az ebből adódó eltérések igen jelentősek lehetnek. Az egyik lehetőség, hogy azt tekintjük cigánynak, aki magát annak vallja, a másik lehetőség szerint pedig az a cigány, akit a környezete annak tart. Mindkét meghatározásnak vannak hátrányai és előnyei is.

Azzal a megoldással, hogy azt tartjuk cigánynak, aki magát annak vallja, az a baj, hogy sokan nem vállalják fel cigányságukat, így a valós kép nem biztosítható. „A cigányság fel nem vállalása jelzi a cigány szóhoz, illetve csoporthoz kapcsolódó negatív konnotációk erősségét, illetve egy olyan társadalmi szituációt, amelyben az egyén nem tudja függetleníteni magát a körülötte élő, vele kapcsolatban álló személyek ítélete alól, mégis megpróbálja eltitkolni származását, mert úgy érzi, érdekei ezt diktálják.”⁶

Az utóbbi megoldás során (mely szerint tehát a környezet határozza meg, hogy ki a cigány) problémaként merül fel, hogy a cigányok környezete nem vélekedik egységesen a cigányság fogalmáról. Így előfordulhat, hogy az alacsony életszínvonalon, szegény körülmények között élőket is a cigányokhoz sorolják, ami szintén egyértelműen torzíja a valóságot.

Csongor Anna szerint a cigányságot szokás etnikumnak, nemzetiségnek, önálló kulturális identitással rendelkező etnoszociális társadalmi alakzatnak, peremhelyzetre szorult, kultúrával nem rendelkező szociális rétegnek tekinteni. A Ladányi-Szelényi szerzőpáros ugyanakkor megállapítja, hogy lehetetlen eldönteni, melyik definíció a legjobb: amikor kiválasztjuk az igazit, egyben politikai-ideológiai ítéletet is alkotunk. Mindenesetre egy vizsgálat elindításakor, programok, törvényjavaslatok kidolgozásakor döntést kell hozni.

Itt érdemes megemlíteni a szóhasználattal kapcsolatos nézeteltéréseket is. A kisebbségekről szóló törvény, a különböző kormányzati dokumentumok, kisebbségi önkormányzatok a „cigány” megnevezést használják, ahogyan a hivatkozott magyar szakirodalom jó része is. Ugyanakkor a politikai nyelvhasználat nemzetközileg a roma („rom”) népet preferálja. A nemzetközi konvenciók egységesek abban, hogy minden népet megillet az a tisztelet, hogy a saját maga által választott nevét használhassa. A magyarországi cigányság jelentős része – pl. a magyar-cigányok és a beások – nem nevezi magát „romának”, viszont a politikai szóhasználatban itthon is egyre elfogadottabbá válik ez az elnevezés. A társadalomtudományi kutatások szintén „cigányokról” szólnak, illetve váltakozva, mintegy szinonimaként használják a két fogalmat.

Összegezve az eddigieket, olyan cigányságdefinícióra és elméleti megközelítésekre volna szükség, amelyek egyaránt számolnak a romák hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetével, ugyanakkor az etnicitást sem hanyagolják el. Ily módon járnak el a szociál-antropológusok, amikor nem azt boncolják, hogy a cigányság kultúrája szegénykultúra, hanem olyan létező kultúrát vizsgálnak, amelynek elsődleges funkciója a közösség és az élet megszervezése, a társadalmi csoport életben tartása, a megélhetés biztosítása. Az antropológusok a cigányságot olyan életstíluscsoportnak tekintik, amely nem egyfajta kulturális kövültként létezik, hanem amelynek a környezethez való alkalmazkodás a lényege.

A leghelyesebben akkor járunk el, ha a cigányság meghatározásakor, a szociológiai, etnikai, antropológiai, illetve a nemzetiséggel kapcsolatos megközelítéseket egyaránt figyelembe vesszük, s egyiket sem túlozzuk el a többi kárára. Ezenkívül szükség volna olyan kutatásokra is, amelyben az etnikai hovatartozás eldöntésének az a koncepciója, hogy cigány az, akit a cigányok annak tartanak.⁷

A cigányok több hullámban érkeztek hazánkba, letelepülésük több évszázadot vett igénybe. Első megjelenésük időpontja az Árpád-házi királyok uralmának idejére, nagyobb létszámú betelepülésük a XV. század elejére tehető. Történelmük során a cigányok döntően a magyar társadalom paraszti-kézműves ipari rétegeihez kapcsolódtak. Az ipari forradalom nyomán kialakuló tömegtermelés megszűntette, feleslegessé tette ezt a hagyományos kapcsolatot.

VII.3. A cigányság demográfiájának statisztikai jellemzése

VII.3.1. A cigány népesség száma és területi eloszlása

A hazánkban élő roma lakosság számbavétele és ezáltal statisztikai jellemzése – elsősorban a kisebbségi csoport definiálásának sokfélesége miatt – nem egyértelmű. A fenti részben taglaltak rávilágítanak arra a tényre, hogy nincs egységesen elfogadott „cigány-meghatározás”, s ez igen körülményessé teszi a róluk szóló statisztikai kimutatások készítését. Mint ahogy azt már említettük, egyes elemzők szerint roma az, aki annak vallja magát, mások viszont azon a véleményen vannak, hogy cigány származásúnak azokat tekinthetjük, akiket a nem cigány környezete bizonyos tulajdonságok alapján annak tart. A munkaerőpiaci hátrány, illetve e hátrány megszüntetésének tárgyalásakor talán érdekesebb ez utóbbi meghatározást figyelembe vennünk, hiszen a munkaadók nagy része nem cigány származású, és az ő esetleges előítéletektől nem mentes megítélésük alapján jutnak a romák munkához vagy lesznek elutasítva a munkaerőpiacon.

⁷ Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása (szerk.: Babusik Ferenc; Delphoi Consulting, 2000)

Becslések szerint a világban mintegy 12 millió roma él. A legalább 8 millió főre becsült európai cigányság kisebb-nagyobb közösségei szinte minden európai államban jelen vannak. Az európai cigányság csaknem 70 százaléka Közép- és Kelet-Európában él, ahol egyes országokban az arányuk eléri vagy meghaladja az összlakosság 5 százalékát. Magyarország a cigány lakosság létszámát tekintve (38 európai ország becsült adatai alapján) Románia, Bulgária és Spanyolország után a nyolcadik helyen található.

A magyarországi cigányság statisztikai jellemzéséhez a Központi Statisztikai Hivatal 2001.évi népszámlálási eredményeit használjuk fel. A kimutatást vizsgálva a roma lakosság abszolút létszámán kívül képet kaphatunk a magyarországi cigányság magyarországi nemzetiségeken belüli arányáról, továbbá néhány, szintén jelentős nemzetiségi csoportra vetített arányáról. Ezen kívül elemzésünk kitér egy másik nagyon fontos szempontra, ami nem más, mint a regionalitás. A regionalitás kérdése azért nem elhanyagolható, mert annak ismerete, hogy a roma lakosság mely térségekre (régiók, megyék), illetve településtípusokra (főváros, egyébvárosok, községek) koncentrálódik, valamint annak, hogy melyek azok, amelyek kis számú cigány lakost mondhatnak magukénak, egyik kulcsa lehet a roma-helyzet megoldásának.

A nemzetiségi népesség száma megyénként – cigány						
Megye megnevezése	Népesség összesen	Nemzetiséghez tartozók aránya az össznépés- sége n belül	Ebből: a cigány (roma, beás, romani)			
			nemzetiséghez tartozók	kulturális értékekhez, hagyomá- nyokhoz kötődők	anyanyelvűek	nyelvet családi, baráti körben használók
Közép-Magyarország						
Budapest	1 777 921	0,69%	12 273	9 381	3 063	3 697
Pest megye	1 037 087	1,08%	11 252	8 603	4 030	4 545
Régió együtt	2 815 008	0,84%	23 525	17 984	7 093	8 242
Közép-Dunántúl						
Fejér megye	392 422	0,96%	3 755	3 074	1 877	2 044
Komárom-Esztergom megye	286 850	0,81%	2 337	1 865	904	1 007
Veszprém megye	318 326	0,65%	2 054	1 716	995	1 004
Régió együtt	997 598	0,82%	8 146	6 655	3 776	4 055
Nyugat-Dunántúl						
Győr-Moson-Sopron megye	346 286	0,40%	1 368	1 131	807	981
Vas megye	207 849	0,66%	1 378	1 113	771	930
Zala megye	264 699	1,53%	4 039	3 730	3 131	3 253
Régió együtt	818 834	0,83%	6 785	5 974	4 709	5 164
Dél-Dunántúl						
Baranya megye	391 013	2,19%	8 552	7 257	5 602	5 490
Somogy megye	315 342	2,99%	9 440	7 752	5 858	5 423

Tolna megye	240 229	1,99%	4 783	4 140	2 383	2 207
Régió együtt	946 584	2,41%	22 775	19 149	13 843	13 120
Észak-Magyarország						
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	704 375	6,46%	45 525	24 430	1 236	1 357
Heves megye	300 634	4,02%	12 095	7 779	1 223	1 397
Nógrád megye	207 939	4,43%	9 209	6 766	1 802	2 382
Régió együtt	1 212 948	5,51%	66 829	38 975	4 261	5 136
Észak-Alföld						
Hajdú-Bihar megye	545 097	1,99%	10 836	7 768	3 287	3 771
Jász-Nagykun-Szolnok megye	395 529	2,95%	11 679	6 369	1 713	1 945
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	547 051	4,68%	25 612	15 137	4 049	5 410
Régió együtt	1 487 677	3,24%	48 127	29 274	9 049	11 126
Dél-Alföld						
Bács-Kiskun megye	514 985	1,17%	6 026	5 202	3 372	3 550
Békés megye	384 995	1,30%	4 989	3 668	1 276	1 404
Csongrád megye	393 349	0,72%	2 844	2 378	1 306	1 526
Régió együtt	1 293 329	1,07%	13 859	11 248	5 954	6 480
Ország összesen	9 571 978	1,99%	190 046	129 259	48 685	53 323

35. táblázat

A nemzetiségi népesség száma megyénként – cigány; KSH Népszámlálás, 2001.

Az 1990-es népszámlálás során 142.683 állampolgár vallotta magát cigány nemzetiségűnek. A 2001.évi népszámlálás összesített válaszai szerint 190.046 fő cigány nemzetiségűnek, 129.259 fő a cigány hagyományokhoz kötődőnek, 48.685 fő anyanyelvet beszélőnek, míg 53.323 fő családi, baráti közösségben a nyelvet használnak vallotta magát. Tehát a két népszámlálás között eltelt tizenegy év alatt a hazai roma lakosság száma mintegy 33,2 százalékkal nőtt. Annak fényében, hogy eközben Magyarország összlakossága csökkent, egyértelmű, hogy a cigányok helyzetének kérdése egyre nagyobb hangsúlyt kell hogy kapjon.

A népszámlálás szerint a roma lakosság jelentős része négy régióhoz tartozik. Ezek Észak-Magyarország, ahol 66.829, Észak-Alföld, ahol 48.127, Közép-Magyarország, ahol 23.525, valamint Dél-Dunántúl, ahol 22.775 cigány származású lakos él. A kimutatásban szereplő hét régió közül ebben a négyben él a magyarországi romák 84,851 százaléka. E négy régió közül is Észak-Magyarország kimagaslóan vezeti e listát 66.829 lakossal, amely az összes roma 35,165 százaléka.

Magyarország 3200 települése közül mintegy 2000 településen élnek romák. Az 1970-es évekhez képest jelentősen megnőtt a városban lakó romák száma, de tipikus lakóhelyük még mindig inkább a községek (több, mint 57 százalékuk községben lakik), ezeken belül is a leghátrányosabb kisközségi települések.

Megfigyelhetjük, hogy a kimutatás különbséget tesz a cigány nemzetiséghez tartozók, a kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők, a cigány anyanyelvűek, valamint a cigány nyelvet baráti, családi környezetben használók között. A megfigyelés értékeiből minden régióra vonatkozóan egyértelmű megállapítások vonhatók le:

- a nemzetiséghez tartozók száma messze fölülmúlja a többi kategóriához tartozó értékeket;
- második helyen a roma hagyományokhoz, kulturális értékekhez kötődők száma áll;
- a nyelvhasználat vizsgálata során észrevehető, hogy a cigány nyelvet használók száma mindenhol nagyobb, mint azok száma, akik a cigány nyelvet anyanyelvüknek vallják.

Az ország összes roma lakosára vonatkoztatva a következő arányszámok adódnak:

- a cigány nemzetiséghez tartozók 68,015 százaléka kötődik a roma hagyományokhoz, kulturális értékekhez;
- a cigány nemzetiséghez tartozók 25,617 százaléka a cigány nyelvet anyanyelvének tartja;
- a cigány nemzetiséghez tartozók 28,058 százaléka a cigány nyelvet használja családi, baráti környezetben.

A cigány lakosság és az összlakosság viszonyát tekintve elmondhatjuk, hogy azokban a régiókban, ahol a romák száma kimagaslik a többi régió közül, ennek oka nem abban keresendő, hogy annyival nagyobb a népesség, hanem ezekben a régiókban egyértelműen magasabb a cigány lakosság összes lakoshoz viszonyított aránya. E megfontolást bizonyítja, hogy a régiók közül Észak-Magyarország lakosainak 5,510 százaléka roma, a régión belül pedig kimagaslik Borsod-Abaúj-Zemplén megye a maga 6,463 százalékaival. Ezt követi az észak-alföldi régió 3,235 százalékkal. Itt megemlítenéd Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, ahol a lakosok 4,682 százaléka roma származású. E két régión kívül már csak a dél-dunántúli régióhoz tartozik 2 százaléknál magasabb érték, az ország többi részén a cigány lakosság arány nem éri el a 2 százalékot. A legalacsonyabb érték Győr-Moson-Sopron megyéhez tartozik, itt a roma lakosság aránya 0,395 százalék.

Nemzetiség							
Terület	Hazai kisebbséghez tartozik összesen	Ebből cigány		Városokban (Budapest nélkül) élők		Községekben élők	
		fő	%	Kisebbségek összesen	Cigányok	Kisebbségek összesen	Cigányok
Közép Magyarország							
Budapest	29 884	12 273	41,07				
Pest	28 533	11 252	39,44	11 296	4 565	17 237	6 687
Együtt	58 417	23 525	40,27	11 296	4 565	17 237	6 687
Közép-Dunántúl							
Fejér	7 097	3 755	52,91	3 469	1 797	3 628	1 958
Komárom-Esztergom	10 870	2 337	21,5	4 598	1 888	6 272	449
Veszprém	5 885	2 054	34,9	2 972	986	2 913	1 068
Együtt	23 852	8 146	34,15	11 039	4 671	12 813	3 475
Nyugat-Dunántúl							
Győr-Moson-Sopron	5 720	1 368	23,92	2 815	950	2 905	418
Vas	6 688	1 378	20,6	2 370	619	4 318	759
Zala	7 516	4 039	53,74	2 003	1 271	5 513	2 768
Együtt	19 924	6 785	34,05	7 188	2 840	12 736	3 945
Dél-Dunántúl							
Baranya	28 388	8 552	30,13	11 787	2 961	16 601	5 591
Somogy	11 601	9 440	81,37	3 538	2 521	8 063	6 919
Tolna	12 021	4 783	39,79	5 624	1 759	6 397	3 024
Együtt	52 010	22 775	43,79	20 949	7 241	31 061	15 534
Észak-Magyarország							
Borsod-Abaúj-Zemplén	48 899	45 525	93,1	16 016	14 524	32 883	31 001
Heves	12 924	12 095	93,59	2 820	2 460	10 104	9 635
Nógrád	11 969	9 209	76,94	2 735	2 457	9 234	6 752
Együtt	73 792	66 829	90,56	21 571	19 441	52 221	47 388
Észak-Alföld							
Hajdú-Bihar	12 322	10 836	87,94	7 047	6 184	5 275	4 652
Jász-Nagykun-Szolnok	12 396	11 679	94,22	6 330	5 781	6 066	5 898
Szabolcs-Szatmár-Bereg	27 257	25 612	93,96	9 627	8 772	17 630	16 840
Együtt	51 975	48 127	92,6	23 004	20 737	28 971	27 390
Dél-Alföld							
Bács-Kiskun	13 780	6 026	43,73	7 335	4 690	6 445	1 336
Békés	14 931	4 989	33,41	9 033	3 130	5 898	1 859
Csongrád	5 379	2 844	52,87	3 847	2 051	1 532	793
Együtt	34 090	13 859	40,65	20 215	9 871	13 875	3 988
Összesen	314 060	190 046	60,51	115 262	69 366	168 914	108 407

36. táblázat
Nemzetiség; KSH Népszámlálás, 2001.

Míg egyes megyékben a német kisebbség tagjainak száma felülmúlja a cigány kisebbségét (Komárom-Esztergom, Veszprém, Győr-Moson-Sopron, Baranya, Tolna), mégis összegzésképpen elmondható, hogy a Magyarországon élő kisebbségek között a legnagyobb létszámú és anyanyelvi közösségként is a legszámosabb kisebbség a cigányság, amely a kisebbségben élő lakosság mintegy 60,51 százalékát teszi ki.

A kisebbségben élőkön belül a romák magas aránya szintén az észak-magyarországi és az észak-alföldi régióban a legfeltűnőbb, ezekben a régiókban ez a mutató 90,56, illetve 92,6 százalék.

VII.3.2. A cigány népesség korösszetétele

A cigány és a nem cigány társadalom átlagos életkorát összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a roma társadalom átlagban sokkal fiatalabb a nem romákhoz képest. Ennek okai elsősorban a romák elégtelen társadalmi, gazdasági, jövedelmi helyzetében, továbbá bizonyos irányú informátlanságukban keresendők.

A következő kimutatás a cigány és a nem cigány lakosság korösszetételét mutatja be:

A teljes népesség és a cigányok megoszlása korcsoport szerint (%)		
Korcsoport	Teljes népesség	Cigány származású
18–29	24,7	32,5
30–39	17,3	27,4
40–49	20,3	23,1
50–59	17,4	10,1
60–69	13,6	5,8
70–75	6,6	1,2
Összesen	100	100
N	16 393	416

37. táblázat
KSH Gyorsjelentés, 2002⁸

Látható, hogy a 40-49 éves korcsoporttal bezárólag a romáknál nagyobb arány tartozik az egyes korcsoportokhoz, mint a nem romáknál, ezen felül pedig már a nem cigány lakossághoz tartoznak nagyobb arányszámok. Tehát a nem cigány lakosság átlagéletkora magasabb. Érdeemes megfigyelni, hogy a cigányoknak csupán mintegy 17,1 százaléka tartozik az 50 év feletti korosztályhoz, míg a nem cigányoknál ez az érték 37,6 százalék, azaz több mint kétszerese.

⁸ Az ebből a forrásból származó adatok jellemzően kis elemszáma épülnek, további magyarázat a forrásban

VII.4. A cigányok helyzete a munkaerőpiacon

VII.4.1. A cigány népesség gazdasági aktivitása

A teljes népesség és a cigányok megoszlása gazdasági aktivitás szerint (%)		
Gazdasági aktivitás	Teljes népesség	Cigány származású
Alkalmazott	43,6	24,4
Önálló	6,6	2,4
Öregség/özüvegyi nyugdíjas	21,6	6,8
Rokkantnyugdíjas	8,7	13,5
Gyes, gyed, gyet	4	13,8
Munkanélküli	5,4	21,7
Tanuló, diák	5,8	1,4
Sorkatona	0,2	–
Háztartásbeli	1,7	6
Egyéb inaktív	2,5	9,9
Összesen	100	100
N	16 397	414

38. táblázat

KSH Gyorsjelentés, 2002.

Látható, hogy az alkalmazottak és az önálló aktívak aránya a nem cigány lakosság körében jóval nagyobb – az alkalmazottak esetében majdhogya kétszerese, az önállóaknál több mint háromszorosa ez az érték -, mint a romák esetében.

Megfigyelhetjük továbbá, hogy míg a nem cigányok 21,6 százaléka öregségi/özüvegyi nyugdíjas, a cigányoknak mindössze 6,8 százaléka tartozik ehhez a csoporthoz. Ennek okai lehetnek a korai halálozás, továbbá a cigányok nagyfokú munkanélküliségéből fakadó azon tény, miszerint a romák ilyen körülmények között aligha tudják összegyűjteni a nyugdíjhoz szükséges minimális ledolgozott évek számát.

A rokkantnyugdíjasoknál már más a helyzet, itt a cigányokhoz tartozó arány jóval magasabb a nem cigányokhoz tartozónál, ami elsősorban a cigányság elégtelen egészségi állapotára vezethető vissza.

A GYES-en, GYED-en vagy GYET-en lévők aránya a cigányságon belül mintegy 10 százalékkal magasabb értéket képvisel, mint a nem cigányok körében. Ez magyarázható azzal, hogy a roma családokban átlagban jóval több gyermek születik, mint a nem romáknál. A romák termékenységeének magas szintjét bizonyítják az 1990.évi népszámlálás adatai is, melyek hajadon nőkre jutó élveszületett gyermekek számát mutatják be és hasonlítják össze a cigányok és az teljes népesség körében.

Száz 15 éves és idősebb hajadon nőre jutó élveszületett gyermekek száma, 1990			
Korcsoport	Teljes népesség körében	Cigány	
		nemzetiségűek körében	anyanyelvűek körében
15-24	4	46	54
25-34	36	205	218
35-49	38	304	314
50-x	33	327	348
Összesen	13	114	144

39. táblázat

Zombory Máté – Kovai Melinda: A magyarországi népesség foglalkoztatottsága (Delphoi Consulting, 2000)

Míg a roma munkanélküliek aránya mintegy négyszerese a nem roma munkanélküliek arányának, a tanulókat, diákokat számlálva ennek a fordítottja mondható el, tudniillik, hogy a romák esetében a tanulók, diákok aránya körülbelül egynegyede a nem cigányok ilyen arányának. E két arányszám természetesen szorosan összefügg egymással.

Az inaktivitás további két csoportját – a háztartásbelieket és az egyéb inaktívakat – tekintve is a cigányok jelentősen magasabb arányát vehetjük észre: a cigányság mintegy 6, míg a nem cigányok 1,7 százaléka háztartásbeli. Ez összefügg a cigányok magas munkanélküliségi rátájával, továbbá azzal, hogy a sokgyermekes roma szülők valamelyike – vagy szélsőséges esetben mindkettőjük – nem tud munkát vállalni az otthoni, a gyerekekkel kapcsolatos teendők miatt. Az egyéb okból inaktív cigányok aránya mintegy négyszerese (9,9 százalék) a nem cigányok ugyanilyen értékének (2,5 százalék).

VII.4.2. A cigányokat tartósan alkalmazó vállalkozások munkavállalóinak iskolai végzettsége

Babusik Ferenc kutatása azokat a vállalkozásokat vizsgálta, amelyek tartósan foglalkoztatnak roma származású munkavállalókat. Az érintett vállalkozási kör két fő rétegből tevődik össze:

- azon vállalkozások sokasága, amelyek romákat alkalmaznak, függetlenül a tulajdonosi kör etnikai identitásától,
- azon vállalkozások sokasága, amelyeket romák tulajdonolnak (vezetnek) – függetlenül az alkalmazottak etnikai identitásától.

Babusik Ferenc alapos és termékeny munkája számos kutatási eredménnyel gyarapította a hazai cigányokról szóló szakirodalom megállapításait. Eredményeinek számunkra releváns egyikét használjuk fel vizsgálódásaink folytatásához. Ez pedig nem más, mint a következő statisztikai kimutatás:

A romákat foglalkoztató vállalkozások alkalmazottainak megoszlása iskolai végzettség, etnikai hovatartozás és nemek szerint %								
Végzettség	nem cigány		cigány		összesen			
	férfi	nő	férfi	nő	nem cigány	cigány	férfi	nő
Felsőfokú	67	33	36	64	99	1	67	33
Érettségizett	57	43	47	53	98	2	57	43
Szakmunkás	74	26	75	25	95	5	74	26
Befejezett 8 ált.	60	40	60	40	77	23	60	40
Kevesebb	67	33	73	27	42	58	71	29

40. táblázat

Dr. Adler Judit, Babusik Ferenc: Romákat foglalkoztató vállalkozások kutatása (Delphoi Consulting, 2000-2001)

A Babusik-Adler tanulmány csak olyan vállalkozásokkal foglalkozik, amelyek romákat tartósan foglalkoztatnak. Valószínűsíthető, hogy a nem ilyen szervezeteknél, de munkát vállaló romák – tehát nem tartós alkalmazásban lévők, hanem alkalmi munkát végzők – még a táblázatban foglalt adatoknál is alacsonyabb átlagos végzettséggel rendelkeznek, hiszen az alkalmi munkát vállalók nagy része szaktudást nem igénylő, fizikai munkát végez. Ezt a körülményt figyelmen kívül hagyva is szembevetendő az alkalmazott cigány származásúak és nem cigányok közti – az iskolai végzettségre vonatkozó – különbség: a felsőfokú végzettséggel, érettségivel vagy szakmunkás képesítéssel rendelkező cigány munkavállalók aránya a vállalkozásokon belül elenyészőnek mondható. Ez a tény is bizonyítja a cigány származásúak iskolázottságának elégtelenségét, ezúton a romákat tartósan alkalmazó vállalkozások szemszögéből.

VII.4.3.

A cigányok magyarországi munkanélküliségi helyzete a közelmúltban

Az 1970-es években a foglalkoztatottságról, az aktívak és inaktívak népességen belüli arányáról készült felmérés adatai alapján a roma és nem roma lakosság körében közel azonos helyzetet mutattak. Még 1989-ben is a roma férfiak 60-80, a nők 35-40 százaléka rendelkezett munkahellyel. Az 1993. évi országos felmérés szerint a romák foglalkoztatottsági szintje közel fele, munkanélküliségi rátája három-ötszöröse, az egy keresőre jutó eltartottak aránya háromszorosa a nem cigány lakosság hasonló adatainak.

A 2001.évi népszámlálási adatok szerint a kisebbségi kötődését vállaló roma népességben belül 10,12 százalék a foglalkoztatottak aránya, 11,84 százalék a munkanélküli, 28,06 százalék inaktív kereső, míg 50 százalék az eltartottak száma. Az 1989-1990-es években megjelenő munkanélküliség tömegesen érintette a romákat, ők kerültek ki legnagyobb számban a munkaerőpiacról, és számukra a legnehezebb a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodás.⁹

VII.4.4. A cigányok jövedelmi helyzete

A romák jövedelmi helyzete több szempontból is fontos számunkra. A jövedelmi helyzetet két oldalról vizsgálhatjuk: egyrészt lehet a munkanélküliség következménye, másik oldalról pedig lehet a munkanélküliség oka. A munkanélküliség következményeként való figyelembe vétel egyértelmű, hiszen a cigányság közismert nagyfokú munkanélkülisége egyértelműen magyarázza az elégtelen jövedelmi helyzetet. Ugyanakkor ez a helyzet a munkanélküliség okaként is jelentkezik akkor, amikor a romák anyagi okokból kifolyólag nem tudják képezni magukat, nem tudnak nyelveket tanulni, nem tudnak jólöltözöttek, megnyerő külsővel elmenni egy állásinterjúra stb. Tehát egy öngerjesztő folyamatnak, egy ördögi körnek lehetünk tanúi, amelyből a kör zártsága miatt nehéz a kilábalás. E téma fontossága miatt elemzésünk a romák jövedelmi helyzetére, illetve ennek a teljes népességével való összevetésére is kiterjed:

A teljes népesség és a cigányok megoszlása jövedelmi helyzet szerint (%)		
Ekvivalens jövedelem szerinti ötödök	Cigány származású	Teljes népesség
Legalacsonyabb ötöd	68,9	21,1
2. ötöd	17,8	19,4
3. ötöd	8,2	19,5
4. ötöd	4,4	20,1
Legmagasabb ötöd	1	19,9
Összesen	100	100
N	389	14 582

41. táblázat

KSH Gyorsjelentés, 2002

A jövedelmük szerint jövedelemhatárok alapján öt részre osztott népesség alsó ötödébe a teljes népesség 21,1, a cigányok 68,9 százaléka tartozik. Tehát mondhatjuk, hogy a romák túlnyomó része ide sorolható. A második ötödtől már a romákhoz tartozó arány kisebb a teljes népességéhez hasonlóan, s a jövedelmi helyzet javulásával fokozatosan

⁹ Mayer Éva (szerk.): Kisebbségek Magyarországon (Heizer Antal, 2004)

csökken. A romák és a teljes népesség arányainak különbségét tekintve pedig fokozatos növekedést állapíthatunk meg a jövedelem növekedésével párhuzamosan. Az eltérés a legfelső ötöd esetében már szélsőséges eltérést mutat: ebbe a jövedelmi csoportba a romák 1, míg a teljes népesség mintegy 20 százaléka tartozik. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a közismert tény, miszerint a romák jövedelmi helyzete az átlagos jövedelmi helyzettől jelentős mértékű, negatív irányú eltérést mutat, e kimutatás alapján is bizonyítottnak látszik.

VII.4.5. A cigány nemzetiségűek társadalmi összetétele¹⁰

Nagyon lényeges különbségek vannak a cigány és a nem cigány nemzetiségűek társadalmi rétegek szerinti összetételében. Elenyésző a vezetők, az értelmiségiek és a hivatalnokok hányada a cigánynépességben: a 15–74 éveseknek mindössze az 1 százaléka tartozik ezekbe a csoportokba, szemben a nem cigány nemzetiségűek 16 százalékaival. A szakképzett szolgáltatási, kereskedelmi, irodai foglalkozásúakat tekintve hasonlóan nagyok a különbségek: amíg a cigány nőknek csak a 4 százalékát, addig nem cigány társaiknak a 28 százalékát találjuk itt. A kisfoglalkoztatók, a vállalkozók is kevesebben vannak a cigányoknál, habár ebben az esetben már nem olyan nagy az eltérés az egyéb nemzetiségűektől, mint a szellemi foglalkozásúaknál. A szakképzett ipari foglalkozásúak részarányát tekintve szintén hátrányban vannak a cigányok, nem így a betanított és különösen a képzetlen munkát végzőknél. A 15–74 éves cigány férfiak 27 százaléka tartozik ez utóbbi társadalmi-foglalkozási csoportba, a nem cigányoknak csak a 6 százalékáról mondhatjuk el ugyanezt. Hasonlóan magas a munkaerőpiacról kiszakadók hányada a cigányoknál: több mint egynegyedük tartósan munka nélkül van, illetve olyan (már nem tanuló) fiatal, akinek még nem volt (hivatalos) állása. A cigány nőknél magas (21,5 százalék) azon egyéb inaktívak, eltartottak aránya is, akik még soha semmilyen formában nem kötődtek a munkaerőpiachoz.

¹⁰ A 2001-es KSH népszámlálásról megjelent összefoglaló

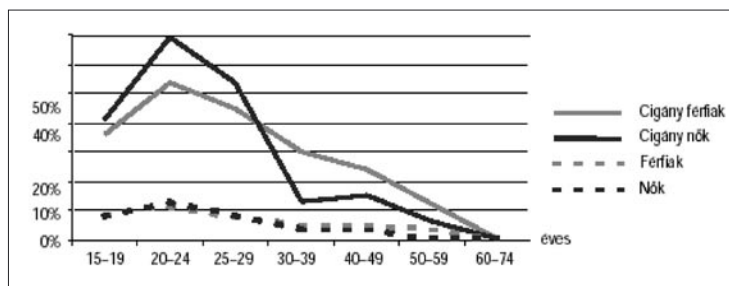
A 15–74 éves népesség megoszlása társadalmi rétegek, cigány/nem cigány nemzetiséghez való tartozás és nemek szerint				
Társadalmi réteg	Férfi		Nő	
	cigány	nem cigány	cigány	nem cigány
Felső és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók	0,2	2,5	0,1	1,2
Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	0,1	3,7	0,1	2,7
Alsó vezetők, alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikus, irányítói foglalkozásúak	0,8	10,3	0,6	12,3
Egyéb technikus, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	2,2	8,8	3,7	27,7
Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	4,6	9,6	2,5	6,3
Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	1,5	2,9	1,1	2,1
Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	7,3	16,3	3,2	5,4
Betanított munkát végzők	19	23,8	17,1	14,3
Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők	27,2	6,3	22,9	11,4
A munkaerőpiacról kiszakadók	25,1	5,2	27,4	4,2
Inaktívak, akik még soha nem dolgoztak	12,2	10,6	21,5	12,3
Ebből: tanulók	8,2	9,6	7,9	9,1
Összesen	100	100	100	100

42. táblázat

A 15–74 éves népesség megoszlása társadalmi rétegek, cigány/nem cigány nemzetiséghez való tartozás és nemek szerint, KSH Népszámlálás, 2001.

A következő ábra a munkaerőpiacról kiszakadók (a tartósan munka nélkül lévők és a már nem tanuló még nem dolgozó fiatalok) arányát mutatja a cigányoknál és a lakosság egészében korcsoportonként. Figyelemre méltó, hogy milyen magas a munkaerőpiaci szempontból hátrányos helyzetűek aránya a cigány fiataloknál. A 20–24 éves férfiak 40 százaléka olyan, aki már kikerült az iskolapadból, de még nem tudott a munkapiacra megkapaszkodni, 14 százalékuk pedig a népszámlálási kérdés idején már legalább 12 hónapja állás nélkül volt. A 20–24 éves férfiak egészénél ezek az arányszámok jóval alacsonyabbak (9 és 2 százalékosak). A munkaerőpiacról kiszakadók hányada a cigá-

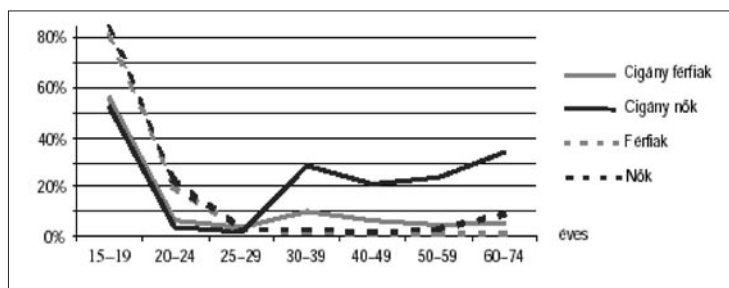
nyoknál – a legidősebbek kivételével – minden életkori csoportban jóval meghaladja az adott korosztályi átlagot. Jellegzetes nemek közötti különbség a cigányoknál, hogy amíg harminc éves kor alatt a nőknél, addig felett a férfiaknál magasabb a tartósan munka nélkül lévők részaránya.

1. ábra

A munkaerőpiacról kiszakadók aránya a 15-74 éves cigány és a népesség körében

A következő ábra azoknak az inaktívaknak, eltartottaknak a korcsoportonkénti arányát mutatja, akik még soha nem dolgoztak. A legfiatalabbaknál ez a részarány a cigányoknál alacsonyabb, mint az adott korosztály egészében, ami alapvetően a tanuló népesség eltérő nagyságából adódik. Amíg a 20–24 éves cigány férfiaknak csak 7 százaléka tanul, ez a korcsoporthoz tartozó férfiak egyötödéről mondható el. A harminc éven felülieknél azonban már a cigányok „vezetnek” a soha nem dolgozó inaktívak, eltartottak arányát illetően, főleg a nőknél van ez így. A 30–39 éves cigány nők csaknem 30 százaléka soha semmilyen szálal nem kapcsolódott a munkaerőpiachoz; ez a korcsoport egészében mindössze 2 százalék.

2. ábra

A soha nem dolgozó inaktív keresők aránya a 15-74 éves cigány és a teljes népesség arányában

A munkaerőpiacról kiszakadók és inaktívak aránya a 15–74 éves cigány népesség körében korcsoport és nemek szerint							
Társadalmi réteg	15–19	20–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–74
Férfiak							
Munkaerőpiacról kiszakadók	35,9	53,9	44,6	29,9	24,2	12,5	1,1
Ebből: tartósan munka nélkül lévők	1,6	14,3	22,7	29,9	24,2	12,5	1,1
nem tanuló fiatalok, akik még soha nem dolgoztak	34,3	39,7	21,9	–	–	–	–
Inaktívak, eltartottak, akik soha nem dolgoztak	56,4	6,7	4,1	9,8	6,2	4,5	5,6
Ebből: tanuló	55,6	3,2	0,4	0,1	0,1	0,3	1,1
Nők							
Munkaerőpiacról kiszakadók	41,3	68,9	54,1	13,2	15,6	6,4	0,6
Ebből: tartósan munka nélkül lévők	0,6	2,9	5,2	13,2	15,6	6,4	0,6
nem tanuló fiatalok, akik még soha nem dolgoztak	40,7	66	48,9	–	–	–	–
Inaktívak, eltartottak, akik soha nem dolgoztak	52,9	3,6	2,2	28,6	21,7	24	34,5
Ebből: tanuló	52,4	1,9	0,2	0,1	0,1	0,1	0,6

43. táblázat

A munkaerőpiacról kiszakadók és inaktívak aránya a 15–74 éves cigány népesség körében korcsoport és nemek szerint, KSH Népszámlálás 2001

A következő tábla arra világít rá, hogy ha a cigány fiatalok el is tudnak helyezkedni, többségük a legkedvezőtlenebb foglalkozási pozíciókban talál állást. A 15–29 éves férfiak 70, a nők 61 százaléka betanított vagy szakképzetlen munkásként dolgozik. A nőknél azonban nem elenyésző – mintegy 20 százaléknyi – a szakképzett szolgáltatási, kereskedelmi, irodai munkát végzők részaránya, és 5 százalékuk értelmiségiként, hivatalnokként keresi a kenyerét. Hasonlóan a népesség egészéhez, az életkor emelkedésével növekszik a vállalkozók aránya. Amíg a harminc év alatti foglalkoztatott cigány férfiaknak csak a 7 százaléka önálló vállalkozó vagy kisfoglalkoztató, addig az ötven évnél idősebbeknek az egyötöde. Figyelemre méltó, hogy a vállalkozók hányadát illetően nincs akkora különbség a cigányok és a foglalkoztatottak egésze között, mint az alkalmazotti csoportok vonatkozásában.

A cigány nemzetiségű foglalkoztatottak társadalmi rétegek, korcsoport és nemek szerint								
Társadalmi réteg	Férfi				Nő			
	15–29	30–39	40–49	50–X	15–29	30–39	40–49	50–X
Felső és középszintű vezetők, nagy- és középállalkozók, magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	0,3	1,3	2	4	0,6	1,1	1,2	1,9
Alsó vezetők, alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikai, irányítói foglalkozásúak	1,8	2,4	2,8	3	4,4	2,9	3,1	3,9
Egyéb technikai, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	5,5	5,4	4	5,8	19,6	11,5	7,6	9,7
Kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	7,4	14,1	16,9	18,7	4,5	7,5	7,5	12,2
Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	15	15,2	13,6	11,4	10,2	7,6	5,6	3,6
Betanított munkát végzők	37,7	34	33,4	29,5	36,4	34,8	30,9	21,5
Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők	32,4	27,6	27,4	27,6	24,3	34,5	44,1	47,2
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

44. táblázat

A cigány nemzetiségű foglalkoztatottak társadalmi rétegek, korcsoport és nemek szerint, KSH Népszámlálás 2001

A nagy arányú roma munkanélküliség okai az alábbi tényezőknek tulajdoníthatók:

- a cigányság iskolázottsága alacsonyabb az országos átlagnál,
- lakóhelyét tekintve az ország válságrégióiban koncentrálódik,
- tipikus munkahelyei azokban az ágazatokban voltak, melyek a rendszerváltás után megszűntek, illetve elvesztették jelentőségüket.

A következőkben áttekintjük ezen tényezők alakulását, elsősorban a cigány lakosság iskolázottságának kérdéskörére koncentrálva, hiszen a cigányság esetén ez a legjelentősebb munkaerőpiaci elhelyezkedést gátló tényező.

VII.5. A magyarországi cigány népesség iskolázottsága

Ebben a fejezetben az iskolai végzettségről, mint a munkaerő-piaci esélyeket nagyban befolyásoló tényezőről lesz szó. Bemutatjuk az iskola jelentőségének növekedését, és áttekintjük a cigányság részvételét és továbbtanulási esélyeit a magyar oktatási rendszerben.

Magyarországon ma általánossá vált az a tendencia, hogy az iskolarendszer adott szintjét egyre többen végzik el. A *zéró-korreláció elmélete*¹¹ szerint ez azzal a következménnyel jár, hogy az iskolai bizonyítvány veszít jelentőségéből abban a tekintetben, hogy megléte előnyökhöz, illetve hiánya esélyegyenlőtlenségekhez vezet. Tehát az oktatási rendszer további expanziója esetén az iskola értéke növekvő gyorsasággal csökkenni fog azok szemében, akik a szóban forgó szintet már teljesítették. Ma például Magyarországon az érettségi bizonyítványt egyre többen szerzik meg, ennek következtében a középiskolai végzettség veszít munkaerő-piaci értékéből, és ezzel párhuzamosan csökken a jelentősége azok számára, akik rendelkeznek vele. Akiknek viszont nincs érettségijük, a korábbiánál sokkal hátrányosabb helyzetbe kerülnek.

A továbbtanulás jelentősége a *humántőke-elméletekkel*¹² is igazolható: ezek szerint a rendszerváltás óta a munkaerő-piacon egyre nagyobb jelentőséget kap a munkavállalók emberi tőkéje, mely tőke felhalmozásának legfontosabb állomása az iskola. A munkaadók ugyanis olyan munkaerőt alkalmaznak inkább hosszú távon, aki rendelkezni tud a vállalat szervezeti információs tőkéjével, ami azt jelenti, hogy egy adott munkavállaló képes megismerni a vállalat felépítését, információáramlását és képes a problémák megfelelő megoldási módjait megtanulni és ezeket alkalmazni. Ezek az emberek pedig a magas iskolai végzettséggel rendelkező munkavállalók. Az alacsony végzettségűeket inkább ott alkalmazzák, ahol nincs szükség ilyen ismeretekre, sem pedig tartós munkára. Kertesi az iskolai végzettség és a munkanélküliségi kockázat összefüggéseit vizsgálva megállapítja, hogy a felsőfokú végzettségűekhez képest a középiskolai végzettség 2,5-szörös, a szakmai 3,5-szörös, a 8 osztály 5-szörös, míg a kevesebb, mint 8 osztályos végzettség 10-szeres munkanélküliségi kockázattal jár.¹³

Mindkét elmélet alapján megállapítható tehát, hogy a magasabb iskolai végzettség jelentős előnyökkel jár a cigány népesség számára a hazai munkaerő-piacon.

¹¹ Green, 1980, idézi Zombory Máté – Kovai Melinda:
A magyarországi roma népesség foglalkoztatottsága – átfogó szakirodalmi recenzió, Delphoi Consulting, 2000

¹² u.o.

¹³ Idézi Liskó Ilona:
A cigány gyerekek szakképzésének támogatása. Programjavaslat az MKM Etnikai és Nemzeti kisebbségi Főosztálya számára (101-106.) In: Cigányok és iskola. Educatio Füzetek 3. Bp., Educatio Kiadó, 1996.

Ennek ellenére a roma népesség helyzete az iskolarendszerben nem sokat javult az utóbbi évtizedekben (44. táblázat). Az általános iskola elvégzése terén jelentős előrelépés következett be, hiszen míg 1971-ben a cigányok 35,9%-a semmilyen iskolai végzettséggel nem rendelkezett, és csupán 12,1%-uk végezte el az általános iskola 8 osztályát, addig 1993-ban ezek az arányok rendre 9,4 illetve 45,6%. Sajnos azonban a magasabb iskolai szinteken nem tapasztalható javulás a romák helyzetében, sőt nőtt a cigány – nem cigány távolság a továbbtanulás tekintetében, mert az érettségit adó középfokú – és újabban a felsőfokú – oktatás expanziója elkerülte a cigányságot. Fontos megemlíteni, hogy a középfok szintjén belül a cigányok többségének szakmunkásképző végzettsége van, ami pedig „tudvalevőleg zsákutca a magyar oktatási rendszerben”.¹⁴

A magyarországi népesség iskolázottsága (%)			
Iskolai végzettség	Cigányok		Nem cigányok
	1971	1993	1993
0 osztály	35,9	9,4	19,0
1-7 osztály	51,3	32,8	
8 osztály	12,1	45,6	25,0
Szakmunkásképző vagy szakiskola		10,4	22,0
Érettségi	0,5	1,5	24,0
Felsőfokú	0,2	0,2	10,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

45. táblázat

A magyarországi népesség iskolázottsága; Országos reprezentatív cigány vizsgálat (Kemény, 1996) és KSH munkaerő-felvétel, 1993. ősz, nemzetiségi felvétel

Az 1992/1993-as tanév volt Magyarországon az utolsó, amikor adatvédelmi szabályozás hiányában az iskolastatisztikák még információkat gyűjthettek a cigány tanulókról, így a rendelkezésünkre álló országos adatok tíz évesek. „Bár ennyi idő alatt lényeges változások történhettek a közoktatási rendszerben, semmi nem utal arra, hogy a cigány tanulók szempontjából bármilyen pozitív változás történt volna”¹⁵, így ezeket az adatokat ma is érvényesnek tekinthetjük. 2004 márciusában a Kormány 2004-2006-ra szóló középtávú cselekvési tervet fogadott el a romák társadalmi integrációjának elősegítésére, amelynek keretében a romák helyzetének javítására irányuló további, célzott programok megvalósítása érdekében átfogó, reprezentatív kutatás indul. A kutatás eredményei várhatóan 2006-ban válnak hozzáférhetővé.¹⁶

¹⁴ Kemény István: Tennivalók a cigányok/romák ügyében (p. 229-256.)

In: A cigányok Magyarországon. [Összeáll.]: Kemény István. Bp., MTA, 1999. 270 p

¹⁵ Radó Péter: Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról, NEKH Budapest., 1997

¹⁶ Nemzeti foglalkoztatási akcióterv, 2004

VII.5.1. Általános iskolai oktatás

Az alábbiakban röviden áttekintjük a cigány népesség általános iskolai képzésben való részvételének főbb jellemzőit.

A cigány tanulók területi eloszlása egyenetlen: leginkább Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében felülreprezentáltak, míg Vas, Fejér és Győr-Sopron megyében arányuk körülbelül egytizede az imént felsorolt észak-keleti megyékének. Így például Budapesten, ahol a nem cigány tanulók 16 százaléka tanul, az összes cigány tanulónak csupán 9 százaléka látogatja az iskolákat. Ezzel szemben Nógrád megyében az összes tanuló alig több mint 2 százaléka, az összes cigány tanulónak majdnem öt százaléka tanul.

Az általános iskolában tanulók területi eloszlása					
Megye	Nem cigány tanulók száma (fő)	Nem cigány tanulók összesen (%)	Cigány tanulók száma (fő)	Cigány tanulók összesen (%)	Cigány tanulók aránya (%)
Budapest	159 415	16,45	6 730	9,07	4,05
Baranya	37 241	3,84	4 082	5,50	9,88
Bács-Kiskun	53 784	5,56	2 511	3,38	4,46
Békés	38 669	3,99	2 028	2,73	4,98
Borsod	70 675	7,29	13 389	18,03	15,93
Csongrád	40 851	4,22	1 359	1,83	3,22
Fejér	44 447	4,59	1 109	1,49	2,43
Győr-Sopron	44 271	4,57	834	1,12	1,85
Hajdú-Bihar	55 982	5,78	4 291	5,78	7,12
Heves	29 086	3,00	3 886	5,23	11,79
Komárom	31 578	3,26	1 331	1,79	4,04
Nógrád	18 966	1,96	3 589	4,83	15,91
Pest	92 977	9,60	4 348	5,86	4,47
Somogy	29 880	3,08	3 865	5,21	11,45
Szabolcs	59 444	6,14	9 302	12,53	13,53
Szolnok	40 405	4,17	5 025	6,77	11,06
Tolna	24 647	2,54	2 206	2,97	8,22
Vas	26 628	2,75	876	1,18	3,18
Veszprém	40 089	4,14	1 442	1,94	3,47
Zala	31 781	3,07	2 038	2,75	6,41
Összesen	968 778	100	74 241	100	7,12

46. táblázat

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában. Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. Cigányok és iskola, 1996 Budapest, Educatio Kiadó

A cigány tanulók arányában a térbeli különbségeken kívül jelentős eltéréseket tapasztalhatunk településtípusonként is. A 46. táblázat alapján láthatjuk, hogy míg a nem roma tanulóknak csupán 35,89 százaléka, addig a romáknak 56,2 százaléka jár községi iskolákba. Tehát a cigány tanulók aránya az országos átlaghoz viszonyítva a városi iskolákban kisebb, a községi iskolákban viszont nagyobb.

Az általános iskolai tanulók száma és megoszlása településtípusonként					
Település	Nem cigány tanulók száma	Nem cigány tanulók megoszlása (%)	Cigány tanulók száma	Cigány tanulók megoszlása (%)	Cigány tanulók aránya
Budapest	159.415	16,46	6.730	9,07	4,05
Megyeközpont	187.706	19,38	8.031	10,82	4,10
Város	273.885	28,27	17.744	23,90	6,08
Község	347.772	35,89	41.736	56,22	10,72
Összesen	968.778	100,00	74.241	100,00	7,12

47. táblázat

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában – Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. Cigányok és iskola, 1996, Budapest, Educatio Kiadó

A település-földrajzi eltérésekből is következik, hogy a cigány tanulók felülreprezentáltak a kis létszámú iskolákban, amelyek nyilvánvalóan jellemzően a községekben, kistelepüléseken találhatók: míg a nem cigány tanulóknak 21,11 százaléka jár 250 főnél alacsonyabb létszámú iskolába, addig ez az arány a cigány tanulók esetén 35,24 százalékos.

Az általános iskolai tanulók száma és megoszlása az iskolaméret szerint					
Iskola létszáma (fő)	Nem cigány tanulók száma	Nem cigány tanulók megoszlása (%)	Cigány tanulók száma	Cigány tanulók megoszlása (%)	Cigány tanulók aránya
-30	6.508	0,67	1166	1,57	15,19
31-60	9.467	0,98	1132	1,52	10,68
61-120	32.401	3,35	4187	5,64	11,44
121-250	156.082	16,11	19679	26,51	11,20
251-500	330.205	34,08	25921	34,91	7,28
501-750	307.250	31,72	16695	22,49	5,15
750-	126.865	13,09	5461	7,36	4,13
Összesen	968.778	100,00	74241	100,00	7,12

48. táblázat

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában – Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. Cigányok és iskola, 1996, Budapest, Educatio Kiadó

A Kertesi-Kézdi-féle vizsgálat további megállapításai szerint az ország iskoláinak körülbelül egynegyedében nincs egyetlen cigány tanuló sem. Mindez azért lényeges, mert azok az iskolák, ahová cigány gyerekek nem járnak, több mutató szempontjából különböznek a roma gyerekek iskoláitól: a cigány gyerekek iskolái rosszabbul ellátottak mint az ország átlagos iskolái. „Azokban az iskolákban, ahová az ország általános iskolásainak több mint 40 százaléka jár (ahol a cigány tanulók aránya meghaladja a 22 százalékot), szignifikánsan magasabb az országos átlagnál az összevont osztályok aránya, a képesítés nélküli tanárok aránya, és szignifikánsan alacsonyabb a szaktanárok által megtartott órák aránya. A cigány gyerekek iskolái nagyrészt megint csak a cigányság kedvezőtlen területi elhelyezkedése miatt rosszabbak az országos átlagnál.”¹⁷

Tekintsük át röviden a cigány tanulók iskolai eredményességét, azt, hogy hogyan teljesítenek a roma általános iskolások a fentiekben ismertetett kedvezőtlen feltételek mellett.

Az 48. táblázatból látható, hogy minél nagyobb az iskolákban tanuló cigány gyermekek aránya, sajnálatos módon úgy emelkedik az elégtelennel záruló bizonyítványok aránya is. Hasonlóan pozitív korrelációt találunk az évfolyamismétlők és a saját osztályban túlkoros tanulók arányai – egyszóval az iskolák eredménymutatói – között: minél magasabb a romák aránya az iskolákban, annál több az évismétlő és a túlkoros tanuló. (49. és 50. táblázat)

¹⁷ Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában - Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. In: Cigányok és iskola, 1996, Budapest, Educatio Kiadó

A három vagy annál több elégtelennel lezárt bizonyítványú tanulók átlagos aránya a cigány tanulók iskolai aránya és a településtípus szerint					
Cigány arány	Budapest	Megyei központ	Város	Község	Összesen
0%	0,46	0,66	1,19	1,06	0,98
-2%	0,81	0,97	0,92	1,21	1,02
2-5%	1,38	1,19	1,18	1,48	1,33
5-10%	2,07	1,76	1,69	1,94	1,87
10-22%	2,50	2,55	2,02	2,38	2,34
22%-	3,92	5,50	3,77	4,42	4,40
Összesen	1,26	1,47	1,50	2,18	1,87

49. táblázat

Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzio, Delphoi Consulting, 2000

Az évfolyamismétlő tanulók átlagos aránya a cigány tanulók iskolai arányának és a településtípusnak a függvényében					
Cigány arány	Budapest	Megyei központ	Város	Község	Összesen
0%	2,27	1,23	2,08	1,73	1,80
-2%	1,53	1,45	1,53	1,93	1,66
2-5%	2,16	1,85	1,84	2,25	2,06
5-10%	3,52	2,61	2,63	3,08	2,96
10-22%	3,98	4,37	3,10	3,50	3,52
22%-	6,94	11,83	7,83	6,59	6,97
Összesen	2,48	2,47	2,52	3,31	2,97

50. táblázat

Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzio, Delphoi Consulting, 2000

A saját osztályukban túlkoros tanulók átlagos aránya a cigány tanulók iskolai aránya és a településtípus szerint					
Cigány arány	Budapest	Megyeközpont	Város	Község	Összesen
0%	16,70	14,34	13,60	12,42	13,27
-2%	15,81	13,71	13,19	13,40	13,87
2-5%	18,11	15,40	13,90	13,74	14,58
5-10%	22,71	18,69	16,57	15,58	16,94
10-22%	25,42	24,90	18,90	17,91	18,92
22%-	30,76	44,20	33,70	26,37	28,03
Összesen	18,66	17,52	16,04	16,97	17,01

51. táblázat

Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzió, Delphoi Consulting, 2000

A 49. és 50. táblázatból látható, hogy a túlkoros tanulók aránya sokkal nagyobb, mint az évismétlők aránya, ami azt jelzi, hogy a cigány gyermekek általában eleve később kezdik meg általános iskolai tanulmányaikat, mint nem cigány társaik¹⁸. Ebből és az évismétlések nagy számából adódik, hogy a roma tanulók nagy része később is fejezi be a 8. osztályt, mint a nem roma gyerekek.

A 8 osztályt teljesítő roma fiatalok aránya (%) életkor szerint	
Életkor	8 osztályt elvégzők aránya (%)
14	31,3
15	43,6
16	62,7
17	64,4
18	77,7

52. táblázat

Kemény István: Tennivalók a cigányok/romák ügyében, A cigányok Magyarországon. [Összeáll.]: Kemény István. Budapest, MTA, 1999

¹⁸ Csongor Anna: Cigány gyerekek az iskolában, Phralipe, 1992/2.

Babusik Ferenc az 1998/99-es tanév során az egész országra kiterjedő kutatást végzett azon általános iskolák körében, amelyekben az 1992/93 adatfelvétel során 8,5%-nál magasabb roma tanulói arányt regisztráltak. A 361 iskolából nyert adatok megbízhatóan reprezentálják mindazon magyarországi általános iskolák összességét, amelyekben a roma gyerekek aránya meghaladja a 8,5 %-ot. Az alábbiakban e kutatás főbb megállapításait foglaljuk össze¹⁹:

- Az iskolákban a roma tanulók arányainak változása nem egyenletes: alapvetően érvényesül az a tendencia, amely szerint minél magasabb egy iskolában a roma tanulók aránya, az évek során ez az arány növekedett. Az adatok szerint az ún. „elcigányosodó iskolák” jelensége mögött az áll, hogy a nem roma szülők gyermekeiket elviszik az amúgy is növekvő, egyúttal magas roma tanulóarányú iskolákból.
- A jelentősebb arányban roma gyerekeket képző általános iskolák mindössze ötödében folyik valamilyen speciális roma etnikai program szerinti, tehát kifejezetten a roma tanulók nyelvi, kulturális, szociális helyzetét figyelembe vevő képzés. Az olyan iskolák, amelyekben van ilyen program, elsősorban a magas roma tanulóarányú, egyúttal jellemzően kistélepi, kis tanulólétszámmal működő iskolák.
- Azokban az iskolákban, ahol folyik gyógypedagógiai képzés, magas a roma gyerekek aránya, és ezek elsősorban kisméretű iskolák (összefüggésben a roma népesség kistélepi elhelyezkedésével). Amennyiben egy általános iskolában van gyógypedagógiai képzés, az abban résztvevők közel 80 – 90 %-a roma fiatal. Mindez sajnos megerősíti az eddigi szórványos kutatásokban leírtakat, melyek szerint a gyógypedagógiai képzésben való roma részvétel arányai erős szegregációra utalnak: a cigány gyerekeket tanulási problémáik esetén felzárkóztató programok nyújtása helyett az esetek nagy részében inkább gyógypedagógiai képzésbe kényszerítik.
- Az iskolák helyi önkormányzati támogatása nem arányos az önkormányzatok normatív bevételeivel. A támogatás nem követi, esetenként éppen ellentétes a rászorultsággal: irracionális módon azok az iskolák részesednek a legmagasabb átlagos fajlagos önkormányzati támogatásban, amelyek semmilyen speciális programot nem indítanak a roma tanulók részére. Ebből következően radikálisan át kell gondolni azt a gyakorlatot, amely szerint a központi kvóták közül a kifejezetten a roma fiatalok oktatására szántak is az önkormányzatok költségvetését gyarapítják (és nem az intézményekét).²⁰

¹⁹ Babusik Ferenc: Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében, Delphoi Consulting 2000 alapján

²⁰ Babusik Ferenc: Az iskolai hatékonyság kulcs tényezői a romák oktatásában, Delphoi Consulting,

VII.5.1.1. A cigány tanulók általános iskolai sikertelenségének okai

VII.5.1.1.1. Rossz szociális helyzet

A cigányság kutatói Magyarországon és külföldön is egyetértenek abban, hogy az iskolai sikertelenség okai közül alapvetően a cigányság nagy többségének rossz szociokulturális helyzete a legfontosabb.²¹ A nemzedékeken át öröklődő alacsony iskolázottság és a mindennapi szegénység, nyomor együttesen és egymást erősítve gátolja a roma gyerekek iskolai eredményességét. A családok nem képesek az iskola költségeit fedezni, a zsúfoltság és a kedvezőtlen lakásviszonyok miatt szinte lehetetlenné válik az otthoni tanulás, a hiányos táplálkozás és az egészségtelen életmód rontja a diákok egészségi állapotát, így az iskolában töltött idő még inkább megrövidül. Valamennyi problémára megoldást kell találni, hiszen a cigányság alapvető gazdasági-szociális biztonsága hiányában az iskola összes erőfeszítése kudarcra végződhet.²²

Tovább rontja ezt a helyzetet, hogy a cigányok olyan településeken laknak nagyobb arányban, amelyek minden szempontból a legelesettebbnek számítanak. Az alig megközelíthető aprófalvas térségekből menekül mindenki, akinek eladni való ismerete, szaktudása, azaz anyagi, vagy szellemi tőkéje van, azonban sok cigány családnak nincs ilyen tőkéje, ezért ők maradnak, sőt gyakran odamennek, mert tető kerül a fejük fölé.²³ Azonban a nyomor nem etnikai jellemző: „az egész magyar társadalom állapotát jelzi és veszélyezteti, hogy egyes térségei, foglalkozási csoportjai, iskolái leszakadnak a fejlődés útjáról. Ebből a szempontból közömbös, hogy a társadalom kérdéses elemét éppen a cigányok vagy nem cigányok alkotják: szűklátókörűség lenne a nyomor „cigány-specifikumát” hangsúlyozni ott, ahol alapvető társadalmi-gazdasági válságról van szó. Abban a térségben, ahol szinte senkinek sem maradt munkája, megélhetése, amelynek óvodái, iskolái azért folyamodnak külön támogatásért, mert nincs miből fűteni, az árnyékszékre tetőt húzni, vagy egyetlen írógépet vásárolni, aligha érdemes cigány oktatáspolitikáról gondolkodni.”²⁴

A cigányság és általában a magyar népesség kedvezőtlen szociális és gazdasági helyzetének felszámolását célzó programok ismertetése azonban e tanulmány terjedelmét meghaladja.

²¹ Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: Cigányok, iskola, oktatáspolitikai, Oktatókutató Intézet, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003

²² Radó Péter: Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról, NEKH, Budapest., 1997.

²³ Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: Cigányok, iskola, oktatáspolitikai, Oktatókutató Intézet, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003

²⁴ u.o.

VII.5.1.1.2. A cigány népesség eltérő családi szocializációja

Forray R. Katalin és Hegedűs T. András tanulmányai²⁵ részletesen bemutatják a cigányok családi nevelési szokásait. A következőkben ezek alapján röviden áttekintjük azokat a tényezőket, amelyek miatt a romák szocializációja eltér a nem romákétól: azokról a különbségekről lesz szó, amelyeket az iskola problémának, az iskola által fontosnak ítélt normák megszegésének minősít, ahelyett, hogy a kisebbségi szubkultúrából fakadó sajátosságként fogná fel.

A cigány gyermeket a közösség neveli abban az értelemben, hogy erős és szigorú kontrollt gyakorol minden egyes család felett. Az élet első két évének anya-gyerek szimbiózisa a közösség tagjainak állandó jelenlétével bővül: a kisgyermeket mindenki dédelgeti, csodálja, így a gyerekek ingerdús környezetben élnek.

A csecsemők és kisgyermekek szükségleteit azonnal kielégítik, nem kényszerítenek, még csak nem is treníroznak semmire. A roma családok időkezelése eltér a nem romákétól: nincs szigorú napirend, az étkezés, a munka stb. ideje az egyéni igényekhez igazodik. Az időháztartás strukturátlansága, a biológiai óra hiánya természetesen óriási probléma, amikor az időfoglalommal nem, vagy alig rendelkező gyermekeknek az iskolakezdés és a tanórák kötött rendjéhez kell igazodniuk.

A kisgyermek, amikor már önállóan tud járni, szinte korlátlan szabadságot élvez: mindent kipróbálhat, a nagyobbak és a felnőttek nem türelmetlenek vele, mivel rendszerint hiányzik az időkényszer. A verés mint fegyelmezési forma gyakorlatilag nem létezik, ezért a kisgyereket nem is szabad magára hagyni – az anya távollétében nagyobb testvérei vigyáznak rá. A kicsik felügyelete különlegesen fontos a cigány családokban, ezért ezt minden nemzetközi elemzés kiemeli, mint a gyakori iskolai hiányzások okát.

A gyerekek részt vesznek a család és a közösség minden tevékenységében. Eleinte mindenben részt vehet, amihez kedve van, később azonban kötelességei lesznek. A nevelés eredménye, hogy kimarad a hároméves kor körüli dackorszak, a gyerekek vidámak, ügyesek, magabiztosak, szívesen dolgoznak, szívesen szolgálnak ki másokat. A gyerekek tehát igen hamar válnak önállóvá, innovatívvá, ez azonban nem jelenti az ellenőrzés hiányát, hiszen ezt az egész közösség gyakorolja. A cigánygyerek tehát nem laissez faire-stílusban nevelkedik, hanem szoros függőségi viszonyban.

A gyerek életkorától függetlenül a közösség teljes jogú tagja. A hagyományok adnak biztonságot számára a jövővel szemben, és a csoport kohéziója védi meg az ismeretlentől. A családi nevelés tehát a közösségbe tartozást és az ezzel együtt járó biztonságot adja át a gyerekeknek. A kívülállókkal, külvilággal való kapcsolataikat a félelem és a gyanakvás

²⁵ Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: *Cigányok, iskola, oktatáspolitikai, Oktatókutató Intézet, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003*

jellemzi. Ez különösen akkor válhat jellemzővé, ha a gyerekek a megszokott, megtanult kapcsolatok közül egy szabályozottabb, intézményesült rendszerbe kerül, amilyen például az iskola.

Napjainkra azonban a hagyományos családszerkezetben változások mentek végbe. A tagok száma csökkent, módosult a nők szerepe, az iskola már nem annyira ismeretlen és félelmet keltő intézmény a cigány közösségek számára, mint egykor volt. Módosult a gyermek szerepe is, mivel a családok megtanultak lemondani iskoláskorú gyermekeik állandó jelenlétéről. A kisgyermek a családi nevelésnek köszönhetően rendszerint könnyen beilleszkedik az óvoda és az alsó tagozat viszonylag játékos és gyermekközpontú légkörébe. Ezért a romákat alsó tagozatban még elsősorban szociálisnak, barátságosnak, udvariasnak minősítik a nevelők.

Felső tagozatra megváltozik a kép: a gyerekek inkább zárkózottakká és kezelhetetlenné válnak a tanárok szemében. A pedagógusok e jelenséget azzal magyarázzák, hogy a gyerekek "ráébrednek származásukra", arra, hogy ők mások, mint az őket körülvevő iskolai környezet. A változást emellett kétségkívül egy több szerző által is megemlített szerepkonfliktus okozza, melynek hátterében az áll, hogy a cigány gyerekeknek nincs serdülőkor: az elnyújtott gyerekkorból 11-12 évesen azonnal egyfajta kicsinyített felnőttkorba lépnek, felnőtt problémákkal küszködnek (házastársválasztás, építkezés, családi, üzleti ügyek stb.). Szinte lehetetlen egyszerre megfelelni az iskola és a család által támasztott követelményeknek. Különösen a túlkoros gyerekeknek jelent problémát a kis-felnőtt szerepe. Otthon már felnőttekként kezelik őket, ugyanakkor a bukással gyerekek minősülnek az iskola szemében, s két-három évvel fiatalabb új osztálytársaikkal sem értenek szót.

Összegezve az eddigieket: a romák magatartási programja eltér az iskolák által közvetítettől. A cigány családok a közösség fennmaradása érdekében a többségi társadalomban való egyfajta speciális túlélésre készítik fel a gyermekeiket: fiaiktól azt várják el, hogy rámenősek, eszesek, ügyesek, lányaiktól pedig, hogy elsősorban szépek, rendesek, jók legyenek. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a cigány kulturális sajátosságokat, a szülői-nevelői stílusok másságát figyelmen kívül hagyó közoktatási rendszer kudarcot vall a roma gyerekek tanítása során.

Kertesi és Kézdi²⁶ szerint a terápiáknak a gyerekekre és családjaikra kell közvetlenül irányulniuk. Elsősorban olyan programokra volna szükség, amelyek a családi szocializációból fakadó hátrányokat igyekeznek kiküszöbölni. Ezt részben óvodaprogramok segítségével vélik megvalósíthatónak: például hazánkban is be lehetne vezetni a Headstart elnevezésű iskolaelőkészítő-felzárkóztató programot, amelyet a hátrányos helyzetű családok gyermekei részére hirdetnének meg. Az Amerikában több éve

²⁶ Kertesi Gábor - Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában – helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata = Cigányok és iskola, Educatio Füzetek 3., Budapest, 1996

sikerrel működő Headstart egyik fontos mozzanata, hogy a munkanélküli, alacsony iskolázottságú, alacsony jövedelmű szülőt is bevonja a munkába.

Radó²⁷ megfogalmazásában a cigány szülők nem rosszul, hanem másképpen nevelik a gyermekeiket, és ehhez képest az iskolák nem megfelelően oktatják őket. Alighanem mind a magyar közoktatás rugalmasabbá tételére, mind a családi szocializáció megváltozására szükség van ahhoz, hogy a romák eredményesek legyenek az iskolában. Utóbbi Forray szerint azt jelenti, hogy "a cigányság etnikai azonosságtudatának át kell értékelődnie. Nyilván hiányozni fognak olyan attribútumok, mint a szélsőséges szabadságszeretet, a tulajdon felhalmozásával szembeni közömbösség, modernizálódik a nők szerepe."²⁸ Az iskolának ugyanakkor kötelessége figyelembe venni a szocializáció etnokulturális sajátosságait.

VII.5.1.1.3. A család és az iskola kapcsolata

A fellelhető cikkek többsége a cigány család és az iskola konfliktusos, rossz viszonyáról beszél: az intézmények családokkal szemben támasztott elvárásai nem fedik azt, amit a családok elvárhatónak tartanak, illetve a cigány családoktól az iskolának tulajdonított szerep is különbözik a többségi társadalom által megfogalmazottól.²⁹ Az alábbiakban számba vesszük az iskola és a család közötti konfliktusok főbb területeit.³⁰

Az első problémacsoport az oktatási-nevelési célok eltérő megfogalmazásában fejeződik ki. Az iskola, önképe és az átlagos nem cigány család szerint az életre készíti fel a gyerekeket, hiszen az oktatás által jobb életesélyeket kínál. A megtanulandó ismereteket az iskolának jogában áll meghatározni, hiszen működése társadalmi egyetértésen alapul. A cigány család ellenben úgy véli, az intézmény működését jogszabályok és törvények legalizálják (azért kell iskolába járni, mert kötelező). Az iskola feladata csupán, hogy az írást, olvasást, számolást és az alapvető kultúrkészségeket megtanítsa, de a valódi élet az oktatási intézmény falain kívül, a családban és a közösségben zajlik, ehhez pedig az iskola kevésbé tud hozzájárulni.

A következő konfliktusforrás az iskolai nevelés kérdése: az iskola úgy véli, fontos nevelési feladatokat vesz át a családtól, míg a cigányság szerint ez egyedül a közösség feladata. Az iskola a hatékony munkavégzés érdekében megköveteli, hogy a család is nyújtson bizonyos teljesítményeket, például hogy a gyermeket felkészülten és időben küldje iskolába (reggeli után, megmosdva, könyveit becsomagolva, a házi feladatot

²⁷ Radó Péter: Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról, NEKH Budapest, 1997.

²⁸ Forray R. Katalin - Hegedűs T. András: Utban a középfok felé = Cigánylét, szerk. Utasi Ágnes, Mészáros Ágnes, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991

²⁹ Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzió, Delhoi Consulting, 2000

³⁰ Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: Cigányok, iskola, oktatáspolitikai, Oktatókutató Intézet, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003 alapján

elkészítve). A cigány szülők azonban úgy gondolják, az iskola tanítási időben teljesítse a maga feladatát, tanítsa meg a gyereket arra, amire az előrehaladáshoz szüksége van, és az iskolaidőn kívül a gyerekekhez nincs köze.

Végül, meg kell említenünk az etnikai problémákat is: ami az iskola nézőpontjából tanár-diák konfliktus, annak a cigányok közösségük védelmében és rossz tapasztalatok birtokában hajlamosak etnikai színezetet adni. Sok cigány család úgy érzi, hogy a gyermeke iránti felelőssége az iskolai munka mindennapjaira is kiterjed. Így sokszor tanítási időben is bevonulnak az iskolába, ez azonban nem azonos az együttműködéssel, amit viszont az említett konfliktusok miatt leggyakrabban elutasítanak.

Az együttműködés akkor lehet sikeres, ha a serdülők a felnőttnek kijáró tiszteletet és személyre szóló figyelmet, szeretetet kapnak a tanároktól, illetve ha sikerül a szülőket is meggyőzni arról, hogy a gyerekek iránti gondoskodás motiválja az együttműködésre való felszólítást.

Az iskola csak akkor lehet eredményes, ha ahelyett, hogy rivalizálna a családdal, és megpróbálná szembefordítani a gyereket a hagyományokkal, inkább az otthonról hozottakra építene. Kiválóan megvalósul ez az elképzelés a budapesti Józsefvárosi Tanodában, ahol a pedagógusok rendszeresen konzultálnak a szülőkkel, sőt, a korrepetálások otthoni környezetben és nem a tanodában zajlanak, hogy a család figyelemmel kísérhesse a gyerek tevékenységét, magáénak is érezhesse az iskolai munkát.

A Lázár Péter által vezetett Kedves-ház szintén a szülőkkel való kooperációra épít; néhány családtag annyira megszerette a gyerekek tanítóját, hogy beiratkozott hozzá esti oktatásra, s így befejezte az általános iskolát.

“Meg kell találni azokat az óvodai és általános iskolai tevékenységeket, ahol kívánatos a szülők bevonása. Kézenfekvő, hogy szépen éneklő cigányok (függetlenül attól, hogy van-e gyerekük a tanulók között) tanítsanak meg dalokat az óvodában és az iskolában, segítsenek “eljátszani” ünnepeiket, elmagyarázni hagyományos viseletük funkcióit, megtanítani az esetleg még élő, hagyományos mesterségek alapfogásait, gyakorolni a nyelvet. A szülők ilyen bevonásának igen sok nemzetközi tapasztalata van, nem igényel külön tanítást a pedagógustól, azt etnikai hovatartozástól függetlenül gazdagítja a gyerekeket.”³¹

Ami a hiányzásokkal kapcsolatos állandó vitákat illeti: ki lehetne alakítani egy konszenzust arról, hogy milyen családi események alkalmából hiányozhat igazoltan a tanuló. A hiányzások legalább egy részének legitimálása becsületesebbé, és őszintébbé tenné az iskola és tanulói viszonyát, és emelné a kisebbségi kultúra rangját.³²

³¹ Forray R. Katalin - Hegedűs T. András: Támogatás és integráció: oktatáspolitikai szempontok a cigányság iskoláztatásához, Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1991

³² u.o.

VII.5.1.1.4. A pedagógiai gyakorlat

A többségi társadalom nem cigány gyermekeinek oktatásában sikeres pedagógiai módszerek nem felelnek meg a cigányság oktatása során, ennek ellenére igen kevés iskolában kísérleteznek eltérő módszerekkel. Sokkal gyakoribb, hogy az alkalmazott pedagógiai gyakorlat helyett a cigány gyermekek taníthatóságát kérdőjelezzik meg az oktatási intézmények dolgozói, és a fogyatékosok iskoláiba irányítják át őket.³³

További problémákat okoz a pedagógusoknak a cigányságra vonatkozó ismeretek hiánya, aminek következtében sokszor képtelenek kezelni az osztálytermen belüli etnikai konfliktusokat; nem értik vagy nem tudják értelmezni a cigány gyerekek mondani-valóját, magatartását, viselkedésének okait. Mindez a pedagógusképzés hiányosságairól árulkodik: Magyarországon még igen elenyésző számú pedagógusképző egyetemen, főiskolán van romológiai képzés, a legtöbb pedagógus valószínűleg felkészületlenül és tehetetlenül – esetleg a saját sztereotípiái által felvértezve – áll szemben a cigány gyerekekre jellemző sajátosságokkal és problémákkal.

VII.5.1.1.4.1. Romológiai képzés

Babusik Ferenc az előző fejezetben már említett kutatásának második fázisában arra keresett választ, hogy milyen tényezőknek köszönhető az, ha valamely általános iskolában, az ott egyébként komolyabb arányban tanuló roma gyerekek a továbbtanulás szempontjából eredményesek.³⁴ A szerző azt találta, hogy a pedagógusok 9 – 14 %-a vett részt ilyen képzésben, ami meglehetősen alacsony arány tekintettel arra, hogy a vizsgált iskolák mindegyike magas roma tanulóarányú iskola. A vezető pedagógusok romológiai képzésben való részvétele a képzés típusától (egyetemi, főiskolai, posztgraduális vagy egyéb) függetlenül erősen alulreprezentált a beosztottakhoz képest. Ez az alulreprezentáltság különösen azért jelentős, mert a kutatás során a szerző vezetőnek tekintett minden olyan pedagógust, aki valamilyen iskolai (tehát nem csak az osztályára vonatkozó) funkcióval bír. Az igazgatókon és helyetteseiken kívül a tagozatvezetők, valamint a munkaközösség-vezetők is ebbe a kategóriába tartoznak, tehát azok, akik szemléletformáló ereje befolyásolhatja az iskola pedagógiai munkáját.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a beosztott pedagógusok felsőoktatási képzés keretében abszolvált romológiai képzési ideje és az iskola eredményessége igen szoros, pozitív kapcsolatot mutat. (Az iskola eredményességét a szerző kizárólag a cigány gyerekek középfokú oktatási intézményekbe való bejutása alapján méri a tanulmány során). A kutatás során fény derült arra, hogy azok a pedagógusok, akik a legtöbb időt töltötték az

³³ Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzió, Delhoi Consulting, 2000

³⁴ Babusik Ferenc: Az iskolai hatékonyság kulcs tényezői a romák oktatásában, Delphoi Consulting,

egyetemi képzés részeként romológiai oktatásban a legeredményesebb intézményekben (ahol a roma gyerekek 50 % -nál magasabb arányban jutnak be érettségit adó középfokú intézménybe) tanítanak, ráadásul az iskolában eltöltött munkaéveik száma alacsony (5 év). Mindez arra utal, hogy azok a pedagógusok, akik a kizárólag a felsőoktatásban, illetve emellett továbbképzések keretében tanultak romológiát, munkájukkal jelentős mértékben hozzájárulnak az iskola eredményességéhez a cigány tanulók továbbtanulása szempontjából. Az adatok továbbá teljes egyértelműséggel megerősítették, hogy a felsőoktatásban szerzett romológiai képzettség hozzájárul ahhoz, hogy a pedagógusok aktív részesei legyenek a roma és a nem roma közösség közötti párbeszédnek.

Látjuk tehát, hogy „az eredményesség szempontjából az egyik legerősebb befolyásoló tényező a pedagógusok felsőfokú romológiai képzettsége, ezért szorgalmazni kell, hogy azon iskolákba, amelyekben magas a roma tanulók aránya, az eddigieknél magasabb arányban tanítsanak ilyen pedagógusok (ehhez természetesen megtemetve a pénzügyi és egyéb feltételeket). Ehhez járul a pedagógusok kötelező és egyéb továbbképzések keretében megszerezhető romológiai tudása. Mivel a pedagógus-továbbképzés központi intenció is; megfontolandó a magas roma tanulóarányú iskolákban a differenciált, ilyen irányú továbbképzéseken való pedagógusi részvétel megfelelő eszközökkel való aránynövelése.”³⁵

Ugyancsak nélkülözhetetlenek a cigány nyelven is tanítani képes roma pedagógusok, akik a gyerekeknek és a szülőknek egyaránt modellként szolgálhatnak (mint például Lázár Péter, a Kedves-ház program roma kidolgozója).³⁶

VII.5.1.1.4.2. Alternatív pedagógiai módszerek

A másik fontos tényező a barátságosabb, személyi központú légkör megteremtése, hiszen a cigány gyerekek az alsó tagozatokban eredményesek, ami valószínűleg a tanítók máig megőrzött gyerekcentrikus tevékenységének köszönhetőek.³⁷ Az alkalmazott pedagógiai módszerekkel kapcsolatban a Waldorfról esik leggyakrabban szó: Sággy Erna³⁸ kiemeli, hogy a Waldorf-módszer különösen alkalmas a hátrányos helyzetű gyerekek oktatására, mert lényege a diákok képességeinek sokoldalú kibontakoztatásában és emberközpontúságában áll. (A hangsúly itt a hátrányos helyzeten van: a cigány tanulókat nem etnikai sajátosságaik miatt kell másképp oktatni, hanem azért, mert kisebbségként eleve hátrányos helyzetben vannak a többségi társadalomban. Az emberközpontúság többek

³⁵ Babusik Ferenc: Az iskolai hatékonyság kulcstényezői a romák oktatásában, Delphoi Consulting, 2000

³⁶ Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzió, Delhoi Consulting, 2000

³⁷ Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzió, Delhoi Consulting, 2000

³⁸ Sággy Erna: Peremhelyzetben. Alternatív pedagógiai módszerek esélye a cigány gyermekek oktatásában, Iskolakultúra, 1995/6-7. alapján

között a másság érzetéből fakadó szorongás leküzdésében lehet hatékony. A Waldorf-iskolákban nem kényszerítik a tanulókat versengésre, nem siettetik előrehaladásukat, nincs személyes büntetés – sem közvetlenül, sem osztályzással –, a tanárok minden egyes gyerek előrehaladását figyelemmel kísérik, és toleráns, meleg, szeretetteljes légkört biztosítanak. Mindezt ugyanakkor ki kell egészíteni a cigány nyelvvel, irodalommal, néprajzzal, történelemmel kapcsolatos ismeretekkel. A Józsefvárosi Tanoda, a Tiszabői Általános Iskola és a Kedves-ház pedagógiai gyakorlata sok szempontból hasonlít a Waldorf-módszerhez: eredményességük azt jelzi, hogy több iskolában is érdemes lenne alternatív pedagógiai módszerekkel kísérletezni.

Mindezt kiegészíthetné a Forray-Hegedűs³⁹ szerzőpáros által javasolt iskolaszervezet, amelyben a felső tagozat nagyobb mértékben differenciálódna: az ily módon működő nemzetközi iskolák általában azért sikeresek, mert az osztályszervezetek feloldása lehetővé teszi, hogy a tanulók kisebb csoportjai érdeklődésüknek, tudásszintjüknek megfelelő csoportmunkákban vegyenek részt. A magyarországi, hatékonyan működő speciális cigány iskolák többsége is csoportbontást alkalmaz.

VII.5.1.1.4.3. Multikulturális nevelés

„A multikulturális iskola eszméje azokban az országokban fogalmazódott meg először, ahol több nép, nemzetiség él egymás mellett, ugyanakkor az asszimiláció csődöt mondott. Szükségesnek látszott – aránytól és lélekszámtól függetlenül – elismerni és értékkel felruházni a nemzeti kisebbségeket, illetve azonosságtudatuk megőrzésében segíteni őket. A multikulturális nevelés lényege, hogy olyan környezetet teremtsen, amelyben a gyerekek ismereteket szerezhettek egymás kultúrájáról. Célja a tanulók különbözőségének elismerése a diákok és családjaik kulturális háttérének felhasználásával. E paradigmán belül a másság tudata érték, épp ezért a teljesítmény helyett a kulturális sajátosságok és a személyiség kerülnek az oktatás középpontjába. A multikulturális nevelés feladata kettős: egyrészt erősíti a kisebbségben az elfogadottság érzését, másrészt, a többséggel fogadtatja el a kisebbséget.”⁴⁰

A Józsefvárosi Tanodában például példaértékűen valósul meg a cigány gyerekek a gyerekek cigánykultúrával való megismertetése: „Azt szeretnénk sugallni, hogy a „cigány mivolt” érték, ahogy minden etnikai másság az – egyáltalán a világ sokszínűsége érték, gazdagság. (...) A Tanoda nemzeti programja elsősorban szintén a klub keretében valósul meg. Az elterjedt néprajzi-történeti megközelítés helyett az életközeli, a gyerek identitásállapotát figyelembevevő megközelítéssel próbálkozunk. Mi az „identitáskérdést” a gyerekek családja felől közelítjük meg, mert nem gondoljuk, hogy

³⁹ Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: Támogatás és integráció: oktatáspolitikai szempontok a cigányság iskoláztatásához, Oktatókutató Intézet, Budapest, 1991

⁴⁰ Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzió, Delhoi Consulting, 2000

valamilyen egységes cigányképet, egységes cigányidentitást kellene favorizálnunk. A keretprogramunk ehhez egy olyan kiállítás szervezése, illetve tanodai újságunk egy olyan mellékletének szerkesztése, amelyben a gyerekek bemutatják családjukat. Már a forrásgyűjtés is sok élményt nyújt. A gyerekek idősebb családtagjaiktól fotókat kérnek, és mindent leírnak, amit az azokon szereplőkről megtudnak. Hang- és videófelvételeket készítenek családjuk, rokonságuk körében. Sok olyan dolgot tudnak meg legközelebbi hozzátartozójukról is – mondják – ami eddig nem került szóba. Egy kicsit szélsőségesen fogalmazva: ezt a módszert jobbnak tartjuk a gyerekek önbecsülésének, önismeretének fejlesztésére, mint az indiai őshaza elhagyása után a cigányok vándorlási útvonalának vagy az ősi hiedelmeknek, hagyományoknak a bemutatását. Természetesen fontosnak tartjuk ezt is, de nemzeti programunk megvalósításának egy későbbi szakaszában.”⁴¹ A Tanoda legfontosabb előnye, hogy nem szegregál: a gyerekek saját általános iskolájukba járnak délelőtt, s délután vesznek részt a programokon. Ezáltal felkészítik a tanulókat a „rendes” osztályban való sikeres munkára és cigányságuk vállalására – nem roma környezetben is.

Csepeli György⁴² a mi-ők felszámolását tekinti a multikulturális oktatás feladatának, ennek megvalósításához azonban a tömegkommunikációban és a tankönyvekben található kisebbség-reprezentációnak – vagy ennek hiányának – meg kell változnia. Ezt a feladatot 1994-től a Minoritas Alapítvány Kisebbségkutató Intézete végzi: több vizsgálatot készítettek már az iskolai tankönyvek multikulturális tartalmáról, és figyelő szolgálatuk igyekszik a kiadókat befolyásolni. Magyarországon több multikulturális kísérleti oktatási program is folyik (például a “Szemben a történelemmel” illetve a “Multikultúra” programok) az általános és középiskolákban. A tanárképzés rendszerébe azonban ezen ismeretek oktatása még nem épült be.

VII.5.1.1.5. Nyelvi hátrány

A magyarországi cigányok mintegy 70 százalékának magyar, 20 százalékának cigány és 7-8 százalékának a román nyelv egyik dialektusa az anyanyelve.⁴³ Bár a nem magyar anyanyelvűek száma folyamatosan csökken, de még így is a romák kb. 37 százalékának az első, otthon elsajátított nyelve a cigány.⁴⁴ Babusik Ferenc⁴⁵ kutatásaiból kiderült, hogy azok, akik gyermekkorukban csak valamelyik cigány nyelven beszéltek, vannak jelenleg is a leginkább hátrányos helyzetben. E csoport fele beszél csak jól magyarul, miközben

⁴¹ Szőke Judit, dr.: A Józsefvárosi Tanoda, Soros Oktatási Füzetek, Budapest, 1998

⁴² Csepeli György - Neményi Mária: A toleranciára nevelés esélyei, Educatio, 1999/nyár

⁴³ Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzió, Delphoi Consulting, 2000

⁴⁴ Babusik Ferenc: Az iskolai hatékonyság kulcsnézői a romák oktatásában, Delphoi Consulting, 2000

⁴⁵ Babusik Ferenc: Az iskolai hatékonyság kulcsnézői a romák oktatásában, Delphoi Consulting, 2000

a magyarul nehezen beszélők aránya közöttük igen magas. Azok a romák viszont, akik gyermekkorukban csak magyarul beszéltek, jelenleg majdnem száz százalékban jól beszélnek magyarul.

Azok, akik csak magyarul beszéltek, végezték el a legmagasabb arányban az általános iskolát. Szakmunkás végzettséget közülük közel kétszer többen szereztek, mint azok, akik kétnyelvűek voltak. A gyermekkorban csak valamelyik cigány nyelvet beszélők egyáltalán nem jutottak az általános iskolainál magasabb végzettséghez, miközben az általános iskolát be nem fejezettek aránya körükben kimagasló (87,5 %). Érettségit és felsőfokú képesítést bár csak elenyészően szereztek, de kizárólag azok, akik gyermekkorukban magyarul beszéltek.

Elmondható tehát, hogy a kétnyelvűség a romák esetében az iskolai sikeresség szempontjából – ellentétben az élet egyéb területeivel – hátránynak tekinthető. Különösen az óvodába nem járt cigány gyerekeknek adódnak nehézségeik az elvárt magyar nyelvtudás hiánya miatt az első osztályban.

Babusik kutatásai alapján a következőket fogalmazza meg: „míg a szülői házból hozott gyenge magyar nyelvtudás hátrány a roma fiatalok számára, addig az iskolában megerősödő roma (kulturális) identitás – amelynek részét képezheti valamelyik cigány nyelv formális tanulása is – előnyt jelenthet a továbbtanulás szempontjából, de csak abban az esetben, ha a gyermek tökéletesen megtanul magyarul (ezzel együtt megtanulja a többségi társadalom nyelvi-kulturális mintáit is).”⁴⁶ Ez azt jelenti tehát, hogy a cigány családoknak el kell indulniuk a nyelvi asszimiláció útján, anélkül azonban, hogy identitásukról lemondanának.

VII.5.1.1.6. Az óvodai nevelés

A nyelvi hátrány kiküszöbölésének fontos állomása az óvoda: ha ugyanis egy roma tanuló a magyar nyelv alapos ismerete nélkül érkezik meg az első osztályba, már nem tudja behozni a lemaradását.⁴⁷ Emellett az óvoda olyan rendszeres tevékenységekhez is szoktat, amelyekre az iskola is épít. „Az óvoda megtanítja a szülőt is ezekre a rutinokra: meghatározott időben elvinni-elhozni a gyereket, ellátni a szükséges felszerelésekkel, tehát felkészülni a másnapi tevékenységre.”⁴⁸

⁴⁶ Babusik Ferenc: Az iskolai hatékonyság kulcs tényezői a romák oktatásában, Delphoi Consulting, 2000

⁴⁷ Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzió, Delphoi Consulting, 2000

⁴⁸ Forray R. Katalin: Cigány kisebbségi oktatáspolitikai, Educatio, 1999/nyár

A szakértők egyetértenek az iskolai előmenetel és sikeresség szempontjából minimum három éves óvodai nevelés szükségességét illetően, ugyanakkor a cigány gyerekek 11 százaléka ötéves kora után sem jár óvodába, noha a közoktatási törvény kötelezővé tette az ötéves kori iskola-előkészítést.⁴⁹ Az 1995-ös TOK adatfelvétel adatai szerint a cigány gyermekeket nevelő 838 óvoda közül 45-be csak cigány gyermekek járnak, s 189 óvodában van olyan csoport, ahol a gyermekeknek legalább a fele cigány. 838 óvodából 484-ben folyik cigány felzárkóztató óvodai program.

Réger⁵⁰ szerint a megoldás az igen korai – 2-3 éves korban elkezdett -, de a gyereket a családtól nem elszakító iskola előtti nevelés lenne. Az óvodát ezért akár valóban kötelezővé és földrajzi-közlekedési értelemben elérhetővé kellene tenni “akár úgy, hogy az intézmény, illetve ennek legfontosabb funkciói telepedjenek meg a cigány és általában a leghátrányosabb helyzetű, sokgyermekes családok lakóhelyén (például utazó óvópedagógusok). Bármelyik formához elengedhetetlen a szülők együttműködése, amit csak lokális projektekkel lehet megszervezni.”⁵¹

VII.5.2. Középfokú oktatás

A roma népesség felemelkedésének egyik legfontosabb feltétele, hogy olyan műveltséghez, szakképzettséghez jussanak felnövő tagjai, amely lehetővé teszi a munkaerő-piaci érvényesülést. Ezért van nagy jelentősége annak, hogy milyen sikeresek a középfokú intézményekbe bekerült roma fiatalok.

A 18. táblázatból látható, hogy továbbra is igen jelentős különbségek mutatkoznak a cigány és nem cigány tanulók középfokú továbbtanulása között. Míg a nem cigány gyerekeknek 39 százaléka tanul szakiskolákban illetve szakmunkásképző iskolákban, addig ez az arány a cigány tanulók esetében 66 százalék. A nem roma fiatalok 56,5 százaléka érettségit adó középiskolákban (szakközépiskola vagy gimnázium) tanul, azonban a roma fiataloknak csupán 19 százaléka kerül be ezekbe az intézményekbe.

⁴⁹ Mester Zsuzsa: A magyar oktatás „problémavilága”, Amaro Drom, 1999/1.

⁵⁰ Réger Zita: Cigány gyermekek nyelvi problémái és iskolai esélyei, Iskolakultúra, 1995/24.

⁵¹ Forray R. Katalin: Cigány kisebbségi oktatáspolitiká, Educatio, 1999/nyár

A továbbtanulók aránya évente a végzősök százalékában						
Továbbtanulás	1996/97		1997/98		1998/99	
	Nem cigány	Cigány	Nem cigány	Cigány	Nem cigány	Cigány
Nem tanul tovább	2,3	16,5	2,8	16,1	3,2	14,9
Speciális szakiskola	4,4	8,6	5,4	10,4	3,2	9,4
Szakmunkásképző	36,5	61,6	34,9	57,5	36,8	56,5
Szakközépiskola	38,3	9,3	37,3	12	38,1	15,4
Gimnázium	18,3	3,7	19,3	3,8	18,4	3,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

53. táblázat

A továbbtanulók aránya évente a végzősök százalékában,
Liskó Ilona: Cigány tanulók a középfokú oktatásban

Liskó Ilona az Oktatáskutató Intézetben az Oktatási Minisztérium megbízásából 2001-ben végzett kutatása⁵² során arról is megkérdezte a szülőket, hogy milyen szakmát képzeltek el gyermekeik számára. A válaszoló szülők közel fele (48%) szolgáltatóipari és közel egyharmada (30%) a tercier ágazathoz tartozó (kereskedelem, vendéglátás) szakmára gondolt. A cigány szülők szakmai aspirációi pontosan követték a szakmák presztízsében bekövetkezett változásokat, és ugyanúgy a szolgáltatóipari és a tercier ágazathoz tartozó szakmák voltak vonzóak a számukra, ahogy ez a nem cigány szülők esetében jellemző. Ehhez képest 2001-ben az volt tapasztalható, hogy a középfokon tovább tanulni szándékozó cigány gyerekek jóval magasabb arányban jutottak be az építőipari és a mezőgazdasági iskolákba és ugyanezen iskolák szakmunkásképzős osztályaiba – tehát az alacsonyabb presztízsű szakmák képzésébe –, mint a szolgáltatóipari, a kereskedelmi és vendéglátó-ipari szakmákat oktató iskolákba (53. táblázat). Vagyis a cigány gyerekek szakmaválasztása korántsem az eredeti ambícióknak megfelelően történt.

⁵² Liskó Ilona: Cigány tanulók a középfokú oktatásban

A cigány tanulók aránya a vizsgált iskolákban az iskola szakiránya szerint			
	Összesen	Szaktanulmánykészítő	Szakközépiskola
Ipari	5,206	11,78	11,142
Építőipar	13,647	22,08	22,62
Mezőgazdaság	9,82	17,82	15,01
Élelmiszeripar	3,343	6,04	6,212
Szolgáltatás	5,923	13,42	9,321
Kereskedelem-vendéglátás	7,597	13,05	10,597
Szállítás	1,599	5,15	9,091
Összes	7,027	13,9	12,4

54. táblázat

A cigány tanulók aránya a vizsgált iskolákban az iskola szakiránya szerint,
Liskó Ilona: Cigány tanulók a középfokú oktatásban

Ennek oka valószínűleg az általános iskolákban keresendő, hiszen tanulóik nem bizonyultak elég felkészültnek ahhoz, hogy bejussanak az általuk preferált, magasabb presztízsű, perspektivikusabb szakmákat oktató intézményekbe. Ezért alapvető fontosságú az általános iskolai képzés színvonalának javítása, amellyel a téma súlyosságának megfelelő részletességgel foglalkoztunk az előző fejezetben.

Ha a cigány tanulók számához viszonyítjuk a lemorzsolódó cigány tanulók arányát, akkor arra az eredményre jutunk, hogy az iskolákba belépő cigány tanulók 36%-a morzsolódik le a 9. osztályból, 29%-uk a 10. osztályból. A szakképző iskolák adatai szerint az átlagosnál is többen maradnak ki a megyeszékhelyi iskolák 9-10. osztályaiból. Itt a cigány tanulók száma a szakképző iskolák első két évében gyakorlatilag évente megfelelődik, vagyis a szakképző iskolákba beiratkozó cigány tanulók háromnegyed részének még arra sincs esélye, hogy egyáltalán elkezdje a szakmatanulást. A cigány tanulók tehát a többi tanulóhoz viszonyítva jelenleg sokkal veszélyeztetettebbek abban a tekintetben, hogy nem fejezik be azt a középfokú iskolát, amelyet elkezdtek. Azonban az adatokból az is kiderült, hogy az első két évben tanulmányi eredményeik nem rosszabbak az iskolák tanulóinak átlagánál, így feltételezhetjük, hogy az iskolai kimaradások többsége nem, vagy nem csak a tanulmányi kudarcokkal indokolható. A lemorzsolódás okai lehetnek a korábban tárgyalt kulturális és etnikai jellegzetességek (korai felnőtté válás, családalapítás, a pozitív minták hiánya, kevés ösztönzés a család részéről stb.), ugyanakkor az esetek nagy részében a középfokú továbbtanulás a család részéről olyan jelentős kiadásokat (pl. útiköltség, ruházkodás, tanszerek) igényel, melyeket a munkanélküli szülők nem tudnak vállalni. Nagyon lényeges tehát, hogy a továbbtanuló cigány gyerekek számára rendelkezésre álljanak olyan állami és alapítványi források, ösztöndíj-lehetőségek, amelyek kompenzálni tudják a cigány családok rossz gazdasági és szociális helyzetét.

Liskó Ilona kutatása során vizsgálta azt is, hogy az iskolák véleménye szerint szükséges-e a pedagógusok továbbképzése a cigány gyerekek oktatásának eredményessé tételéhez. Mindössze az igazgatók 18%-a mondta azt, hogy nincs szükség ilyen továbbképzésre. A legtöbben pszichológiai (64%) és cigány társadalomtörténeti (64%) továbbképzéseket javasolnak, de az igazgatók több mint harmada szerint szakmódszertani, pedagógiai, sőt cigány néprajzzal és művészetekkel foglalkozó továbbképzésekre is szükség lenne. Ezekből a válaszokból kitűnik, hogy legalábbis az igazgatók egy része szerint a pedagógusoknak tanítványaik kultúrájával is jobban meg kellene ismerkedniük ahhoz, hogy eredményesebb legyen a munkájuk. A pedagógusok továbbképzése iránti tömeges igény a jelenlegi pedagógiai munka színvonalával való elégedetlenségről árulkodik, illetve azt jelzi, hogy a szakképző iskolák pedagógusai mennyire nincsenek megfelelően felkészülve az iskolákban rájuk háruló feladatokra.⁵³ Hiába növekszik tehát évről-évre a továbbtanuló cigány fiatalok aránya, hatékonyabb oktatási programok és pedagógiai módszerek nélkül nem fog gyarapodni azoknak a száma, akik szüleikhez képest biztosabb egzisztencia reményében, jobb perspektívákkal, versenyképes és a mai munkaerő-piaci igényeknek megfelelő tudással vághatnak neki a felnőtt életnek.

A pécsi Gandhi Gimnázium és Kollégium nagy előrelépés a cigány gyerekek középfokú oktatása szempontjából, ugyanakkor a szakértők között vita tárgya, hogy jó-e, ha a cigány diákokat ilyen módon elkülönítik a nem cigány tanulóktól. Pokorni Zoltán véleménye szerint az integrált és a csak roma gyerekeket foglalkoztató kollégiumoknak is megvan a maga előnyük és hátrányuk, tehát egyik mellett sem kell pálcát törni, jól megfér egymás mellett mindkét modell.⁵⁴

VII.5.3. Felnőttképzés

A következőkben azokat a foglalkoztatási és képzési programokat, lehetőségeket mutatjuk be, amelyek a cigányság segítségére lehetnek munkaerő-piaci esélyeik javításában. A programok költségeinek megtérítése a Strukturális Alapok és különböző alapítványok forrásai mellett elsősorban a Munkaerő-piaci Alapból (MPA) oldható meg.

⁵³ Liskó Ilona: Cigány tanulók a középfokú oktatásban

⁵⁴ Pokorni Zoltán: Az Oktatási Minisztérium tettei és tervei a roma fiatalok iskoláztatása érdekében, In: Egyenlőtlenségek és esélyek – Roma fiatalok helyzete a közoktatásban, Budapest, 2001

VII.5.3.1. A Munkaerőpiaci Alap által finanszírozható lehetőségek⁵⁵

VII.5.3.1.1. Közhasznú munkavégzés támogatása

A lakosságot vagy a települést érintő közfeladat ellátására a települési önkormányzat közhasznú foglalkoztatást szervezhet. A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium önkormányzatok számára évente meghirdeti közmunka programját, melynek keretében hátrányos helyzetű, rendszeres szociális segélyben részesülő tartós munkanélküli, elsődlegesen roma ember átmeneti foglalkoztatása valósul meg.

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény 8. § alapján közfeladatnak tekinthető:

- a településfejlesztés, településrendezés,
- a környezet védelme,
- a vízrendezés, csapadékvíz-elvezetés, csatornázás,
- a lakásgazdálkodás, lakásfenntartás,
- a köztemető fenntartása,
- helyi tömegközlekedés,
- településtisztaság fenntartása,
- a helyi közbiztonsági, tűzvédelmi feladatok ellátása,
- egészségügyi, szociális alapellátás biztosítása,
- közművelődési, művészeti, sporttevékenység támogatása,
- nemzetiségi és etnikai kisebbségek jogainak biztosítása,
- foglalkoztatási feladatokban való közreműködés,
- az egészséges életmód szervezeti és közösségi feltételeinek biztosítása.

Közhasznú tevékenységnek, az Ft. 58. § (5) bekezdésének o) pontja alapján a közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. tv. 26. § c) pontjában meghatározott tevékenységeket értjük. Ezek a társadalom és az egyén közös érdekeinek kielégítésére irányuló tevékenységek:

- egészségmegőrzés, betegségmegelőzés, gyógyító-, egészségügyi rehabilitációs tevékenység,
- szociális tevékenység, családsegítés, időskorúak gondozása,
- tudományos tevékenység, kutatás,
- nevelés és oktatás, képességfejlesztés, ismeretterjesztés,
- kulturális tevékenység,
- kulturális örökség megóvása,
- műemlékvédelem,
- természetvédelem, állatvédelem,

⁵⁵ Foglalkoztatáspolitikai ismeretek, Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, 2004, www.fmm.gov.hu

- környezetvédelem,
- gyermek- és ifjúságvédelem, gyermek- és ifjúsági érdekképviselet,
- hátrányos helyzetű csoportok társadalmi esélyegyenlőségének elősegítése,
- emberi és állampolgári jogok védelme,
- a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekkel, valamint a határon túli magyarsággal kapcsolatos tevékenység.

A közhasznú munkavégzés szervezése során támogatás kérhető a foglalkoztatásból eredő közvetlen költségek 90%-ának támogatására, mint:

- a munkavállaló munkabére és annak járulékai,
- a munkaruha és az egyéni védőeszköz költségei,
- a munkába járással kapcsolatos utazási költségterítésről szóló jogszabály szerint a munkaadót terhelő utazási költség,
- a munkavégzéshez nélkülözhetetlen munkaeszközök költségei (melyet előzetesen a munkaügyi központ kirendeltségével egyeztetni kell),
- a munka-alkalmassági vizsgálat költségei [a 27/1995. (VII. 25.) NM rendelet szerinti]
- a többletlétszám foglalkoztatásából eredően az irányításban felmerülő költségek.

A munkaerő-piaci programok szervezése során lehetőség van arra, hogy a foglalkoztatást a fent felsorolt tevékenységek bármelyikében elindíthassák. Nem szükséges csak egyféle feladatot bevonni a programba, lehet több, egymástól eltérő területen is foglalkoztatni. A változatos munkakörök lehetővé teszik, hogy minél több résztvevő megtalálja a neki megfelelő tevékenységet. A megfelelő munkatapasztalat megszerzése után könnyebbé válhat az elhelyezkedés.

Az ország sok részén a segélyen és a közhasznú munkán kívül a közmunka jelenti szinte az egyetlen jövedelemszervezési lehetőséget, így más munkaadó hiányában marad a munkanélküli járadék, a jövedelemtámogató támogatás és az újbóli közhasznú munka körforgása. Baksai⁵⁶ szerint a cirkulációból való kilépésre három lehetőség kínálkozik:

- továbbfoglalkoztatási lehetőséggel járó települési program magvalósítása;
- elmaradott térségekben nagyobb volumenű munkaalkalmat is teremtő térségfejlesztési programok indítása;
- képzéssel összekapcsolt (betanító vagy szakmunkás) közhasznú munka szervezése.

A közmunka programokra 2004-ben a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium és a Munkaerő-piaci Alap 3,2 milliárd forintos támogatási keretet biztosított. Emellett 810 millió forint állt rendelkezésre a közmunka programokhoz kapcsolódó fejlesztések és eszközbeszerzések támogatására.

⁵⁶ Baksai Zoltán: Cigányság, foglalkoztatás, munkanélküliség (p. 67-80.) In: Tanulmányok "A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia" alapkérdéseiről. Budapest, NEKH – ET, 1999.

VII.5.3.1.2.

Foglalkoztatást elősegítő képzésben történő részvétel támogatása

A képzési támogatás lehetővé teszi a munkaerőpiacon keresett szakképesítés megszerzését. A támogatott tevékenységek között szerepel a szakképzés, a szakképzés megkezdéséhez szükséges alapismereteket nyújtó támogatás, pályaaorientációs és álláskeresési ismeretek oktatása, szakképesítéssel rendelkezők számára államilag elismert nyelvvizsga megszerzésére irányuló képzés, járművezetői engedély megszerzése. A képzésben résztvevők számára kereset-kiegészítés vagy keresetpótló juttatás adható, valamint a képzéssel kapcsolatos költségek megtérítése kérhető. A munkaerő-piaci program keretében lehetőség van arra, hogy a közhasznú tevékenységben végzett feladat ellátására a képzés során fel lehessen készülni.

A regionális munkaerő-fejlesztő és -képző központok nagyobbik része készített képzési programokat a cigányság részére, "figyelembe véve azok sajátos életkörülményeit", sokszor azonban olyan „etnospecifikus” szakképzési programokat szerveznek számukra, melyek hagyományos, de piacukat veszített cigány kézműves foglalkozások felelevenítésén alapulnak (pl. seprűkötő, földtégla-gyártó). Ezek a programok nem igazán a munkaerő-piaci prognózisok alapján szerveződnek, így az elhelyezkedés szempontjából abszolút perspektívátlanok.

VII.5.3.1.3. Munkanélküliek vállalkozóvá válását elősegítő támogatások

Az önálló vállalkozás megkezdéséhez támogatás adható a munkanélküli járadéknak megfelelő összeg további 6 hónapig tartó folyósítására, a vállalkozóvá válást elősegítő szaktanácsadás költségeinek 50%-áig történő átvállalására, a vállalkozási ismereteket oktató tanfolyam költségeinek 50%-os átvállalására, hitelfelvétel esetén, 1 év időtartamra, a hitelfedezeti biztosítás költségeinek 50%-os megtérítésére. A munkaerő-piaci programban lehetőség adódik arra, hogy a képesítés, és a munkatapasztalat megszerzése után egyes csoporttagok vállalkozóvá váljanak. A program keretei között nincs lehetőség előzetes piackutatás végzésére. Ennek ellenére az induló vállalkozás számára létfontosságú, hogy ismerje, milyen keresletre számíthat termékei vagy az általa nyújtott szolgáltatás tekintetében. A szükséges információk beszerzését és a tevékenység megalapozását segítheti, ha az induló vállalkozás felveszi a kapcsolatot a Helyi Vállalkozásfejlesztési Központtal.

A vállalkozásalapítás a cigányok esetén különösen jelentős kérdés, hiszen „a vállalkozói típusú tevékenység- és életforma meglehetősen közel áll a romák hagyományos munkakultúrájához, szokásaihoz.”⁵⁷ Azonban nem feltétlenül kell a hagyományos roma mesterségekre épített vállalkozásokat preferálni, hanem sokkal inkább a piacképes vállalkozásokat.⁵⁸

VII.5.3.1.4. Önfoglalkoztatóvá válás támogatása

Támogatásként 3 millió Ft-ig terjedő visszatérítendő, kamatmentes tőkejuttatás adható, valamint a tevékenység megkezdéséhez és folytatásához szükséges szaktanácsadás költsége téríthető meg. A támogatást legkésőbb a folyósítás befejezését követő 13. hónap kezdetétől számított legfeljebb 60 hónap alatt, a munkaügyi központ által megállapított egyenlő részletekben kell visszafizetni. Az önfoglalkoztatás elindításához szükséges kezdeti tőkét biztosíthatja ez a támogatási forma. A vállalkozást nem szükséges egyedül beindítani, lehetőség van működő vállalkozáshoz történő csatlakozásra, vagy arra, hogy többen, összefogva indítsák be a vállalkozásukat. Az intenzív álláskeresési támogatás, a helyközi utazás támogatása, valamint a csoportos személyszállítás támogatása együttesen a program teljes időtartama alatt nyújtható. Az eszközök bármelyike egymással kombinálható és a hosszú távon munka nélkül levő résztvevők igényeihez igazítható. A programok beindítása előtt mindenképpen fel kell mérni, hogy a kistérségben milyen szakismeretekre és szaktudásokra van szükség.

A munkanélküliek vállalkozóvá válását és az önfoglalkoztatóvá válás elősegítését célzó programokra 2004-ben a Munkaerő-piaci Alapból 1,1 milliárd forint állt rendelkezésre.

VII.5.3.1.5. Foglalkoztatás bővítését szolgáló támogatás

A munkaerő-piaci programból történő kilépést és az elhelyezkedés megkönnyítését szolgálja, hogy a munkavállaló munkabérének 50-100%-át egy éves időtartamra a munkaügyi központ átvállalhatja. A munkaadónak a támogatás idejével megegyező továbbfoglalkoztatási kötelezettsége van.

VII.5.3.1.6. Foglalkozáshoz kapcsolódó járulékok átvállalása

Legfeljebb 1 éves időtartamra, a keresetet terhelő egészség- és nyugdíjbiztosítási, valamint a munkaadói járuléknak, továbbá a munkaadót terhelő egészségügyi hozzájárulásnak megfelelő összeg részben, vagy egészben átvállalható. Az átvállalás jelentősen csökkenti a munkáltató foglalkoztatással kapcsolatos költségeit.

A Munkaerő-piaci Alapból 2004-ben 3,8 milliárd forintot különítettek el az Állami Foglalkoztatási Szolgálat munkaerő-piaci programjaira, amelyeket romák, megváltozott munkaképességűek, alacsony iskolai végzettségűek, idősek, pályakezdő fiatalok, tartós

⁵⁷ Gere Ilona: A cigány nők vállalkozóvá válásának esélyei, In: Tanulmányok "A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia" alapkérdéseiről. Bp., NEKH – ET, 1999

⁵⁸ Ágó János: Esélyek és esélytelenségek a munkaerőpiacon, In: „Senkié vagyok – lehetnék mindenkié.” Tanulmányok a cigányságról, 1994-1996. [Szerk.]: Raicsné Horváth Erika – Hajdu István. Bács-Kiskun megye,

munkanélküliek, hajléktalanok, büntetés-végrehajtási intézményből szabadulók részére hirdettek meg. Emellett 2 milliárd forint jutott munkahelyteremtő beruházások támogatására, előnyben részesítve azokat a beruházásokat, amelyek hátrányos helyzetű, magas munkanélküliséggel sújtott térségekbe irányulnak.

A Munkaerő-piaci Alapból a szakképzés rendszerének fejlesztésére 3,2 milliárd forintot lehetett fordítani a hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatását célzó Szakiskolai Fejlesztési Program keretében.

VII.5.3.2. A Strukturális Alapokból finanszírozható programok

Az Európai Unió kiemelten támogatja a hátrányos helyzetű csoportok, köztük a romák munkaerő-piaci integrációját. Az Európai Unió Tanácsa rendeletben határozta meg, hogy azoknak az országoknak, amelyek támogatásban akarnak részesedni a Strukturális Alapokból, tervet kell készíteniük a pénzek felhasználására, ezért Magyarország is elkészítette a Nemzeti Fejlesztési Tervet. A Nemzeti Fejlesztési Tervben külön program, név szerint a Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program (HEFOP) szolgál az emberek képzettségi szintjének emelésére, a versenyképes tudás megszerzésére, a hátrányos helyzetűek felzárkóztatására. A programok egy része az oktatási és képzési intézmények infrastrukturális fejlesztésére, és a munkaerő-piaci szolgáltatások hatékonyságának növelésére irányul. A programok másik fő csoportja az egyének, családok, hátrányos helyzetű csoportok képességeinek és készségeinek, információhoz jutási lehetőségeinek és társadalmi elfogadottságának kibontakoztatását segíti elő.

HEFOP					
Prioritás	Intézkedés	Indikatív költségvetés		Felelős tárca	Együttműködő tárcák
		millió euró	OP költségvetés %-ában		
Aktív munkaerő-piaci politikák támogatása	A munkanélküliség megelőzése és kezelése	160,1	24	FMM	
	A foglalkoztatási szolgálat fejlesztése			FMM	
Társadalmi kirekesztés elleni küzdelem	A nők munkaerőpiacra való visszatérésének segítése	86,9	13	FMM	
	Hátrányos helyzetű tanulók esélyegyenlőségének biztosítása az oktatási rendszerben			OM	
	A társadalmi beilleszkedést elősegítő programok és szolgáltatások támogatása			ESZCSM	IM
Oktatás és képzés támogatása az egész életen át tartó tanulás részeként	Hátrányos helyzetű emberek foglalkoztathatóságának javítása	122,6	18,4	FMM	IM, GYISM
	Egész életen át tartó tanulóhoz szükséges készségek és képességek fejlesztése			OM	
	A szakképzés tartalmi, módszertani és szerkezeti fejlesztése			OM	
Alkalmazkodó-képesség és vállalkozói készségek fejlesztése	Az oktatási, képzési rendszer korszerűsítése Munkahelyteremtéshez és a vállalkozóvá váláshoz kapcsolódó képzések támogatása	46,6	7	OM FMM	GKM,
Oktatási, szociális és egészségügyi infrastruktúra fejlesztése	A felnőttképzési rendszer fejlesztése	236,3	35,4	FMM	IHM
	Az oktatási infrastruktúra fejlesztése			OM	
	A társadalmi befogadást támogató szolgáltatások infrastrukturális fejlesztése			ESZCSM	
	Egészségügyi infrastruktúra fejlesztése az elmaradott régiókban			ESZCSM	
	Egészségügyi IT fejlesztés az elmaradott régiókban			ESZCSM	

55. táblázat

Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program, Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Oktatási Minisztérium, Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium

A Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program mellett a Regionális Fejlesztési Operatív Program szolgálja a tudás alapú társadalom kialakításához szükséges oktatási és képzési rendszer fejlesztését. A ROP azonban a foglalkoztatás helyi jellegzetességeire fekteti a hangsúlyt. Célja a gazdasági-társadalmi szempontból elmaradott térségek felzárkóztatása, a regionális különbségek mérséklése, megszüntetése. A munkanélküliség magas aránya a leszakadó, alacsony gazdasági aktivitással rendelkező térségekben fokozott terhet ró a helyi önkormányzatokra. A szociális gazdaság fejlesztése és a helyi foglalkoztatási kezdeményezések támogatása az elmaradottabb térségek számára új megoldásokat jelenthet a munkaerőpiacról kiszorult rétegek helyzetének javításában. A szociális gazdaság támogatása a civil szektor foglalkoztatási lehetőségeit növeli, a civil szervezetek a szociális és személyi szolgáltatások területén új munkalehetőségeket teremtenek, és tevékenységükkel javítják a térség lakosainak életminőségét. Az egyes régiók gazdasági felzárkózását nagyban hátráltathatja, hogy a vállalkozások számára nem áll rendelkezésre a megfelelően képzett munkaerő. Ez különösen a kis- és középvállalkozások számára probléma, mivel a legtöbb kisvállalkozás nem rendelkezik elégséges anyagi eszközzel arra, hogy munkavállalóit piacépítő ismeretekkel lássa el, vagy megvásárolja a termeléséhez szükséges ismereteket kínáló képzéseket. A szakképzési rendszer rugalmas, a helyi igényeknek megfelelő képzési kínálatának kialakítását támogatja a ROP 3. prioritásának 4. intézkedése. Az intézkedés lehetőséget ad a szakképzési és továbbképzési programok helyi igényekhez való alakítására, a hiányszakmákban történő képzések beindítására és a képzések tartalmának korszerűsítésére. A felnőttképzési programok különös figyelmet fordítanak a szakképzetlen, vagy nem piacépítő szakmával rendelkező inaktív, vagy munkanélküli személyek át- és továbbképzésére.

VII.5.3.3.

Az EQUAL közösségi kezdeményezésből finanszírozható programok

A Strukturális Alapok mellett az EQUAL közösségi kezdeményezés⁵⁹ is támogatja azokat az eszközöket, amelyek hozzájárulnak a munkaerő-piachoz kapcsolódó hátrányos megkülönböztetés és egyenlőtlenségek megszüntetéséhez. A magyarországi EQUAL program azokat a kísérleti kezdeményezéseket támogatja, amelyek a hátrányos helyzetű emberek – az etnikai vagy nemi hovatartozással, a fogyatékkal, az életkorral kapcsolatos diszkrimináció, az alacsony iskolai végzettség, a szakképzettség, illetve a befogadó munkahelyi gyakorlatok hiánya miatt munkát vállalni nem tudók – képzését, munkához jutását, foglalkoztatását segítik elő. A hazai EQUAL program kísérleti kezdeményezéseket támogat a következő témákban:

⁵⁹ EQUAL – Esélyteremtés a foglalkoztatásban, Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, www.fmm.gov.hu alapján

VII.5.3.3.1.

A munkaerő-piac szempontjából hátrányos helyzetű emberek munkaerőpiacra való belépésének vagy visszailleszkedésének segítése

Célja, hogy elősegítse a munkanélküli és inaktív emberek – kiemelt figyelmet fordítva a romák problémáira – munkaerő-piaci beilleszkedését az oktatás és képzés, a foglalkoztatás és a szociális szolgáltatások eszközeit ötvöző kezdeményezések támogatásán keresztül.

Az összes pályázható forrás: 3,7 milliárd forint.

VII.5.3.3.2.

Az életen át tartó tanulás és az olyan „befogadó” munkahelyi gyakorlatok támogatása, amelyek a munkaerő-piaci diszkrimináció és egyenlőtlenségek szempontjából érintett emberek álláshoz jutását és munkában maradását segítik

Célja a hátrányos helyzetű munkavállalók – különös tekintettel a fogyatékos és megváltozott munkaképességű emberekre – munkaerő-piaci esélyegyenlőségének biztosítása „befogadó” munkahelyi gyakorlatok és rugalmas foglalkoztatási formák kialakításával. Továbbá a hátrányos helyzetű emberek – köztük az alacsony képzettségű munkavállalók, a hanyatló ágazatokban foglalkoztatottak, az idősebb munkavállalók – alkalmazkodóképességének javítását szolgáló új módszerek kipróbálása.

Az összes pályázható forrás: 3,4 milliárd forint.

VII.5.3.3.3.

A nemek közötti munkaerőpiaci különbségek és a foglalkozási szegregáció csökkentése

Célja a nők és férfiak munkaerő-piaci esélyegyenlőségének elősegítése, a nemek közötti munkaerő-piaci különbségek és a foglalkozási szegregáció csökkentése révén. Olyan új módszerek, eljárások és eszközök kifejlesztésének és elterjesztésének támogatása, melyek a nők munkavállalását, munkaerő-piaci esélyegyenlőségét segítik elő.

Az összes pályázható forrás 716 millió forint.

VII.5.3.3.4.

Menedékkérők társadalmi integrációjának és szakmai képzésének támogatása

A tématerület keretében olyan új módszerek és szolgáltatások kidolgozásának támogatására van lehetőség, amelyek a menedékkérők foglalkoztathatóságát és befogadását segítik elő nyelvi és szakképzés révén.

Az összes pályázható forrás 268 millió forint.

VII.5.3.4. Alapítványok foglalkoztatási támogatása

Az eddigiekben bemutatott finanszírozási források mellett az alábbi alapítványok nyújtanak foglalkoztatási támogatást a cigányság számára:

VII.5.3.4.1. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány

Az OFA 1998-ban a cigányságot érintően négy programot támogatott:

- Cigányszervezetek foglalkoztatási programjainak támogatása az Autonómia Alapítvánnyal közösen.
- Az Újra Dolgozom Program.
- A tartós foglalkoztatást biztosító, vállalkozási tevékenységet megvalósító programok megvalósítása.
- A non-profit szervezetek tranzit-foglalkoztatási programjainak támogatása.

VII.5.3.4.2. Autonómia Alapítvány

Az Autonómia Alapítvány filozófiája az autonómia és a jövedelem összekapcsolásában rejlik. Autonómia biztosítása a cigány civil társadalomnak, hogy mint politikailag autonóm egység létezhesen, és jövedelem, mint a polgárosodás alapfeltétele, a szabad döntéshozatal bázisa. A roma kisebbség mindkét tényezőtől talán a legtávolabb áll Magyarországon, társadalmuk jelentős demokratikus deficittel indul. Az alapítvány célja ezért a demokratikus gyakorlatok elsajátíttatása a cigány civil társadalommal, és ehhez elengedhetetlen feltételként jövedelmi viszonyaik javítása. Ezért a támogatott projektek nagy része jövedelemgeneráló tevékenység (1-2 éves lejáratú hitelek biztosítása). Ebből fakadóan nem a legszegényebb cigány csoportokat támogatják, hanem olyan szervezeteket, melyek rendelkeznek helyi háttérrel, kezdeményezőképtelenséggel, tudással, csak a tőke hiányzik. Hitelt adnak, nem segítyt, tehát szerződést (ld. szerződés: két autonóm fél megállapodása) kötnek a szervezetekkel, akiknek hitel-visszafizetési kötelezettségük van. A pályázat, a költségvetés elkészítésében segítséget nyújtanak, ez közös munka tárgyát képezi. Ezen kívül roma vállalkozóképzéssel (pl. pályázatírás tanítása) is foglalkoznak.

A program területei:

- Szegénység, cigányság program
- Fenntartható fejlődés (környezetvédelmi) program
- Civil társadalom program
- Egyéb programok (Roma Vállalkozásképzés, Kisebbségi Jogvédő Iroda, Tolerancia-díj, Euroma program)

VII.5.3.4.3. Magyarországi Cigányokért Közalapítvány

A MCKA támogatottjai a cigány önkormányzatok (a budapesti kivételével), társadalmi szervezetek, alapítványok és azok a települési önkormányzatok, melyek tenni akarnak a roma kisebbségért.

A MCKA programterületei:

- Megélhetési (mezőgazdasági tevékenységet támogató) program
- Vállalkozásfejlesztési program
- Oktatási programok
- Jogvédelem
- Média programok

A támogatások 60-70%-a a megélhetési programokat érinti, ezen belül 1997-ben 73% a mezőgazdasági programokat.

Táblázatjegyzék

1. táblázat	Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program, Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Oktatási Minisztérium, Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium	14
2. táblázat	A népesség iskolai végzettség és nemek szerint, KSH Népszámlálás, 2001.	22
3. táblázat	A nem foglalkoztatott 15 éves és idősebb népesség a munkavégzés ténye, a legmagasabb befejezett iskolai végzettség és korcsoport szerint, KSH Népszámlálás, 2001.	25
4. táblázat	A népesség iskolai végzettség és nemek szerint (fő) KSH Népszámlálás, 2001.	28
5. táblázat	A népesség iskolai végzettség és nemek szerint (a megfelelő korúak százalékában) KSH Népszámlálás, 2001.	30
6. táblázat	A munkanélküliek megoszlása a munkanélküliség száma és a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint; A tudás társadalma I-II., Stratégiai Kutató Intézet, Bp., 2000 Információs Társadalom Kötetek 5. Ifjúság 2000. 1. Szerk: Szabó A., Bauer B., Laki L. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.....	32
7. táblázat	A különböző iskolai végzettségek gazdasági aktivitás szerinti összetétele, 25-64 évesek (%), KSH Népszámlálás, 2001.....	33
8. táblázat	Az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya korcsoportok és nemek szerint (%), Népszámlálások.....	35
9. táblázat	A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági ág és legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint, KSH Népszámlálás, 2001.	38
10. táblázat	A foglalkoztatottak megoszlása nemzetgazdasági ág és legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint KSH Népszámlálás, 2001.	40
11. táblázat	Magyarországra érkezett menekültek számának alakulása, BM BÁH	54
12. táblázat	Magyarországra érkezett menekültek számának alakulása a belépés módja szerint, BM BÁH	54
13. táblázat	A Magyar Köztársaság területére érkezett, menekültként elismert személyek száma állampolgárságuk szerint, BM BÁH	55
14. táblázat	Menekültügyi ügyfélforgalmi statisztika, BM BÁH	55

15. táblázat	A BÁH Vízum Osztályához benyújtott vízumkérelmek a vízum és a döntés típusa, valamint a beutazás célja szerint, BM BÁH.....	56
16. táblázat	A BÁH Vízum Osztályához benyújtott vízumkérelmek a vízum típusa és a főbb állampolgársági kategóriák szerint, BM BÁH	57
17. táblázat	Tartózkodási engedéllyel rendelkezők száma főbb állampolgársági kategóriák szerint, BM BÁH, 2003.	57
18. táblázat	Tartózkodási engedély kiadás és hosszabbítás iránti kérelmek számának alakulása, BM BÁH	58
19. táblázat	artózkodási engedély kiadás és hosszabbítás iránti kérelmek számának alakulása a tartózkodás célja szerint, BM BÁH	59
20. táblázat	Bevándorlási vagy letelepedési engedéllyel rendelkező külföldiek száma a főbb állampolgársági kategóriák szerint, 2003. december 23., BM BÁH	59
21. táblázat	Letelepedési kérelmek számának alakulása főbb állampolgársági csoportok szerint, BM BÁH.....	60
22. táblázat	Kiutasítottak száma a kiutasítással érintett főbb állampolgársági kategóriák szerint, BM BÁH	60
23. táblázat	Kitoloncolások száma a kitoloncolással érintett főbb állampolgársági kategóriák szerint, BM BÁH	61
24. táblázat	A külföldiek foglalkoztatása a munkáltató nemzetgazdasági ága szerint, Foglalkoztatási Hivatal, 2003.	62
25. táblázat	A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági ágak szerint, KSH, 2003.	64
26. táblázat	Tárgyhónapban bejelentett nem támogatott állások száma FEOR besorolás szerint, Állami Foglalkoztatási Szolgálat, 2003. december	65
27. táblázat	A fogyatékos személyek a fogyatékoság típusa és korcsoport szerint KSH Népszámlálás, 2001.	69
28. táblázat	A 7 éves és idősebb népesség fogyatékoság, legmagasabb befejezett iskolai végzettség és korcsoport szerint, KSH Népszámlálás, 2001.	70
29. táblázat	A 15 éves és idősebb fogyatékos személyek legmagasabb befejezett iskolai végzettség és a fogyatékoság típusa szerint, KSH Népszámlálás, 2001.	72
30. táblázat	A népesség fogyatékoság, gazdasági aktivitás és korcsoport szerint, KSH Népszámlálás, 2001.	75
31. táblázat	A fogyatékos személyek gazdasági aktivitás és a fogyatékoság típusa szerint, KSH Népszámlálás, 2001.	76

32. táblázat	A 15 éves és idősebb fogyatékos munkanélküliek a fogyatékoság típusa és a munkakeresés időtartama szerint, KSH Népszámlálás, 2001.	77
33. táblázat	A fogyatékos foglalkoztatott személyek foglalkozási főcsoport és a fogyatékoság típusa szerint, KSH Népszámlálás, 2001.	78
34. táblázat	A fogyatékos foglalkoztatott személyek nemzetgazdasági ág és a fogyatékoság típusa szerint KSH Népszámlálás, 2001.	80
35. táblázat	A nemzetiségi népesség száma megyénként – cigány; KSH Népszámlálás, 2001.	93
36. táblázat	Nemzetiség; KSH Népszámlálás, 2001.	95
37. táblázat	KSH Gyorsjelentés, 2002	96
38. táblázat	KSH Gyorsjelentés, 2002.	97
39. táblázat	Zombory Máté – Kovai Melinda: A magyarországi népesség foglalkoztatottsága (Delphoi Consulting, 2000)	98
40. táblázat	Dr. Adler Judit, Babusik Ferenc: Romákat foglalkoztató vállalkozások kutatása (Delphoi Consulting, 2000-2001).....	99
41. táblázat	KSH Gyorsjelentés, 2002	100
42. táblázat	A 15–74 éves népesség megoszlása társadalmi rétegek, cigány/nem cigány nemzetiséghez való tartozás és nemek szerint, KSH Népszámlálás, 2001.	102
43. táblázat	A munkaerőpiacról kiszakadók és inaktívak aránya a 15–74 éves cigány népesség körében korcsoport és nemek szerint, KSH Népszámlálás 2001	104
44. táblázat	A cigány nemzetiségű foglalkoztatottak társadalmi rétegek, korcsoport és nemek szerint, KSH Népszámlálás 2001	105
45. táblázat	A magyarországi népesség iskolázottsága; Országos reprezentatív cigány vizsgálat (Kemény, 1996) és KSH munkaerő-felvétel, 1993. ősz, nemzetiségi felvétel.....	107
46. táblázat	Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában. Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. Cigányok és iskola, 1996 Budapest, Educatio Kiadó	108
47. táblázat	Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. Cigányok és iskola, 1996, Budapest, Educatio Kiadó	109

48. táblázat	Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. Cigányok és iskola, 1996, Budapest, Educatio Kiadó	110
49. táblázat	Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása Átfogó szakirodalmi recenzió, Delphoi Consulting, 2000.....	111
50. táblázat	Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzió, Delphoi Consulting, 2000.....	111
51. táblázat	Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása – Átfogó szakirodalmi recenzió, Delphoi Consulting, 2000.....	112
52. táblázat	Kemény István: Tennivalók a cigányok/romák ügyében, A cigányok Magyarországon. [Összeáll.]: Kemény István. Budapest., MTA, 1999	112
53. táblázat	A továbbtanulók aránya évente a végzősök százalékában, Liskó Ilona: Cigány tanulók a középfokú oktatásban	125
54. táblázat	A cigány tanulók aránya a vizsgált iskolákban az iskola szakiránya szerint, Liskó Ilona: Cigány tanulók a középfokú oktatásban	126
55. táblázat	Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program, Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Oktatási Minisztérium, Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium	133

Irodalomjegyzék

A 2001-es KSH népszámlálásról megjelent összefoglaló

Ágó János: Esélyek és esélytelenségek a munkaerőpiacon

In: „Senkié vagyok – lehetnék mindenkié.” Tanulmányok a cigányságról, 1994-1996. [Szerk.]: Raicsné Horváth Erika – Hajdu István. Bács-Kiskun megye, [1997]

Babusik Ferenc: Az iskolai hatékonyság kulcstényezői a romák oktatásában

Delphoi Consulting, 2000

Babusik Ferenc: Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében

Delphoi Consulting 2000 alapján

Baksai Zoltán: Cigányság, foglalkoztatás, munkanélküliség

(p. 67-80.) In: Tanulmányok

„A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia”
alapkérdéseiről. Budapest, NEKH – ET, 1999.

Csepeli György – Neményi Mária: A toleranciára nevelés esélyei

Educatio, 1999/nyár

Csongor Anna: Cigány gyerekek az iskolában

Phralipe, 1992/2

Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása

(szerk.: Babusik Ferenc; Delphoi Consulting, 2000)

Foglalkoztatási Hivatal, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány:

A magyarországi munkaerőpiac

2004

Foglalkoztatáspolitikai ismeretek

Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium

2004, www.fmm.gov.hu

Forray R. Katalin – Hegedűs T. András:

Cigányok, iskola, oktatáspolitikai; Oktatókutató Intézet

Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003

Forray R. Katalin – Hegedűs T. András:

***Támogatás és integráció: oktatáspolitikai szempontok
a cigányság iskoláztatásához***

Oktatókutató Intézet, Budapest, 1991

Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: Útban a középfolk felé

Cigánylét, szerk. Utasi Ágnes, Mészáros Ágnes,
MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991

Forray R. Katalin: Cigány kisebbségi oktatáspolitikai

Educatio, 1999/nyár

Gere Ilona: A cigány nők vállalkozóvá válásának esélyei

In: Tanulmányok „A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia” alapkérdéseiről. Bp., NEKH – ET, 1999

Green, 1980, idézi Zombory Máté – Kovai Melinda:

A magyarországi roma népesség foglalkoztatottsága

átfogó szakirodalmi recenzió, Delphoi Consulting, 2000

Idézi Liskó Ilona: A cigány gyerekek szakképzésének támogatása

Programjavaslat az MKM Etnikai és Nemzeti kisebbségi Főosztálya számára (101-106.) In: Cigányok és iskola. Educatio Füzetek 3.
Bp., Educatio Kiadó, 1996.

Kemény István: Tennivalók a cigányok/romák ügyében

(p. 229-256.) In: A cigányok Magyarországon.
[Összeáll.]: Kemény István. Bp., MTA, 1999. 270 p.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában

Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata.
In: Cigányok és iskola, 1996, Budapest, Educatio Kiadó

Liskó Ilona: Cigány tanulók a középfokú oktatásban

Mayer Éva (szerk.): Kisebbségek Magyarországon

(Heizer Antal, 2004)

Mester Zsuzsa: A magyar oktatás „problémavilága”

Amaro Drom, 1999/1.

Mészáros Bálint: Migrációs várakozások Magyarországon

Vonzáskörzet (Magyar Narancs Online)

Nemzeti foglalkoztatási akcióterv

2004

**Pokorni Zoltán: Az Oktatási Minisztérium tettei és tervei
a roma fiatalok iskoláztatása érdekében**

In: Egyenlőtlenségek és esélyek
– Roma fiatalok helyzete a közoktatásban, Budapest, 2001

Radó Péter: Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról

NEKH Budapest., 1997

Réger Zita: Cigány gyermekek nyelvi problémái és iskolai esélyei

Iskolakultúra, 1995/24.

Sághy Erna: Peremhelyeztben. Alternatív pedagógiai módszerek esélye a cigány gyermekek oktatásában, Iskolakultúra

1995/6-7. alapján

Szőke Judit, dr.: A Józsefvárosi Tanoda

Soros Oktatási Füzetek, Budapest, 1998